

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПИРТКО МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ

УДК [340:342.25:316.422](436)"174/179"

ДИСЕРТАЦІЯ

на тему:

«ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ В АВСТРІЇ

У 40–90 РОКАХ ХVІІІ СТ.»

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ М. С. Пиртко
(підпис)

Науковий керівник
Кольбенко А. В.
кандидат юридичних
наук, доцент

Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Пиртко М. С. Державно-правові реформи в Австрії у 40–90 роках XVIII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право»). – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.

У дисертації на підставі аналізу нормативно-правових актів, чинних на території Австрії у досліджуваний період, наукової літератури, архівних документів та інших писемних джерел комплексно досліджено здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

У дисертаційному дослідженні здійснено обґрунтування сутності реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії, показано їхні причини, передумови та філософсько-правові засади. Відзначено, що хоч реформи Марії Терезії та Йосифа II доцільно розглядати в контексті європейських змін того часу, все ж освічений абсолютизм на австрійському ґрунті мав лише йому притаманні особливості (камералістські принципи ведення економіки, тактична гнучкість при бажанні зберегти етнічно розрізнену імперію, опора на церкву).

Показано передумови, етапи та особливості (у т.ч. труднощі) модернізації австрійського державного механізму, яка була спрямована передусім на централізацію та створення ефективного управлінського апарату; централізація була покликана зміцнити владу імператора і підірвати політичну вагу регіональних еліт згідно з принципом – державна влада – єдина за своєю суттю.

Визначено, що опорою Австрійської абсолютистської держави були армія, чиновницький апарат і церква; за задумом теоретиків австрійського освіченого абсолютизму всі навчальні заклади Австрійської імперії – від початкової школи і семінарії до університету – зобов'язувалися виховувати

новий тип громадян, чий свідомий вибір полягав у служінні суспільному благу і на користь держави.

Встановлено, що реформи освіченого абсолютизму в Австрії проводилися на основі поєднання унікальної духовної атмосфери епохи Просвітництва і прагнення імператорів досягти економічного процвітання, соціального миру і зміцнення позицій на міжнародній арені з допомогою нових, раніше не використовуваних методів державного управління. Центральна влада впродовж 40–80-х років XVIII ст. почала активніше втручатися в регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя (судоустрій, армія, адміністративна система, економіка, релігія, освіта).

З'ясовано, що завдяки реформам Марії Терезії та Йосифа II в імперії Габсбургів були закладені основи правової держави і сформульовані поняття верховенства права, внутрішньої єдності влади, державного суверенітету, суспільного договору; саме цим пояснюються заходи з кодифікації права в імперії; правова держава епохи Просвітництва стала закономірним етапом історичного розвитку державності та вплинула на формування сучасної теорії правової держави.

Показано, що при проведенні реформ в монархії Габсбургів ключову роль відіграв камералізм; його теоретики шукали шляхи збільшення виробничих сил суспільства і збільшення внеску індивіда в багатство і процвітання держави; відштовхуючись від переконання, що запорукою сильної держави є щастя підданих, камералісти вбачали досягнення такого ідеалу в детальній регламентації всього життя.

Встановлено, що ідейно-теоретичним підґрунтям змін освіченого абсолютизму було природне право, представники якого висунули ідею суспільного договору між сувереном і підданими, які обіцяють бути вірними і покірними монархові взамін на обов'язок захищати їхні інтереси й піклуватися про загальний добробут в державі; згідно з теоріями природного права, монархи не лише мали право, але й зобов'язувалися контролювати всі аспекти суспільного життя.

Показано, що ключовим політико-правовим началом, навколо якого об'єднувалися землі Австрійської імперії, виступала правляча династія Габсбургів. Початок централізації монархії Габсбургів пов'язаний з іменем імператора Фердинанда II, а консолідація імперської влади в австрійській і чеській частинах габсбурзьких володінь до середини XVIII ст. створила передумови для більш однорідного централізованого абсолютизму. Головною перешкодою для унітарної абсолютистської держави довгий час залишалася Угорщина. Угорське дворянство всіляко перешкоджало австрійському абсолютизму: упродовж XVII – початку XVIII ст. воно чотири рази підіймало повстання проти влади Габсбургів.

Сформовано уніфікований підхід до визначення передумов, етапів й особливостей зміцнення державної влади в Австрії у XVII – першій половині XVIII ст., що було пов'язувано із частими війнами та розвитком торгівлі. Важливим державним інститутом була австрійська армія, яка була важливою і постійною частиною розвитку австрійського абсолютизму, однак мілітаризація держави стримувалася кордонами її централізації. Австрійський абсолютизм історично був слабшим за його французький чи пруський аналоги. Попри це, в умовах військових загроз і викликів, відбувалися реформи державних інституцій. З метою стабілізації і посилення державної влади Відень ініціював створення нових органів центральної і регіональної влади, прагнув реформувати правову систему, фінанси і збір податків.

На підставі маловідомих архівних джерел, спираючись на останні розробки істориків права, концептуально та системно відтворено процеси здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. встановлено, що імператриця Марія Терезія здійснила низку інституційних реформ, які консолідували і модернізували імперію Габсбургів. До змін підштовхнули наслідки війни за “австрійську спадщину”, яка продемонструвала всі недоліки державної системи: починаючи від неефективного формування армії і закінчуючи незрозумілим збором податків

і системою місцевого управління. До засадничих реформ Марії Терезії у період 1740–1780 рр. належать: адміністративна (в широкому розумінні слова – розбудова державних інституцій, формування бюрократичного апарату, регіонального управління тощо), податкова, фінансово-грошова, військова, освітня, релігійна, правова (кодифікація розрізненого законодавства, формування нового судоустрою, осучаснення законодавчих норм згідно з принципами Просвітництва).

На підставі системного підходу обґрунтовано, що у ході здійснення реформ Марія Терезія прислуховувалася до думок ідеологів австрійського Просвітництва (Юсті, Зонненфельс, ван Світен), дотримуючись принципу: все, що корисне для держави, значить є добрим для всього суспільства. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя. Її реформи становили поміркований варіант реформ в дусі “освіченого абсолютизму”, свідченням чого стали пошуки компромісу в релігійній реформі – зменшення ролі церкви, а не цілковите її усунення від державних справ, як, наприклад, у Франції.

Визначено, що модернізація монархії Габсбургів базувалася на ідеях освіченого абсолютизму і реалізовувалася Йосифом II, передусім була покликана зміцнити державу. Ініційовані Йосифом II реформи відбувалися головню у чотирьох сферах: адміністративній, правовій, соціально-економічній і церковно-освітній, причому повсюдно вони означали зміни в напрямку централізації, уніфікації й ліквідації різноманітних пережитків минулого.

Обґрунтовано, що в адміністративній сфері Йосифу II вдалося встановити в імперії Габсбургів один із найдовершеніших у Європі варіантів освіченого абсолютизму, який іноді називають “освіченим деспотизмом”. Попри кроки в напрямку побудови правової держави (Rechtsstaat), авторитет правителя все ж заступав авторитет права. Але і це не завадило, щоби за правління Йосифа II концепцію легітимації влади монарха з Божої ласки

замінила концепція суспільної угоди. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя – до найдрібніших включно. Напрямами такого вдосконалення стали кодифікація австрійського законодавства, сприяння розвитку освіти, зменшення суспільної ролі церкви, ліквідація станових привілеїв тощо. Військо, чиновницький апарат, нижчий священничий клір за Йосифа II стали твердою опорою Австрійської монархії і абсолютизму.

Введено в науковий обіг низку архівних джерел, завдяки яким з'ясовано, що адміністративні й економічні реформи Йосифа II сприяли інтеграції розрізнених провінцій Австрійської імперії в єдиний господарський комплекс, чого не вдалося сповна зробити Марії Терезії. Меркантилістська й камералістська політика імператорського двору сприяли поліпшенню економічного становища держави. Ключовою серед господарських реформ, без сумніву, стала ліквідація кріпосного права, що одночасно позитивно вплинуло як на аграрний, так і на промисловий сектори економіки. Після проведення селянської реформи 1781–1782 рр. селянин перестав бути кріпаком й опинився під захистом державного права (їх стали трактувати повноправними громадянами); він посідав оброблюваний ним ґрунт і мав право отримувати з нього дохід, поміщик не міг його усунути з цієї земельної ділянки, як це було з кріпаком.

Ключові слова: реформи, реформування, держава, право, Австрійська імперія, Галичина.

ANNOTATION

Pyrtko M.S. State and legal reforms in Austria in 40-90 years of the XVIII century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (field of knowledge - 08 «Law»). - Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2021.

In the dissertation on the basis of the analysis of normative-legal acts operating in the territory of Austria in the researched period, scientific literature, archival documents and other written sources the complex research of realization of state-legal reforms in Austria in 40-90th years of XVIII century is comprehensively investigated.

The dissertation research substantiates the essence of the reforms of enlightened absolutism in the Austrian Empire, shows their causes, preconditions and philosophical and legal principles. It is noted that although the reforms of Maria Theresa and Joseph II should be considered in the context of European changes at the time, the educated absolutism on Austrian soil had only its own characteristics (chamberlain principles of economics, tactical flexibility in maintaining an ethnically divided empire, reliance on the church).

Prerequisites, stages and features (including difficulties) of modernization of the Austrian state mechanism, which was aimed primarily at centralization and the creation of an effective management apparatus, are shown; centralization was designed to strengthen the power of the emperor and undermine the political weight of regional elites in accordance with the principle - state power - one in essence.

It was determined that the support of the Austrian absolutist state was the army, the bureaucracy and the church; According to the theorists of Austrian enlightened absolutism, all educational institutions of the empire - from primary school and seminary to university - undertook to educate a new type of citizens whose conscious choice was to serve the public good and for the benefit of the state.

It is established that the reforms of enlightened absolutism in Austria were carried out on the basis of a combination of the unique spiritual atmosphere of the Enlightenment and the desire of emperors to achieve economic prosperity, social peace and strengthening positions in the international arena using new, previously unused methods. Central government during the 40-80's of the XVIII century. began to intervene more actively in the regulation and improvement of various aspects of public life (judiciary, army, administrative system, economy, religion, education).

It was found that thanks to the reforms of Maria Theresa and Joseph II in the Habsburg Empire, the foundations of the rule of law were laid and the concepts of the rule of law, internal unity of power, state sovereignty, social contract were formulated; this explains the measures to codify the law in the empire; the rule of law of the Enlightenment became a natural stage in the historical development of statehood and influenced the formation of modern theory of the rule of law.

It is shown that cameralism played a key role in the reforms in the Habsburg monarchy; his theorists sought ways to increase the productive forces of society and increase the individual's contribution to the wealth and prosperity of the state; based on the belief that the key to a strong state is the happiness of the subjects, the chamberlains saw the achievement of such an ideal in the detailed regulation of all life.

It was established that the ideological and theoretical basis for changes in enlightened absolutism was natural law, whose representatives put forward the idea of a social contract between the sovereign and the subjects, who promise to be faithful and submissive to the monarch in exchange for the duty to protect their interests and care for the common good; according to theories of natural law, monarchs not only had the right but also the obligation to control all aspects of public life.

It has been shown that the ruling Habsburg dynasty was the key political and legal principle around which the lands of the Austrian Empire were united. The beginning of the centralization of the Habsburg monarchy is associated with the

name of Emperor Ferdinand II, and the consolidation of imperial power in the Austrian and Czech parts of the Habsburg possessions until the middle of the XVIII century. created the preconditions for a more homogeneous centralized absolutism. Hungary has long been a major obstacle to a unitary absolutist state. The Hungarian nobility in every way hindered Austrian absolutism: during the XVII - early XVIII centuries. it revolted four times against the Habsburgs.

A unified approach to determining the preconditions, stages and features of strengthening state power in Austria in the XVII - first half of the XVIII century, which was associated with frequent wars and the development of trade. An important state institution was the Austrian army, which was an important and constant part of the development of Austrian absolutism, but the militarization of the state was restrained by the boundaries of its centralization. Austrian absolutism was historically weaker than its French or Prussian counterparts. Nevertheless, in the face of military threats and challenges, reforms of state institutions took place. In order to stabilize and strengthen state power, Vienna initiated the creation of new central and regional authorities, sought to reform the legal system, finance and tax collection.

On the basis of little-known archival sources, based on the latest developments of historians of law, conceptually and systematically reproduced the processes of state and legal reforms in Austria in the 40-90s of the eighteenth century. It is established that Empress Maria Theresa carried out a series of institutional reforms that consolidated and modernized the Habsburg Empire. The consequences were prompted by the effects of the war on the «Austrian heritage», which demonstrated all the shortcomings of the state system: from inefficient army formation to incomprehensible tax collection and local government. The fundamental reforms of Maria Theresa in the period 1740-1780 include: administrative (in the broadest sense - the development of state institutions, the formation of bureaucracy, regional government, etc.), tax, financial, military, educational, religious, legal (codification of the disparate). legislation, the

formation of a new judiciary, modernization of legislation in accordance with the principles of the Enlightenment).

Based on a systematic approach, it is substantiated that during the implementation of reforms Maria Theresa listened to the opinions of the ideologues of the Austrian Enlightenment (Justi, Sonnenfels, van Sviten), adhering to the principle: everything that is good for the state is good for society. The central government has become more conscious and more involved in regulating and improving various aspects of public life. Its reforms were a moderate version of reforms in the spirit of «enlightened absolutism», as evidenced by the search for compromise in religious reform — reducing the role of the church rather than removing it entirely from public affairs, as in France.

It is determined that the modernization of the Habsburg monarchy was based on the ideas of enlightened absolutism and was implemented by Joseph II, primarily to strengthen the state. The reforms initiated by Joseph II took place mainly in four spheres: administrative, legal, socio-economic and church-educational, and everywhere they meant changes in the direction of centralization, unification and elimination of various remnants of the past.

It is substantiated that in the administrative sphere Joseph II managed to establish in the Habsburg Empire one of the most perfect versions of enlightened absolutism in Europe, which is sometimes called «enlightened despotism». Despite the steps towards building the rule of law (Rechtsstaat), the authority of the ruler still replaced the authority of law. But even this did not prevent the concept of legitimation of the monarch's power by the grace of God to be replaced by the concept of social agreement during the reign of Joseph II. The central government has become more conscious and more widely involved in the regulation and improvement of various aspects of public life - including the smallest. Areas of such improvement were the codification of Austrian legislation, the promotion of education, the reduction of the social role of the church, the elimination of class privileges, and so on. The army, the bureaucracy, and the lower clergy under Joseph II became a stronghold of the Austrian monarchy and absolutism.

A number of archival sources have been put into scientific circulation, which show that the administrative and economic reforms of Joseph II contributed to the integration of the scattered provinces of the Austrian Empire into a single economic complex, which Maria Theresa failed to do completely. The mercantilist and chamberlain policies of the imperial court helped to improve the economic situation of the state. The key among economic reforms, no doubt, was the abolition of serfdom, which at the same time had a positive effect on both the agricultural and industrial sectors of the economy. After the peasant reform of 1781–1782, the peasant ceased to be a serf and found himself under the protection of state law (they began to be treated as full citizens); he owned the land he cultivated and could receive income from it, the landlord could not remove him from this land, as was the case with the serf.

Key words: reforms, reforming, state, law, Austrian Empire, Galicia.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Pyrtko M.** State reforms in the church sphere in the Austrian Empire under Joseph II: essence and evaluation (Державні реформи в церковній сфері у Австрійській Імперії за Йосифа II: сутність та оцінка). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2 2021. P. 158-163.

2. **Pyrtko M.** Causes and consequences of reforming the legal system of the Austrian Empire during the reign of Joseph II (1780–1790). *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. №3. 2021. P. 57-65.

3. **Пыртко М.** Экономические реформы императрицы Марии-Терезии (1740–1780 гг.). *Legea și viața*. 2018. № 6/2). С. 88–93.

4. **Пиртко М.С.** Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 54–58.

5. **Пиртко М.С.** Характерні риси розвитку австрійської держави ХУІІ–ХVІІІ ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 4. С. 41–48.

6. **Пиртко М.С.** Вплив політики абсолютизму на становлення законодавства в Австрійській монархії у ХVІІІ ст. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 1. С. 51–57.

7. **Пиртко М.С.** Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у ХVІІІ столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 130–138.

8. **Пиртко М.** Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємство, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2019 (281). №7. С.156–161.

9. **Пиртко М. С.** Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740-1780 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 61–66.

10. **Пиртко М. С.** Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740-1780 рр.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. №58. С.43–52.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Пиртко М. С.** Історичний досвід реформування державно-правових інститутів в Австрії та Австро-Угорщини (1849–1918 рр.) та його значення для сучасності. *Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі вищої юридичної освіти України і зарубіжних країн: матеріали Всеукраїнської наук. конф.* (м. Львів, 19 жовтня 2017 р.). І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2017. Вип. 1. С. 141–148.

2. **Пиртко М.** Особливості освіченого абсолютизму в Австрії у першій половині ХVІІІ ст. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ХХІІІ звітної науково-практичної конференції. Ч. 1. 7–8 лютого 2018 р. Львів, 2018. С. 81–84.

3. **Пиртко М. С.** Реформа в сфері освіти як важлива ознака державотворення в Австрії у другій половині ХУІІІ ст. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект» (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого)*. Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Х.: ФОП Бровін О.В., 2019. С.116–118.

4. **Пиртко М. С.** Основні передумови і наслідки реформ Марії Терезії в Австрійській імперії (1740–1780 рр.). *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали ХІХ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (24 квітня 2020 р.)*. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 35–37.

5. **Пиртко М.С.** Особливості реформування армії та поліції в Австрійській імперії за Йосифа ІІ. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи. Матеріали ХХ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції ЛНУ імені І. Франка юридичного факультету, 22-23 квітня 2021 року*. Львів. ЛНУ імені І. Франка. С. 19–20.

6. **Пиртко М. С.** Основні принципи формування австрійської державної політики за імператора Йосифа ІІ (1780–1790). Ювілейний збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100 річчя від Дня народження. Редколегія: І. Й. Бойко (голова), Б. Й. Тищик, М. М. Кобилецький, А. В. Кольбенко, Г. М. Федущак-Паславська, Л. Е. Шевчук; за редакцією доктора юридичних наук, професора І. Й. Бойка. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 326–333.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. Історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти дослідження.....	24
1.1. Історіографія проблеми.....	24
1.2. Джерельна база дослідження.....	35
1.3. Методологічна основа дослідження.....	41
Висновки до розділу 1.....	49
РОЗДІЛ 2. Історико-правові аспекти утворення абсолютистської держави в Австрії на початку XVIII ст.	52
2.1. Соціально-політичні передумови утворення централізованої держави в Австрії.....	52
2.2. Ранній абсолютизм та його вплив на державний розвиток Австрії	76
Висновки до розділу 2.....	98
РОЗДІЛ 3. Підготовка, зміст та особливості реформ імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.).....	100
3.1. Соціально-політичні передумови та необхідність реформ освіченого абсолютизму.....	100
3.2. Сутність та проблеми здійснення реформ у державно-правовій сфері.....	111
3.3. Зміст і оцінка економічних реформ.....	133
3.4. Причини, реалізація і наслідки реформ в соціальній сфері.....	144
Висновки до розділу 3.....	160
РОЗДІЛ 4. Реформування державного механізму за правління імператора Йосифа II (1780–1790 рр.).....	162
4.1. Політичні та правові погляди імператора Йосифа II.....	162
4.2. Реформа органів державного управління.....	168
4.3. Реформування правової системи Австрійської імперії.....	187
4.4. Економічні реформи Йосифа II: сутність і оцінка.....	196
4.5. Реформи в освітній та церковній сферах.....	206
Висновки до розділу 4.....	220
ВИСНОВКИ.....	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю подальшого удосконалення державно-правових інститутів сучасної України, що передбачає їх комплексне реформування відповідно до вимог міжнародних стандартів. У процесі реформування найважливіших сфер суспільного життя в сучасній Україні, серед іншого, передбачається вивчення і узагальнення як міжнародного, так і національного історичного досвіду. Важливо, як видається, глибше проаналізувати і використати історичний досвід реформування державно-правових інститутів провідних європейських країн. Завдяки історичній ретроспективі можна встановити, що на сучасному етапі розвитку державної політики все більше виокремлюються проблемні питання, пов'язані з захистом державного суверенітету і територіальної цілісності України. Тому досвід країн з налагодженими державно-правовими інститутами може стати корисним для сучасної Української держави, яка в дуже складних політичних і економічних умовах реформує та модернізує власні державно-правові інститути.

Значний інтерес у цьому аспекті становить наукове дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. Це була епоха державних реформ, спрямованих на комплексні зміни у всіх сферах суспільства. Реформи мали на меті через посилення державної централізації та встановлення контролю правлячої династії за всіма сферами суспільного життя залучити Австрійську державу до нових історичних процесів і не допустити її відставання від основного суперника – сусідньої Пруссії. Реформи здійснювала австрійська правителька Марія Терезія та її син Йосиф II. На роки їхнього правління припадає остаточне оформлення й розквіт «освіченого абсолютизму». Під впливом ідей Просвітництва ці монархи вбачали гарантію могутності своєї держави створення суспільства свідомих громадян, котрі вчасно й сумлінно сплачують податки. З цією метою Марія Терезія та Йосиф II здійснили реформи, спрямовані на підвищення

освітнього рівня та зрівняння мешканців у правах. Унаслідок політики освіченого абсолютизму другої половини XVIII ст. в Австрії у системі державної влади відбулися істотні зміни. Діяльність правителів стала прогресивнішою та раціональнішою. Одним з важливих обґрунтувань для нововведень вважалась їхня користь для держави і населення. Реформи Марії Терезії та Йосифа II були спрямовані на ліквідацію найзастарілиших середньовічних інститутів, спрощення державного системи управління, а відтак – її централізацію, осучаснення аграрних відносин, обмеження міського самоврядування і цехових привілеїв, удосконалення системи освіти, запровадження єдиного Кримінального кодексу, звуження впливу церкви та ін. Епоха «освіченого абсолютизму» характеризувалася ліквідацією декотрих станових привілеїв, реформами, спрямованими на розвиток торгівлі й мануфактур, на ліквідацію територіальної роз'єднаності, спробами звільнення селян від особистої залежності. В Австрії, як і в декотрих європейських країнах, використовували популярність ідей французьких просвітителів, проголосивши «союз філософів і монархів». Ці модернізаційні реформи поширювалися, зокрема і на західноукраїнські землі, які в останній третині XVIII ст. були приєднані до складу Австрійської імперії.

Дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. дасть змогу використати у доцільних межах набуті знання та узагальнити правовий досвід для з'ясування витоків демократичних традицій у розвитку державотворчих процесів, зокрема серед українців Галичини, Буковини і Закарпаття. Актуальність цього досвіду посилюється також тим, що державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. були здійснені з урахуванням тогочасного прогресивного європейського правового досвіду. Вивчені і узагальнені правові ідеї, конструкції, положення доцільно врахувати під час здійснення державно-правових реформ сучасної України.

Саме ці міркування, а також відсутність спеціального дослідження цієї теми зумовили її вибір та визначили актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у межах теми НДР «Актуальні проблеми історії державності і права України та зарубіжних країн, правових учень і української правової думки» (номер державної реєстрації 0118U000623).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування історико-правових закономірностей й особливостей здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати історичну та історико-правову літературу, у якій відображено окремі аспекти історії здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. та визначити ступінь наукового дослідження проблеми;
- конкретизувати соціально-політичні й правові передумови, етапи та особливості здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.;
- охарактеризувати історико-правові аспекти утворення абсолютиської держави в Австрії на початку XVIII ст. та визначити її характерні риси;
- виокремити соціально-політичні передумови формування раннього абсолютизму та показати його вплив на державний лад Австрії у досліджуваний період;
- розкрити зміст та особливості державно-правових реформ імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.) та обґрунтувати соціально-політичні передумови та необхідність реалізації політики освіченого абсолютизму;
- з'ясувати причини і наслідки, сутність та проблеми здійснення реформ у державно-правовій, економічній та соціальній сферах за імператриці Марії Терезії;

- виявити характерні риси реформування державного механізму за правління імператора Йосифа II (1780–1790 рр.) та висвітлити його політичні та правові погляди на державу;

- встановити причини й наслідки, сутність і проблеми реформування правової системи Австрійської імперії, економічних, освітніх та церковних реформ та дати їм оцінку;

- узагальнити правовий досвід здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст., сформулювати історико-правову основу для стратегії успішного здійснення державно-правових реформ у сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є законотворча та реформаторська діяльність Австрійської держави у 40-90-х роках XVIII ст.

Предметом дослідження є особливості здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. у контексті соціально-економічних і політико-правових процесів в імперії Габсбургів.

Методологія дослідження. З метою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного аналізу досліджуваної проблеми використано наукові принципи історизму, об'єктивності та системності, а також такі найважливіші концептуальні дослідницькі підходи як діалектичний, цивілізаційний, герменевтичний. Методи історико-правового дослідження обрано з урахуванням його мети і завдань, об'єкта й предмета. В основу методології дослідження покладено діалектичний метод пізнання та історичний підхід до аналізу правових явищ, що дало змогу виявити об'єктивні та суб'єктивні причини здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Під час дослідження використано філософські, загальнонаукові й спеціально-правові методи. Серед них вважається головним історико-правовий метод, оскільки він застосовувався на кожному етапі дослідження, зокрема розкрито соціально-політичні й правові передумови, етапи та особливості здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках

XVIII ст. Метод структурно-функціонального аналізу допоміг охарактеризувати історико-правові аспекти утворення абсолютистської держави в Австрії на початку XVIII ст. та визначити її характерні риси, герменевтичний метод використано для пізнання й інтерпретації нормативно-правових актів (патентів, декретів) Марії-Терезії та Йосифа II, які склали правову основу здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Детально систему й особливості застосування методів цього історико-правового дослідження проаналізовано у підрозділі 1.3.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше у сучасній українській історико-правовій науці вирішено важливе наукове завдання – комплексно досліджено здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. У дисертації також сформульовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

- *обґрунтовано* філософсько-правову сутність реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії й відзначено, що хоч реформи Марії Терезії та Йосифа II доцільно розглядати в контексті європейських змін того часу, все ж освічений абсолютизм на австрійському ґрунті мав лише йому притаманні особливості (камералістські принципи ведення економіки, тактична гнучкість при бажанні зберегти етнічно розрізнену імперію, опора на церкву);

- *показано* передумови, етапи та особливості (у т.ч. труднощі) модернізації австрійського державного механізму, яка була спрямована передусім на централізацію та створення ефективного управлінського апарату; централізація була покликана зміцнити владу імператора і підірвати політичну вагу регіональних еліт згідно з принципом – державна влада – єдина за своєю суттю;

-встановлено, що реформи освіченого абсолютизму в Австрії проводилися на основі поєднання унікальної духовної атмосфери епохи Просвітництва і прагнення імператорів досягти економічного процвітання, соціального миру і зміцнення позицій на міжнародній арені з допомогою нових, раніше не використовуваних методів. Центральна влада впродовж 40–80-х років XVIII ст. почала активніше втручатися в регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя (судоустрій, армія, адміністративна система, економіка, релігія, освіта);

-з'ясовано, що завдяки реформам Марії Терезії та Йосифа II в імперії Габсбургів були закладені основи правової держави і сформульовані поняття верховенства права, внутрішньої єдності влади, державного суверенітету, суспільного договору; саме цим пояснюються заходи з кодифікації права в імперії; правова держава епохи Просвітництва стала закономірним етапом історичного розвитку державності і вплинула на формування сучасної теорії правової держави;

-показано, що при проведенні реформ в монархії Габсбургів ключову роль відіграв камералізм; його теоретики шукали шляхи збільшення виробничих сил суспільства і збільшення внеску індивіда в багатство і процвітання держави; відштовхуючись від переконання, що запорукою сильної держави є щастя підданих, камералісти вбачали досягнення такого ідеалу в детальній регламентації всього життя;

-доведено, що ідейно-теоретичним підґрунтям змін освіченого абсолютизму було природне право, представники якого висунули ідею суспільного договору між сувереном і підданими, які обіцяють бути вірними і покірними монархові взамін на обов'язок захищати їхні інтереси й піклуватися про загальний добробут в державі; згідно з теоріями природного права, монархи не лише мали право, але й зобов'язувалися контролювати всі аспекти суспільного життя;

- на підставі системного підходу *обґрунтовано*, що у ході здійснення реформ Марії Терезії центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися

у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя. Її реформи становили поміркований варіант реформ в дусі “освіченого абсолютизму”, свідченням чого стали пошуки компромісу в релігійній реформі – зменшення ролі церкви, а не цілковите її усунення від державних справ, як, наприклад, у Франції. Натомість, ініційовані Йосифом II реформи відбувалися головню у чотирьох сферах: адміністративній, правовій, соціально-економічній і церковно-освітній, причому повсюдно вони означали зміни в напрямку централізації, уніфікації й ліквідації різноманітних пережитків минулого;

- обґрунтовано, що в адміністративній сфері Йосифу II вдалося встановити в імперії Габсбургів один із найдовершеніших у Європі варіантів освіченого абсолютизму, який іноді називають “освіченим деспотизмом”. Попри заходи в напрямку побудови правової держави (*Rechtsstaat*), авторитет правителя все ж заступав авторитет права. Але і це не завадило, щоби за правління Йосифа II концепцію легітимації влади монарха з Божої ласки замінила концепція суспільної угоди. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя – до найдрібніших включно. Напрямами такого вдосконалення стали кодифікація австрійського законодавства, сприяння розвитку освіти, зменшення суспільної ролі церкви, ліквідація станових привілеїв тощо. Військо, чиновницький апарат, нижчий священничий клір за Йосифа II стали твердою опорою Австрійської монархії і абсолютизму;

- *введено* в науковий обіг низку архівних джерел, завдяки яким з’ясовано, що завдяки адміністративним й економічним реформам Йосиф II зумів інтегрувати більшість розрізнених провінцій імперії в єдиний господарський комплекс, чого не вдалося сповна зробити Марії Терезії. Меркантилістська й камералістська політика імператорського двору сприяли поліпшенню економічного становища держави. Ключовою серед господарських реформ, без сумніву, стала ліквідація кріпосного права, що одночасно позитивно вплинуло як на аграрний, так і на промисловий сектори економіки. Після проведення селянської реформи 1781–1782 рр. селянин перестав бути

кріпаком й опинився під захистом державного права (їх стали трактувати повноправними громадянами).

Удосконалено:

- науковий підхід до системного аналізу української та зарубіжної історіографії, що дало можливість усебічно дослідити реформи освіченого абсолютизму в Австрії, концептуально та системно відтворити їх проведення і правову основу;
- наукові знання про етапи формування імперії Габсбургів та особливості її державно-правової консолідації; зокрема, підтверджено, що політико-правовим началом, навколо якого об'єднувалися землі Австрійської імперії, виступала правляча династія Габсбургів;
- історико-правові знання про соціально-культурницький й теоретико-правовий контекст поширення реформ австрійського освіченого абсолютизму на Галичину.

Набули подальшого розвитку положення про те, що:

- реформи Марії Терезії та Йосифа II справили позитивний вплив на розвиток Австрійської держави, сприяли її зміцненню і перетворенню на одну з великих європейських держав;
- найбільш успішними стали шкільна, аграрна (в частині скасування кріпосного права), судова, військова та податкова реформи;
- проведення реформ можливе тільки на досконалій юридичній основі і за підтримки населення (спротив населення реформам у Бельгії та Угорщині призвів до відцентрових тенденцій в цих регіонах);
- державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. сприяли поширенню на західноукраїнських землях європейських впливів, наслідком чого стало дещо інше, ніж в підросійській Україні розуміння права, приватної власності і держави. Показово також те, що коли в Австрії Йосиф II скасував кріпацтво, то Катерина II впровадила кріпосництво на підконтрольних Російській імперії українських землях.

Практичне значення роботи полягає у тому, що положення, обґрунтовані у дослідженні, сприяють поглибленню та збагаченню української історико-правової науки знаннями стосовно здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. Результати дослідження можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – під час вивчення історії здійснення державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. (у науково-дослідній роботі з історії держави і права студентами, магістрами, аспірантами);
- *навчальному процесі* – під час викладання навчальних дисциплін та підготовки підручників і навчальних посібників, зокрема таких як “Історія держави і права України”, “Історія держави і права зарубіжних країн”, “Конституційне право”, “Конституційне право зарубіжних держав”;
- *правотворчості* – для вдосконалення функціонування державно-правових інститутів в сучасній Україні на основі історико-правового досвіду.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорено на засіданнях кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка і оприлюднено у публікаціях, доповідях на таких наукових та науково-практичних конференціях: XXIII звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 2017, 2018, 2019, 2020) та ін.

Публікації. Основні положення й висновки дисертації відображено в десятих наукових статтях, що визнані фаховими з юридичних наук в Україні та двох публікації у зарубіжному періодичному науковому виданні, а також п’яти тезах доповідей науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які об’єднують 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (249 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них 229 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Питання реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії середини – другої половини XVIII ст. належить до малодосліджених тем в українській історико-правовій літературі. За невеликими винятками, де дослідники простежували передумови й особливості реформ, вплив змін на модернізацію держави і її правової системи, залишається поза увагою українських науковців. Значно кращий стан вивчення окремих історико-правових аспектів порушеної у дисертаційному дослідженні проблеми спостерігаємо в австрійській та польській науковій літературі.

За тематичним принципом опрацьовану історичну та історико-правову літературу можна поділити на декілька груп: 1) наукові праці, в яких відображено історію держави і права Австрії; 2) становлення й особливості освіченого абсолютизму (в т.ч. порівняльний аналіз з іншими європейськими абсолютистськими системами); 3) історичні та історико-правові дослідження державної політики та системи управління за імператорів Марії Терезії та Йосифа II; 4) наукові праці, в яких порушено питання реформ в окремих сферах суспільного життя (адміністративна, військова, економічна (в т.ч. аграрна), релігійна, правова); 5) наукові дослідження, які розкривають місце окремих регіонів у державно-правовій системі монархії Габсбургів (Угорщина, Ломбардія, Галичина); 6) наукові праці, присвячені історії правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Австрійській імперії.

У наукових працях дослідників, які формують *першу групу*, а саме: Еви Прістер, Адама Вандрушки, Карла Воцелки (обидва – професори Віденського університету), Генріка Верещицького, Жана Беренже (університет Сорбони), Алана Дж. Тейлора, Еріха Цьлонера та Станіслава Гродзіцького (у свій час

декан юридичного факультету Ягелонського університету) розкрито етапи формування багатонаціональної імперії Габсбургів, її перетворення на абсолютистську державу, становлення комплексу спадкових земель правлячої династії, реформування державного апарату в новий час, заходи імператорського двору у напрямку уніфікації та модернізації країни¹.

Однією з перших наукових праць, в якій розглянуто деякі питання формування державно-правового ладу Австрії, є книга професора, у свій час декана юридичного факультету, ректора Львівського університету Освальда Бальцера (1858–1933)². Деякі нові підходи щодо аналізу державно-правового ладу європейських держав, у т.ч. Австрії, запропонував Іво Яворський (1898–1959) – універсальні праці якого виконували роль основних підручників для тих, хто вивчав державний лад європейських країн³. Серед польських дослідників вагомий внесок у вивчення державного ладу Австрії на тлі інших європейських країн здійснили Станіслав Гродзіцький та Гжегош Гурський⁴. Окремо, через її важливість, виділимо узагальнююче дослідження відомого вченого-правника, професора Львівського національного університету імені Франка, заслуженого юриста України Бориса Тищика, присвячене історії держави і права Австрії та Австро-Угорщини у Х ст. – 1918 р.⁵. У цій праці дослідник розкрив процес утворення імперії Габсбургів, становлення центрального та місцевого апарату влади, еволюцію й кодифікацію австрійського законодавства. Значну увагу заслужений професор

¹ Пристер Е. *Краткая история Австрии*. Сокр. пер. с нем. Москва: Издательство иностранной литературы, 1952. 509 с.; Wandruszka A. *The House of Habsburg: Six Hundred Years of European Dynasty*. New York: Doubleday, 1964. 212 p.; Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. 350 s.; Цьолнер Е. *Історія Австрії*. Пер. з нім. Львів: Літопис, 2001. 712 с.; Тейлор А. *Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918*. Пер. з англ. Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. 268 с.; Воцелка К. *Історія Австрії*. Москва: Весь Мир, 2007. 512 с.; Berenger J. *History of Habsburg Empire 1700–1918*. London; New York: Longman 1997. 342 p.; Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. 343 s.

² Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. 534 s.

³ Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)*. Wilno: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników studentów U.S.B., 1931. 140 s.; Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. 223 s.

⁴ Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas, 1998. 364 s. Górski G. *Historia ustrojów państw*. Toruń: Machina Druku, 2009. 399 s.

⁵ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.): навч. посіб.* Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. 80 с.

Львівського університету, заслужений юрист України Б. Тищик присвятив і реформам освіченого абсолютизму Марії Терезії та Йосифа II, у т.ч. у контексті змін, які відбувалися в останній чверті XVIII ст. в Галичині.

До *другої групи* досліджень, зокрема, належать: монографія британсько-американського політолога і правника Перрі Андерсона, котрий розглядає обставини виникнення абсолютистських монархій, у т.ч. шлях розвитку і політико-правову основу формування Габсбурзького абсолютизму (порівнює його з проявами абсолютизму в інших європейських державах)⁶. Досвід формування імперської політики й інституційний аспект політики освіченого абсолютизму в імперії Габсбургів досліджувала Гузель Ібнєєва (Казанський університет)⁷. Близькі за тематичною спрямованістю до згаданих вище праць є дослідження професора Дерека Білса (Кембріджський університет), присвячене впливу ідеології Просвітництва на реформи освіченого абсолютизму XVIII ст. Автор доводив, що у всьому різноманітті абсолютистських держав в Австрії мав місце “освічений абсолютизм”, який зумовив революційні зміни в системі урядування та став передвісником формування австрійського конституціоналізму вже в наступному столітті⁸.

У контексті вище зазначеного вартує уваги використана нами монографія Віталія Захарова, що стосується історії конституціоналізму другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. Автор порівнює європейський досвід конституціоналізму (конституційно-правових актів) й основних напрямків абсолютизму XVIII ст., співставляє його з ідеологією Просвітництва. При тому конституціоналізм розглядається як один із варіантів модернізації традиційних абсолютних монархій – у формі

---

⁶ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства*. Пер. с англ. Москва: Издательский дом “Территория будущего”, 2010. 512 с.

⁷ Ібнєєва Г. Політика просвещенного абсолютизма в імперії Габсбургів и Росии: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры. Проблемы истории России*. 2011. Вып. 9. С. 170–179.

⁸ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*. London; New York: I. B. Tauris, 2005. 326 p.

“освіченого абсолютизму” і “освіченого деспотизму” (у т.ч., на прикладі Австрії)⁹.

У 2017 р. у Німеччині захищена дисертація Мітчела Весса, котрий займав посаду Президента центру європейського політичного аналізу у Вашингтоні, а сьогодні працює в Бюро у справах Європи та Азії Державного Департаменту США. Дослідник обґрунтував думку, що через значну міжнародну (геополітичну) конкуренцію Габсбурги були змушені модернізувати власну державу, шукаючи нові технології управління за обмежених ресурсів. І саме політика освіченого абсолютизму в цьому плані видалася найбільш ефективною¹⁰.

Дослідження державної політики та системи управління за імператорів Марії Терезії та Йосифа II складають *третю тематичну групу* наукових праць. Найбільшу увагу правознавців й істориків держави і права привертала розбудова бюрократичного апарату в Австрійській імперії, як в країні загалом¹¹, так і в її окремих частинах зокрема¹².

Проблему управління багатонаціональною імперією Габсбургів порушує професор кафедри історії права Гданського університету Казімеж Мацієвський, котрий аналізує формування і втілення нових підходів до адміністрування, а також ідеологічні основи управління в абсолютній монархії у новий час¹³. Окремі аспекти формування і діяльності австрійської бюрократії висвітлені у публікаціях Ігоря Ісаєва (легітимація “нової бюрократії”), Збігнева Наворського – професора університету ім. Миколая

⁹ Захаров В. Российский и зарубежный конституционализм конца XVIII – 1-й четверти XIX вв. Опыт сравнительно-исторического анализа. Часть 1. Москва: Издательство “Прометей”, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.libfox.ru/653431-vitaliy-zaharov-rossiyskiy-i-zarubezhnyy-konstitutsionalizm-kontsa-xviii-1-y-chetverti-xix-vv-opyt-sravnitelno-istoricheskogo-analiza-chast-2.html> [7.11.2017].

¹⁰ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dr. Phil. to the Department of Political and Social Sciences Freie Universität Berlin. Berlin, 2017. 410 p.

¹¹ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien*. S.S., s.n., 19? 124 s.

¹² *Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини*. В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула. Львів, 2002. 88 с.; Vushko I. *Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772–1815. Aspects of European Political Culture. Junior Visiting Fellows' Conferences*. Vol. XX. Vienna: IWM, 2005. P. 46–57.

¹³ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. 392 s.

Коперніка в Торуні (публічна служба), Дітера Рейхера – професора університету м. Грац в Австрії (політика формування місцевого чиновництва)¹⁴. Узагальнюючим дослідженням із наведенням конкретних прикладів роботи адміністрацій і канцелярій у Галичині є монографія Артура Горака і Кшиштофа Латавіца. Автори простежили еволюцію австрійського діловодства (цивільного і військового), проаналізували положення про встановлення і порядку складання актів у судах, інструкції для представників влади у циркулях тощо¹⁵.

Заслуговують уваги дослідження Ольги Хаванової – керівника Центру з вивчення історії багатонаціональної Австрійської імперії (Росія), предметом вивчення якої стали етапи формування національної свідомості в монархії Габсбургів і ролі в цьому процесі еліти (зокрема, угорської). Окремий сегмент історичних досліджень складають процеси формування австрійської бюрократії та її соціальні функції; підготовка представників дворянства до державної служби у XVIII ст.¹⁶.

Важливе значення для розуміння державно-правових реформ в Австрії періоду освіченого абсолютизму має аналіз досліджень, присвячених камералізму – ідеології, що склалася на німецькомовних землях і залишалася впливовою до XIX ст. Камералізм – це сукупність адміністративних і господарських знань з провадження камерального (в широкому розумінні слова – державного) господарства, обґрунтованого в імперії Габсбургів юристами Й. фон Юсті та Й. Зонненфельсом. Вони розглядали державу як

¹⁴ Isajew I. “Nowa biurokracja”: legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji*. Tom IV. Część 1. Pod. Redakcja A. Górką, K. Latawca i D. Magiera. Lublin–Siedlce: Libra, 2011. S. 81–89; Naworski Z. Służba publiczna od monarchii absolutnej po czasy współczesne. Zarys problematyki. *Dzieje biurokracji*. Pod. red. A. Górką, K. Latawca i D. Mahiera. Tom IV. Część 1. Lublin–Sidlice: Libra, 2011. S. 13–40; Reicher D. Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914. *Crime, Law and Social Change*. 2010. Vol. 54. No. 3–4. P. 279–297.

¹⁵ Górką A., Latawca K. *Kancelaria organów w Galicji*. Wybór źródeł. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. 238 s.

¹⁶ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и доступ к образованию для “достойных юношей” из “отдаленных областей Королевства”. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів “Слов’янська культура та писемність: минуле і сучасність”, 24–25 травня 2012 р.* Ужгород, 2012. С. 354–361; Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и подготовка венгерского дворянства к государственной службе во второй половине XVIII века [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/avstriiskii-prosveshchennyi-absolyutizm-i-podgotovka-vengerskogo-dvoryanstva-k-gosudarstvenn#ixzz4tzScgKro> [17.10.2017].

об'єкт планування, трактуючи це основною функцією управління. Їхні погляди детально розглянули Альбіон Смол та Ричард Вагнер¹⁷.

Поряд із дослідженнями про австрійський камералізм, окрему частину опрацьованих публікацій становлять ті, що стосуються такого явища як “йозифінізм” у різних його проявах. Наприклад, це праця Фрідріха Вальтера про “йозифінізм” та відхід від нього за правління імператора Леопольда II¹⁸ або ж стаття професора Богословської академії у Варшаві Бориса Шимона Пржедпельського про етатизм епохи освіченого абсолютизму¹⁹.

Крім, власне, політики австрійських імператорів, дослідники звертали увагу на їхніх найближчих радників і канцлерів, котрі значною мірою визначали напрямок реформ. До таких осіб належать, передусім, граф Фрідріх Вільгельм фон Гаугвіц і Вензель Антон Кауніц – об'єкти наукових розвідок Вільяма Макгіла і Франца Шабо²⁰. Останній упродовж 1998–2011 рр. займав посаду директора Інституту австрійських і центральноєвропейських студій при університеті Альберти (Едмонтон, Канада).

Четверту групу складають наукові праці, в яких порушені питання реформ в окремих сферах суспільного життя. Так, реформування аграрного сектора та складання нової системи правовідносин у селах в результаті скасування кріпосного права в імперії Габсбургів розкрито у працях Гелен Лейбл-Вековіч і Франца Шабо (селянська політика Марії Терезії), Наталії Мельничук (передумови земельних реформ та їх юридичне обґрунтування), Ірини Настасяк (проведення селянської реформи в Галичині)²¹.

¹⁷ Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity*. Kitchener: Batoche Books, 2001. 544 p.; Wagner R. E. *The Cameralists: Fertile Sources for a New Science of Public Finance* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mason.gmu.edu/~rwagner/camera-list.pdf>. [28.04.2018].

¹⁸ Walter F. *Die Zeit Josephs II und Leopolds II (1780–1792)*. Aktenstücke. Wien, 1950. 198 s.

¹⁹ Przędpeński B. *Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 161–184.

²⁰ McGill W. J. *The Roots of Policy: Kaunitz in Vienna and Versailles, 1749–1753. The Journal of Modern History*. 1971. Vol. 43. No. 2. P. 228–244; Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. Historical Papers*. 1979. No 141. P. 111–130; Szabo F. *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*. New York: Cambridge University Press, 1994. 380 p.

²¹ Leibel-Weckowicz H., Shabo F. *Modernization Forces in Maria Theresa's Peasant Policies, 1740–1780. Social History*. 1982. Vol 15. P. 301–331; Мельничук Н. *Передумови земельних реформ в Австрійській монархії за Марії Терезії та Йосифа II та їх поширення у Галичині. Часопис Київського університету права*.

Окремо можна виділити дослідження, в яких проаналізовано окремі аспекти реформаторського курсу Марії Терезії та Йосифа II – від причин, передумов і особливостей реформ освіченого абсолютизму (Мар'ян Малецький, Мар'яна Шуп'яна)²² – до поширення нововведень на окремі провінції імперії, передусім на Галичину, Буковину та Закарпаття (Павло Едер, Мацей Пашин)²³.

Найбільш повно в дослідженнях з історії держави і права Австрії відображені освітні зміни: дискусії навколо проекту змін в шкільництві за правління імператриці Марії Терезії (Ришард Томчик; цьому польському досліднику належать також студії з історії навчання права в імперії Габсбургів)²⁴, розвиток шкільництва в Галичині крізь призму суспільно-політичних змін (Станіслав Груїнський, Анна Вараниця, Марія Жеребна)²⁵, заходи з германізації освітнього простору окраїн монархії, зокрема Галичини (Дмитрій Тимофєєв)²⁶.

Дотичними до досліджень з освітньої реформи є наукові праці, присвячені релігійній реформі імператорського двору і передусім Йосифа II, котрий намагався поставити церкву на службу державі, а католицьких священиків перетворити на імперських чиновників. Чи не найґрунтовнішою

2015. № 1. С. 53–59; Настасяк І. Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772–1789 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 113–120.

²² Małecki M. Ideologiczne podstawy reform terezańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. Kraków, 2010. Vol. 3. S. 111–119; Шуп'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 126–134.

²³ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 127–135; Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Legia și viața*. Iulie 2014. S. 33–37; Paszyn M. *Reformy józefińskie w świetle relacji prasy polskiej okresu stanisławowskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. 170 s.

²⁴ Tomczyk R. Pierwszy projekt reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 13–22; Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego. *Edukacja humanistyczna*. 2014. nr 1 (30). S. 73–88.

²⁵ Gruński S. *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicyi (Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861)*. Lwów: nakł. Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1916. Cz.1. 64 s.; Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів у південноавстрійській Галичині. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 114–121; Жеребна М. Політика освіченого абсолютизму та її значення для становлення освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2006. № 6. С. 72–76.

²⁶ Timofejew D. Rozporządzenia językowe Józefa II dla Galicji (1780–1790). *Postscriptum polonistyczne*. 2015. No 1(15). P. 59–72.

тут є робота перемишльського єпископа, доктора богослов'я Юліана Пелеша (1843–1896), котрий у свій час був префектом духовної семінарії у Відні. Його праця стосується взаємин греко-католицької (уніатської) церкви з Ватиканом і розкриваються заходи Йосифа II в релігійній сфері, у т.ч. заснування духовної семінарії для українських греко-католиків²⁷. Витоки ж релігійної політики імператора, зокрема вплив Просвітництва, найповніше відображено у працях професора духовної семінарії в Катовіце Юзефа Крентоша та польської дослідниці Аліни Войціцької²⁸.

З-поміж господарських реформ Марії Терезії та Йосифа II ретельно проаналізовано такі аспекти, як формування ідеології змін (Мюррей Ротбард)²⁹, господарство колишніх польських та українських земель в складі монархії Габсбургів (Францішек Буяк, Ян Рутковський)³⁰, фіскальна політика Йосифа II (Рафал Ковальчик)³¹, колонізаційна політика імператорського двору (Генрік Лепуцький)³².

Історичні та історико-правові дослідження, які розкривають місце окремих регіонів у державно-правовій системі монархії Габсбургів (Угорщина, Ломбардія, Галичина), становлять *н'яту групу* праць. Закономірною, найбільше увага була приділена Галичині, яка у 1772 р. була інкорпорована до складу Австрійської імперії і розглядалася регіоном для випробування окремих нововведень. Ще одна причина, чому саме Галичина опинилася в епіцентрі уваги Марії Терезії і особливо Йосифа II – це її гірше становище, порівняно з іншими провінціями, що вимагало невідкладних заходів для покращення ситуації.

²⁷ Pelesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf Gegenwart*. Wien, 1880. T. 2. 1094 s.

²⁸ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 292–303; Wóycicka A. Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim. *Bielañskie Studia Teologiczne*. 2015. No 1. S. 20–33.

²⁹ Rothbard M. N. *Economic Thought before Adam Smith. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Volume I. VT: Edward Publishing Ltd., 2006. 574 p.

³⁰ Rutkowski J. *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1953. 568 s.; Bujak F. *Rozwój gospodarczy Galicyi (1772–1914)*. Lwów: Nakł. Księgarni poskiej Połonieckiego, 1917. 61 s.

³¹ Kowalczyk R. Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II. *Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2011. Tom IX. S. 7–27.

³² Lepucki H. *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji, 1772–1790*. Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, 1938. 208 s.

Вагомий внесок у дослідження місця Галичини в державно-правовій системі Австрійської імперії зробила Львівська правнича школа. Так, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України Володимир Кульчицький (1919–2009) є автором ґрунтовних досліджень з історії утворення коронного краю Галичини в складі Австрії, функціонування державного апарату та поширення австрійського права на територію краю³³. Безпосередньо аналіз місця Галичини у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщині здійснено професором Ігорем Бойком³⁴.

Серед інших питань, порушуваних дослідниками варто виокремити: правове обґрунтування приєднання Галичини до складу Австрійської імперії (Ірина Настасяк)³⁵, суспільно-політичне та економічне становище в Галичині в йосифінську еру (Вацлав Токар (1873–1937)³⁶, становище функціонування органів влади у Львові (Мирон Капраль)³⁷. Загальний оглядовий характер з історії та права мають праці про Галичину історика та юриста Станіслава Шнюр-Пепловського (1859–1900) та Збігнева Фраса (1952–1998)³⁸. Системний аналіз державного лад і поширення австрійського права на Буковині розглядає у своєму дисертаційному дослідженні Михайло Никифорак. Крім того, науковець визначає основні етапи і форми розвитку австрійської адміністрації в регіоні, з'ясовує зміст, структуру та особливості

---

³³ Кульчицький В. *Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.* Львів: Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету, 1966. 66 с.; Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії. *Проблеми правознавства*. Київ. 1969. Вип. 13. С. 14–21; Кульчицький В., Тищик Б. *Історія держави і права України*. Київ: ІнЮре, 2007. 622 с.

³⁴ Бойко І. *Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.

³⁵ Настасяк І. Історико-правовий аналіз входження Галичини до складу Австрійської імперії. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів. 2003. Вип. 38. С. 84–89.

³⁶ Tokarz W. *Galicja w początkach ery Jozefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1909. 400 s.

³⁷ Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 111–130.

³⁸ Schnür-Pepłowski S. *Z przeszłości Galicyi (1772–1862)*. Lwów: Jakubowski&Zadurawicz, 1895. 627 s.; Frasz Z. *Galicja*. Wrocław: Wyd-wo Dolonśskie, 2003. 300 s.

самоврядування, висвітлює правові засади та особливості судоустрою та діяльності правоохоронних органів³⁹.

Крім Галичини і Буковини, дослідники звертали увагу на особливості розвитку таких регіонів імперії Габсбургів, як Угорщина та Ломбардія. Якщо дворянство першої становило опозицію до реформ освіченого абсолютизму, то в другій ці реформи навіть пішли далі, ніж в спадкових землях Австрійського дому. Політико-правові аспекти історії цих регіонів у своїх працях порушували Тамаш Фараго (з наголосом на роль угорського дворянства в умовах соціальних змін), Ольга Бахлова (роль угорської еліти в період династичної кризи в монархії Габсбургів), Ділейн Райлі (особливості суспільства Ломбардії та реформи в регіоні)⁴⁰.

І, нарешті, особливо для нас важливу – *шосту групу* наукових досліджень, складають праці, присвячені історії правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Австрійській імперії. Основоположним можна по праву вважати дослідження з історії державного устрою і публічного права професора Віденського університету Альфонса Губера (1834–1898)⁴¹. Розгорнуту еволюцію австрійського державного права подав професор Львівського університету Ернест Тіль (1846–1926) – один із творців новітньої юриспруденції⁴². Як і Е. Тіль, питання австрійського приватного права і його поширення в Галичині досліджував Олександр Огоновський (1848–1891) – український правник, громадський діяч, перший професор права, який викладав у Львівському університеті українською мовою (йому також належить заслуга в розробці української правничої

³⁹ Никифорак М. *Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.* Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 37 с.

⁴⁰ Faragó T. *Historical Demography in Hungary: A History of Research*. Budapest: Demographic Research Institute, 2012. No 16. 30 p.; Бахлова О. Венгерское королевство в условиях династического кризиса в доме Габсбургов и становление Австрийской империи (XVII–XVIII вв.): политико-правовые аспекты. *Финно-угорский мир*. 2009. № 2. С. 64–75; Riley D. Foundations of Failed Class Formation in Eighteenth-Century Austrian Lombardy. *Society for Comparative Study of Society and History*. 2003. No. 20. P. 190–213.

⁴¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. 280 s.

⁴² Till E. *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego*. Lwów: Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892. 504 s.

термінології)⁴³. Зміни в австрійському цивільно-процесуальному праві у XVIII–XIX ст. проаналізував дослідник і адвокат Влодзімеж Годлевський⁴⁴.

Серед сучасних дослідників, які є авторами історії держава і права складових імперії Габсбургів (в першу чергу польських і українських земель) відзначимо доробок Станіслава Плази – колишнього завідувача кафедри історії польського права Ягелонського університету, котрий проаналізував джерела австрійського права на зайнятих Австрією польських і українських землях, зміни в цивільному, кримінальному, цивільно-процесуальному і кримінально-процесуальному праві та правосудді. Автор подав порівняльну характеристику правових норм, юридичних інституцій та судових процедур⁴⁵.

Серед українських правознавців відзначимо напрацювання професорів Львівського національного університету імені Івана Франка Ігоря Бойка та Бориса Тищика, котрі в своїх роботах розглянули етапи формування, поширення австрійського права на західноукраїнські землі після їхнього входження до складу монархії Габсбургів, особливості правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в історичному розрізі⁴⁶.

Окремі аспекти історії права та державних інститутів Австрії відображені в дослідженнях професора Тільбурзького університету Рендела Лесаффера (внесок Австрії у формування міжнародного права у Новий час)⁴⁷, Габора Гамзи (розвиток приватного права та римської традиції на

⁴³ Огоновський О. *Систем австрійського права приватного. Т. I. Науки загальні і право річеве.* – Львів: З друкарні НТШ, 1897. 337 с.

⁴⁴ Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne. Podręcznik systematyczny dla nauki i praktyki.* Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1900. 516 s.

⁴⁵ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II. Polska pod zaborami.* Kraków: W-wo “Księgarnia Akademicka”, 1993. 208 s.

⁴⁶ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів.* Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.; Тищик Б., Бойко І. *Історія держави і права України: акад. курс: підручник.* Київ: Ін Юре, 2015. 808 с.

⁴⁷ Lesaffer R. C. Peace treaties and the formation of international law. *The Oxford handbook of the history of international law.* Eds. B. Fassbender & A. Peeters. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 71–94.

австрійських спадкових землях)⁴⁸, Малгожати Морас (кримінально-процесуальний порядок Йосифа II на тлі еволюції інквізиційного процесу у XVIII ст.)⁴⁹, Роланда Екстмана (юридичні засади формування поліції в Австрійській державі)⁵⁰ та ін.

Отже, на основі аналізу наукової літератури можемо констатувати висвітлення лише окремих аспектів порушеної в дисертаційному дослідженні проблеми. Здебільшого, вони висвітлені як історична, а не історико-правова реальність. Це дає можливість визначити спектр питань, які потребують детального аналізу з позиції історії держава і права, а також відзначити відсутність системного підходу до вивчення реформ епохи освіченого абсолютизму.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дисертаційного дослідження можемо поділити на два типи: *неопубліковані* та *опубліковані* джерела. До першого належать *архівні матеріали*, представлені документами Центрального державного історичного архіву України у м. Львові; до другого – імператорські укази (патенти, універсали), кодекси, розпорядження та інструкції Надвірної канцелярії, публіковані в спеціальному виданні *Continuatio edictorum et mandatorum universalium* (латинською, німецькою, польською мовами); листування імператорів, де висвітлені задуми, реальні причини і механізми проведення реформ; збірники історичних документів, скомпонованих у пізніший час.

Використані у роботі архівні матеріали сконцентровані у восьми фондах, а саме: ф. 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки), ф. 146 (Галицьке намісництво) – основна частика документів, ф. 150 (Вищий крайовий суд у Львові), ф. 152 (Крайовий суд у Львові), ф. 156 (Вища державна

⁴⁸ Hamza G. Die Entwicklung des Privatrechts und die romischrechtliche Tradition in der osterreichischen erblandern (erblanden) und in Osterreich. *AFDUDC (Anuario de Facultad de Dereito da Universidad de Coruna)*. 2009. nr 13. S. 321–334.

⁴⁹ Moras M. Ordynacja karnoprocesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku. *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. 2011. No 14. S. 97–113.

⁵⁰ Axtmann R. 'Police' and the Formation of the Modern State. Legal and Ideological Assumptions on State Capacity in the Austrian Lands of the Habsburg Empire, 1500–1800. *German History*. 1992. Vol. 10. No. 1. P. 39–61.

прокуратура), ф. 163 (Крайовий становий сейм, м. Львів), ф. 166 (Крайова табула), ф. 181 (Графи Лянскоронські), ф. 765 (Колекція Петрушевича А. О.). Хронологічно, опрацьовані справи охоплюють період останньої третини XVIII ст. і стосуються Королівства Галичини і Володимерії, однак з огляду на планомірну політику правової уніфікації в імперії, ці матеріали є цінними для розуміння ситуації загалом в усій країні.

Матеріал використаних справ тематично охоплює документи, що відображають реформування різних сфер життя. Наприклад, *судову реформу* ілюструють листи державному канцлеру А.-В. Кауніцу про впровадження у Галичині нового судочинства⁵¹; розпорядження та інструкції про порядок ведення судових засідань⁵²; розпорядження, інструкції і роз'яснення вищих судових органів з питання скасування тортур у в'язницях⁵³.

Правові засади *адміністративної реформи* розкривають проекти організаційного устрою Королівства Галичини і Володимерії, документи, що визначають структуру і функції губернаторства з центром у Львові, компетенцію окремих департаментів Галицького губернаторства, розпорядження губернаторства у 1770–1780-х роках⁵⁴; звітування або повідомлення провінційної адміністрації Галичини⁵⁵. Політики *германізації і змін у сфері діловодства* стосуються розпорядження про впровадження в дію

⁵¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146 (Галицьке Намісництво, м. Львів), оп. 1, спр. 37 (Лист канцлеру Кауніцу про впровадження у Галичині законодавства із судоустрою і судочинства), 19 арк.

⁵² ЦДІА України у м. Львові, ф. 150, оп. 1, спр. 40 (Розпорядження, інструкції та пояснення вищих судових установ про порядок ведення судових засідань, 1784–1813 рр.), 270 арк.

⁵³ ЦДІА України у м. Львові, ф. 150 (Вищий крайовий суд, м. Львів), оп. 1, спр. 8 (Розпорядження, інструкції і роз'яснення вищих судових органів з питання скасування тортур в тюрмах, 1776–1782 рр.), 12 арк.

⁵⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 42 (Проект організаційного устрою і структури губернаторства та формуляри, 1773 р.), 105 арк.; ЦДІА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 1 (Імператорські декрети та розпорядження Галицького губернаторства, 1773–1774 рр.), 232 арк.; ЦДІА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 6 (Доповідна записка канцлеру про план адміністративної, державної і суспільно-політичної відбудови Галичини, 1773 р.), 24 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4795 (Матеріали про компетенцію окремих департаментів Галицького губернаторства і Намісництва, 1773 р.), 507 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимерії, 1773–1776), 50 арк.

⁵⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 39 (Лист губернатора Пергена імператриці Марії Терезії з приводу призначення його губернатором Галичини, 1772 р.), 7 арк.;

нового положення з діловодства 1784 р.⁵⁶; інструкції з табулярного діловодства⁵⁷.

Економічні реформи імператорів Марії Терезії та Йосифа II відображені в таких документах, як меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії⁵⁸; регулювання економічних відносин (акти розподілу маєтків)⁵⁹. Зміни в аграрному секторі, зокрема заходи з впровадження нових правовідносин у селі та скасування кріпосного права, фіксуємо в спеціальних імператорських указах (як, наприклад, заснування Крайової Табулі, проект “урбаріального закону” про врегулювання панщини, розпорядження про зменшення повинностей підданих в Галичині)⁶⁰.

Окремий комплекс документів становлять матеріали галицької шляхти, котра намагалася зберегти свої колишні *привілеї* всупереч інтересам освіченого абсолютизму⁶¹. Найчіткіше ці намагання видно з протоколів засідання Станового комітету Галицького станового сейму – органу, який виконував обмежені виконавчі функції, але мав право звертатися з листами-проханнями до імператора щодо тих чи інших зловбодених питань⁶².

Велика група джерел – *опубліковані документи*, містить широкий спектр австрійських нормативних документів у різних сферах суспільного життя в досліджуваній період. Вагоме значення при проведенні нашого дослідження

⁵⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 147 (Доповідь імператору і розпорядження про впровадження нового положення з діловодства, 1784 р.), 23 арк.

⁵⁷ ЦДІА України у м. Львові, ф. 166, оп. 1, спр. 5650 (Інструкції з табулярного діловодства, 1786–1849 рр.), 22 арк.

⁵⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773–1774 рр.), 60 арк.;

⁵⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки), оп. 2, спр. 711 (Акт розподілу маєтків шляхтича Стшемінського Адальберта у с. Русин Белзького воєводства між спадкоємцями), 26 арк.

⁶⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 166 (Крайова табула), оп. 1, спр. 5644 (Патент австрійської імператриці Марії Терезії про організацію Крайової табулі для Галичини), 12 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (Графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 994 (Проект “урбаріального закону” про врегулювання панщини), 7 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 765 (Колекція Петрушевича А. О.), оп. 1, спр. 55 (Розпорядження губернатора Брігідо про права та зменшення повинностей підданих в Галичині), 5 арк.

⁶¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 104 (Прохання галицької шляхти і духовенства до імператриці про збереження привілеїв, 1773–1775 рр.), 26 арк.

⁶² ЦДІА України у м. Львові, ф. 163 (Крайовий становий сейм, м. Львів), оп. 1, спр. 22 (Протокол засідання від 26 жовтня 1784 р.), 31 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 23 (Протоколи засідань за листопад 1784 р.), 9 арк.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 47 (Протокол засідання від 15 листопада 1786 р.), 4 арк.

widęgralo wydania sankcjonowanych urzędem i administracją Korolęwstwa Galicini i Wolodimerii periodycznego zbirnika *Continuatio edictorum et mandatorum universalium*.

Wikorystani normatywne akty stosuję się takich sfer reformowania suspęlnego життя, jak пошиrennia awstrijskiego цивęlnego, kримінального i процесуального prawa na Galicinu z часу її inkorporacji do skladu imperii Gabzburgiw⁶³, juridyczne wdnosini męż власnikami maetekiw i їхnimi piddanymi (inventarne opisi maetekiw, skasowania kriposnego prawa)⁶⁴, regulowania fiskalnych i mитних питань⁶⁵, wiznaczenia kompetencji urzediw w cirkuljach⁶⁶, woenne zbiri⁶⁷, wprowadzenia nowego sudoustroju i sudowego porjadku (regulowania pokarania piddanih, wprowadzenia z 1784 r. nowego kodeksu, wiznaczenia praw i obow'язkiw swędkiw na sudowych zasędanнях, unifikacja sposobu winesenia i wikonania sudowych ręsenh; wiznaczenia kompetencji sudiw ta pownowazehh suddiw; форми sudowych pozowiw ta apelacji)

⁶³ Occupantur Regna Galliciae et Lodomeriae, die 11 septemris Anno Domini 1772. *Edicta et mandata universalia Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 1–3; Justitiae administratio praecipitur. Requiritur informatio de forma judiciorum, non nulla observanda iudicibus praescribuntur, 20 octobris 1772. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 7–8; Judicium terrestribus et castrensibus inqoandis tempus detriminat. Statuit ad quod castrum et iudicium unaquaeque, 1 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 11 Septembris Anno Domini 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 13–14; Statuitur supremum iudicium Gubernatoriale. *Edicta et mandata universalia Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 31–32.

⁶⁴ Agrorum consitura injungitur, 18 novembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12; Jubentur conscribi inventaria, fundorum omnium, 22 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 22–24; Uniwersal. Wyznaczenie robocznych powinności, 16 czerwca 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 226–237.

⁶⁵ Kassuie Hollenderskie Złoto od Roku 1766. *Edicta et mandata universalia Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12; Tollit privata teolonia, 22 martii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 51; Uniwersal. Aby clerus saecularis y regularis fassyi cały substancyi y dochodów, 5 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. – S. 174–175; Uniwersal. Nowa ustawa celna poczatek wezmie od 1 novembr. 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 255–275.

⁶⁶ Uniwersal. Tyczący sie postanowienie nowych Cyrkularnych urzędów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 1 Januare ad ultimam Decembris Anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1783. S. 27.

⁶⁷ Praecipitur militaris contributio, 25 februarii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 28 mensis Juni anno 1773 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 57–60.

⁶⁸, регламентування діяльності місцевих адміністрацій ⁶⁹, проведення толеранційної політики щодо віруючих різних конфесій ⁷⁰.

З правової точки зору, важливе значення для дослідження мало використання засадничих документів для існування імперії Габсбургів, таких як Прагматична санкція 1713 р. ⁷¹. Прагматична санкція – державний акт про успадкування престолу в Австрійській імперії, виданий імператором Карлом VI і мав силу основного закону. Завдяки зусиллям імператора Прагматичну санкцію визнали станові сейми монархії ⁷². Прагматична санкція, попри її порушення Баварією та Пруссією, впорядкувала спадкове право до кінця існування монархії Габсбургів.

Ще один визначальний документ, використаний у дисертаційному дослідженні – Терезіана ⁷³. Кримінальне уложення Марії Терезії 1768 р. містило норми матеріального і процесуального права. Кодекс залишався під значним впливом середньовічних юридичних норм, наприклад,

---

⁶⁸ Cyrkularz. Ukaranie poddanych publiczna robota, którzy monarchicznych rozkazów wykonywać zanedbaia, 5 grudnia 1785. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 197; Informacya. Nowy Codex judicialis w niektórych sprawach ante jannuarium 1784 ma bydź zażywany, 1 marca 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 56–57; Przepisuje porządek sądów tribunalskich, 15 junii 1774. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 23 Mensis juni Anno 1773 in itae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 86; Uniwersał. Do iakiey Jurisdycyi Sprawy należeć mają, 9 kwietnia 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 73–76; Uniwersał. Powszechny przepis sądy na wszystkie sądowy instancje, i uregulowany Magistraty, 23 lutego 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 54–55.

⁶⁹ Supprimuntur antiqua officia. Inquiritur, quis habeatur modus administrandi bona Regia? Prohibentur caedi ligna silvis Regiis. Exiguantur consuetae contribuciones, 16 octobris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 5–6.

⁷⁰ Uniwersał. Wolnego religii exercitium pozwolenia i faworowdla przuchodniowych cudzozemskich rekzdzielnikow i rolnych, 7 wresnia 1781. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 76–78; Uniwersał. Względem tychcoięs do religii dissidentów wyznawania, 19 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 59–60.

⁷¹ Sanctio Pragmatica, Über die Erbfolge des Durchlauchtigsten Ertz-Hauses, Oesterreich (Anno 1713, 19. April) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.verfassungen.de/at/at-18/pragmatischesanktion13.htm> [2.10.2017].

⁷² The Pragmatick Sanction, with regard to the Order of Succession of all the Kingdoms and Dominions of his Imperial and Catholick Majesty; made at Vienna, Dec. 6, 1724. *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Public Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731*. Vol. IV. London, 1732. P. 139–145.

⁷³ Constitutio Criminalis Theresiana [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768> [12.02.2018].

інквізиційних. Лише у 1787 р. Йосиф II провів реформу судочинства в дусі ідей Просвітництва.

Листування імператриці Марії Терезії та її сина Йосифа II розкривають різні аспекти реформування Австрійської імперії – від задумів реформ і переживання за майбутнє держави – до обговорення недоліків і досягнень в результаті проведення змін. У цих листах проявляється більш радикальний підхід до нововведень у Йосифа II і значно поміркованіший у його матері Марії Терезії ⁷⁴.

Використані збірники історико-правових документів розкривають діяльність імператорів династії Габсбургів, історію адміністрації Львова – столичного міста Королівства Галичини і Володимерії, відновлення діяльності і засади функціонування Львівського університету (в контексті освітньої реформи Йосифа II) та ін. ⁷⁵.

Отже, дисертаційне дослідження виконане на основі різноманітних за характером, змістом і значимістю джерел – як неопублікованих (архівних матеріалів), так й опублікованих (імператорські патенти, нормативні акти, розпорядження, інструкції, збірники історико-правових документів). Їхнє використання дозволяє цілісно висвітлити основні напрямки реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії.

---

⁷⁴ Denkschrift Maria Theresias vom Jänner 1771 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5391> [6.04.2018]; Josef an Maria Theresia. Juni 1777. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/6-josef-maria-theresia-juni-1777> [2.04.2018]; *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Herausgeben von A. Beer. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873. 534 s.; Letters of Joseph II of Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.bxscience.edu/.../Letters%20of%20Joseph%20II%20of... [10.04.2018]; Maria Theresia an Josef. 2. Jänner 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5399> [1.04.2018]; Maria Theresia an Josef. 24 Dezember 1775 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/4-maria-theresia-josef-24-dezember-1775> [6.04.2018]; Maria Theresia an Josef. 24. Juli 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/22-maria-theresia-josef-24-juli-1778> [6.04.2018]; Maria Theresia an Josef. Schönbrunn, 25. September 1777 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/9-maria-theresia-josef-sch%3%26brunn-25-september-1777> [2.04.2018]; Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz. Bd. 1. Wien, 1867; The Ideal of Joseph II of Austria (Letters of Joseph II) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20000623132851/http://www.humanities.cuny.cuny.edu:80/history/reader/josef2ideal.htm> [5.04.2018].

⁷⁵ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3. Herrgott Marquard. Wien, Freiburg, St. Blasien, 1760. 368 s.; *Almanach royal de Gallicie et de Lodomerie pour L'Année 1776*. Lepol: Chez Antonie Piller, 1776. 206 s.; *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*. Упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський. Київ: Наукова думка, 1986. 422 с.; *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навч.-методич. посібник*. Упоряд. В. М. Качмар, М. С. Смолій. Вид. 2-ге, доп. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 208 с.

1.3. Методологічна основа дослідження

Як відомо, методологія є тим науковим інструментарієм, який дає відповіді на багато дискусійних питань, що виникають під час дослідження правових явищ. Успішність здійснення будь-якого наукового дослідження великою мірою залежить від методологічної основи, яка має ґрунтуватися на принципах взаємодоповнюваності методів і методологічного плюралізму, що дає змогу всебічно і повно висвітлити тему⁷⁶.

Методологія (грец.- *μεθoδoλoγία* — вчення про метод) має багато різних значень: як найбільш загальний (філософський) метод пізнання; як система методів, які використовуються тією чи іншою наукою; як особлива галузь знань, покликана служити своєрідним джерелом, звідки інші конкретні науки запозичують методи досліджень; як філософське вчення про метод пізнання і практики⁷⁷. Одним з важливих розділів методології є методологія наукового пізнання, яка вивчає прийоми, методи, засоби наукового дослідження, за допомогою яких здобуваються нові знання про реальну дійсність. Вона не можна ототожнюватися з логікою наукового пізнання, оскільки зміст методології є значно ширший. Методологія наукового пізнання вивчає вихідні принципи пізнання, методи дослідження, шляхи формування і розвитку наукових понять, гіпотез тощо. Пізнання вважається науковим, якщо воно досягається з допомогою наукових методів (теоретичних і практичних) і підтверджується практикою⁷⁸.

Методи історико-правових досліджень вивчаються в рамках методології історії держави і права як окремого розділу історико-правової науки⁷⁹. Згідно з її основними положеннями наукові методи представляють

⁷⁶ *Методологія в праві: монографія* [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 39.

⁷⁷ Папковская П.Я. *Методология научных исследований: курс лекций*. 2-е изд. Минск: “Информпресс”, 2006. С. 11.

⁷⁸ *Методы изучения историко-правовых явлений: учебное пособие*. М.Н.Настюк, М.В.Костицкий, П.Ф.Гураль, Б.И.Тищик. Львов: ЛГУ, 1986. С. 6–7.

⁷⁹ *Методологія в праві: монографія*. [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 69.

сукупність спеціальних прийомів, правил, процедур, певна послідовність дій, виконання яких необхідне для досягнення заздалегідь поставлених дослідницьких завдань, наприклад, отримання нових знань або уточнення вже існуючих уявлень про ті чи інші історико-правові події⁸⁰. Науковий метод можна визначити також як упорядкований і організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної або теоретичної мети. Сутність методу пов'язана з вирішенням конкретних практичних завдань⁸¹.

Історико-правове дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. вимагає комплексного застосування методологічних можливостей історико-правової науки. Формування надійної методологічної основи історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. передбачає обрання оптимальних і ефективних принципів і методів сучасного наукового пізнання. Цікаву думку з цього приводу висловив відомий харківський вчений-правознавець О. А. Гавриленко, який зазначив про те, що багатоманітність методологічної бази існує й існуватиме, допоки триватиме буття науки як сфери людської діяльності. На опрацювання певної єдиної «правильної» методології розраховувати не варто, тим паче, що це, як і будь-яка монополія, могло б лише зашкодити самій науці⁸². Виходячи з цієї думки, яку ми повністю поділяємо, у окремому історико-правовому дисертаційному дослідженні можна обирати адекватні наукові методи для досягнення поставленої мети, виходячи з конкретної історико-правової проблеми. Під час виконання дисертації ми прагнули відтворити історико-правову дійсність періоду 40-90-х років XVIII ст., коли здійснювалися державно-правові реформи за Марії-Терезії та Йосифа II., а також дати оцінку такої дійсності з точки зору права.

⁸⁰ *Історія держави і права України: підручник*. В.Д.Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янець та ін.; за ред. В.Д. Гончаренка. Х.: Право, 2013. С. 7.

⁸¹ *Методи изучения историко-правовых явлений: учебное пособие*. М.Н.Настюк, М.В.Костицкий, П.Ф.Гураль, Б.И.Тищик. Львов: ЛГУ, 1986. С. 6.

⁸² Гавриленко О.А. *Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. н.е. – VI ст. н.е.): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01*. Гавриленко Олександр Анатолійович; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 58.

Важливе місце в науковому вивченні даної теми займає використання основних принципів (підходів) історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. Основними принципами історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. є принципи історизму, всебічності (комплектності), об'єктивності та плюралізму.

Принцип історизму за своєю суттю полягає у виявленні об'єктивних закономірностей виникнення і розвитку держави і права в Україні, а також особливостей його процесу; закономірностей і особливостей переходу від одного якісно визначеного етапу їх розвитку до іншого. Виявлення цих закономірностей і особливостей важливе тому, що історія взагалі, а держави і права — зокрема, не можуть зводитись до звичайного накопичення фактів, опису подій і явищ (хоч є в науці й така наукова школа, прихильники якої твердять, що закономірностей в історії немає, бо вона неповторна). Це було б неправильно, бо яка тоді з зібраного фактажу користь? А вона мусить бути, хоч би для того, щоб не допустити помилок минулого у майбутньому, використовувати позитивний досвід минулого⁸³. Отож, у історії, зокрема держави і права, можна виявити й певні закономірності (разом з особливостями тієї чи іншої конкретної країни, того чи іншого періоду її розвитку), що теж дуже важливо й має велике практичне значення для сьогодення. Принцип історизму полягає в тому, що державно - правові інститути розглядаються дослідником в їх закономірному історичному розвитку, з огляду на конкретні історичні умови їх існування, тобто не тільки з позиції їх сучасності, але й також з урахуванням минулого стану та майбутнього розвитку. Відтак історико-правове дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. повинне відбуватися із урахуванням того, що українські землі були приєднані у 1772 р. в склад Австрійської імперії, а з 1867 р. стали складовою Австро-Угорської монархії .

---

⁸³ Тищик Б. Й. *Історія держави і права України: акад. курс: підручник*. Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. К.: Ін Юре, 2015. С. 17.

Принцип об'єктивності означає неупередженість, незаангажованість суджень, їх незалежність від світоглядних та суспільно-політичних орієнтацій дослідника, його незалежність від сьогоденної, часто швидкоплинної ситуації, відображення не тенденційно підібраних, вибіркового фактів, іноді — навіть фальшованих, перекручених, а всього спектра позицій і явищ, тобто аналіз державно-правових інститутів у всій їхній повноті ⁸⁴. Правда, з іншого боку, напевно неможливо науковцям-дослідникам повністю абстрагуватися від оточуючого середовища, певних світоглядних позицій. Тому навряд чи науковець може бути повністю нейтральним, він має право на власну позицію чи тієї соціальної групи, інтереси якої він представляє. Але ця позиція повинна бути обґрунтована і об'єктивна. Принцип об'єктивності повинен базуватися на достовірних, перевірених фактах, при цьому формування результатів відповідних досліджень повинно відбуватися в логічних та об'єктивних рамках. Тому сучасні українські дослідники повинні досліджувати державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. об'єктивно, опираючись на першоджерела для досягнення правильних і правдивих результатів та висновків.

Принцип всебічності дослідження спрямований на глибоке всеохоплююче опрацювання й аналіз наявного історико-правового матеріалу, глибоке вивчення проблеми для того, щоб мати можливість дати неупереджений виклад сутності, змісту тих чи інших державно-правових явищ, процесів та інститутів, їх оцінку. Принцип всебічності полягає в тому, що питання державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. повинні бути розглянуті та проаналізовані всебічно у всіх без винятку аспектах, крім того, ці відносини потрібно аналізувати в контексті тогочасних складних політико – правових, соціально – економічних і національно - культурних та інших процесів. Необхідно також розкрити

---

⁸⁴ *Методологія в праві: монографія* [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 72.

взаємозв'язок державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. з їх поширення на українські землі.

Принцип плюралізму важливий тим, що вимагає багатогранних підходів до дослідження становлення і розвитку держави і права. Бо якщо дослідник зосереджує свою увагу на одних історико-правових явищах, фактах чи одних аспектах або властивостях явища і свідомо чи несвідомо нехтує іншими, то неминуче його дослідження стане необ'єктивним, неповним, а, можливо, тенденційним. Тобто багатогранність, плюралізм наукового пізнання означає універсальність, оскільки при цьому враховуються різні підходи, різні думки й оцінки явищ інших дослідників, що інколи дуже різняться між собою⁸⁵. Принцип плюралізму надає можливість авторові керуватися багатьма сучасними методами та опиратися на необхідні для вченого підходи завдяки звичному плюралізму підходів⁸⁶. У нашому випадку, необхідно аналізувати думку не лише одного автора щодо певного елементу державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст., але усіх виявлених респондентів (якщо думок багато і часом вони не збігаються). При цьому, він можна обрати думку, котра на його професійний погляд є найбільш оптимальною, правильнішою, чи піддати критиці усі попередні думки, а також спробувати провести узагальнення окремих наукових гіпотез, на підставі якого запропонувати свою власну.

Основними методами історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. є філософські, загальнонаукові та спеціально – юридичні. Важливими для процесу наукового пізнання є також логічні методи, які також належать до обов'язкових, загальновизнаних прийомів дослідження.

Серед філософських методів чільне місце посідає діалектичний метод, котрий дає можливість не тільки виявляти особливості та визначати поняття

---

⁸⁵ Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: Ін Юре, 2015. С. 16.

⁸⁶ *Методологія в праві: монографія* [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 73.

правового явища, а й простежити зв'язок цього явища з іншими явищами, інститутами та процесами. Парні категорії діалектики – форма і зміст, загальне й особливе, абстрактне та конкретне, кількість і якість, створюють можливість для всебічного дослідження причин і наслідків державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст., а також дати об'єктивну оцінку ефективності державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Історичний, соціологічний, системний і статистичний методи становлять комплекс загальнонаукових методів дослідження. Так, застосування історичного методу дослідження обумовлено метою співставлення проблем державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. із загальноісторичним тлом тогочасних умов австрійського державотворення, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями та реформуванням в галузі державного управління, судоустрою і судочинства, економіки, освіти, релігії в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Соціологічний метод як спосіб пізнання історико - правової дійсності крізь призму тогочасних соціальних умов дозволив виявити ознаки впливу державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. на інтереси певних груп суспільства, а також відобразити реальну оцінку ефективності державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Системний метод допоміг виявити місце, яке займали державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. у державотворчому розвитку Австрії. З його використанням було досліджено системні зв'язки між державно-правовими реформами в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. і наступними реформами в Австрійській державі у середині XIX ст. Важливим у роботі виявилось використання й статистичного методу, за допомогою якого досліджувались дані, що містяться в опублікованих архівних матеріалах відносно реалізації державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст., а також на західноукраїнських землях у досліджуваний період.

Спеціально-науковими, зокрема, спеціально – юридичними методами даного дослідження є історико-генетичний, історико-правовий, історико-порівняльний та герменевтико-правовий.

Найбільш універсальним та доступним методом історико-правового дослідження є історико-генетичний. Його суть полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій та змін досліджуваного об'єкта з метою відтворення його реальної історії. За своєю логічною природою історико-генетичний метод є аналітично-індуктивним, а за формою виразу інформації про історико-правову реальність – описовим⁸⁷. За допомогою історико-генетичного методу було відтворено причинно-наслідкові зв'язки і закономірності державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

За допомогою історико-правового методу виокремлювалася саме та інформація, що належить до предмету дослідження, за його допомогою встановлювались територіальні межі дослідження, обирались хронологічні межі, а також визначались пріоритетні завдання, які необхідно було виконати у процесі наукового пошуку. Формування логічних і закономірних висновків також потребує наукової обґрунтованості та повноти викладу аргументів, що й повинно забезпечити успішне використання історико-правового методу як головного у цьому дослідженні.

Історико-порівняльний метод також активно застосовувався у цьому історико-правовому дослідженні та є одним з найбільш поширених методів наукового пізнання. Об'єктивною підставою для проведення порівняльних досліджень з історії держави і права України є те, що історико-правовий розвиток є закономірним процесом, що неодноразово повторюється. Це зумовлюється тим, що в ході історичного розвитку трапляється не тільки одиничне, особливе, але і загальне, повторюване на різних етапах. Тому, оскільки у різних явищах і процесах можуть виявлятися і виявляються

---

⁸⁷ *Історія держави і права України: підручник*. В.Д.Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янець та ін.; за ред. В.Д. Гончаренка. Х : Право, 2013. С. 10.

загальні тенденції і закономірності, й оскільки в них відображаються в новому вигляді уже відомі історії явища, остільки корисним і повчальним виступає й їхнє порівняння⁸⁸. Саме тому в процесі здійсненні порівнянь відкрилася можливість для пояснення численних фактів та розкриття сутності державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. Іншими словами, історико-порівняльний метод дав можливість розкривати сутність історико-правової реальності через вивчення схожості та відмінностей державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. При цьому вивчення конкретних державно-правових явищ відбувалося шляхом зіставлення їх окремих якостей та рис із показниками інших однотипних і одночасних явищ на певному історичному рівні, так і шляхом порівняння явищ на різних часових етапах їх розвитку.

Герменевтико-правовий метод дослідження був покладений в основу історико-правового аналізу державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. З його допомогою відбувалось тлумачення відповідних правових норм, через які Марія-Терезія і Йосиф II реалізовували державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Семіотичний прийом мав місце застосування при тлумаченні певних термінів, якими оперувала практика, реалізуючи державно-правові реформи в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст.

Основними методологічними прийомами (вони ж і логічні методи) історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. виступають аналіз, синтез, дедукція індукція, аналогія та ін. Причому, прийом аналізу притаманний усім методам дослідження, оскільки складне явище неможливо вивчити віртуально не поділивши його на певні складові частини або простіші, елементарні явища. Синтез необхідний для умовного з'єднання певних даних в єдиний цілісний комплекс, на підставі якого можна зробити загальний висновок по цих

---

⁸⁸ *Історія держави і права України (ч.1): навч.-метод. посіб. для семін. занять та самот. роботи студ. юрид. Коледжу. Нац. ун-т «Одеська юридична академія».* Н.В. Сфремова, І.В. Корнієнко, І.В. Долматов, Т.О. Остапенко. Одеса: Фенікс, 2015. С. 19.

фактах. Дедукція тісно зв'язана з прийомом аналізу та низкою відомих методів, зокрема, структурно-функційний. Дедуктивний прийом передбачає поступовий перехід дослідника від аналізу загальних фактів до цілком конкретних. Індукція прямо протилежна за своєю дією до дедукції, тобто від правові явища пізнаються від конкретних до загальних фактів. Аналогія неодмінно використовується як прийом порівняльно-правового методу дослідження, адже за її допомогою приводиться пошук і знаходяться спільні риси між державно-правовими реформами в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. за Марії-Терезії і Йосифа II.

Таким чином, необхідно зазначити, що методологічна основа історико-правового дослідження державно-правових реформ в Австрії у 40-90-х роках XVIII ст. обрана з урахуванням особливостей предмету дослідження та у відповідності до сучасних методологічних позицій в історико-правовій науці. Саме методологічний плюралізм дозволяє застосувати широкий комплекс наукових методів, прийомів і засобів дослідження на основі певних принципів з метою ефективного вирішення завдань, сформованих у вступі дисертації.

Висновки до розділу 1

Отже, дослідження з порушеної у дисертації проблематики можна систематизувати за тематичним принципом і виділити декілька груп наукових праць, в яких охарактеризовано 1) історію держави і права Австрії в процесі її розвитку; 2) становлення й особливості абсолютизму (у нашому випадку – придворного або конфесійного), а пізніше – освіченого абсолютизму; 3) державну політику та систему управління монархією Габсбургів упродовж 1740–1790 рр. як комплексне явище; 4) безпосередньо питання реформ в окремих сферах суспільного життя; 5) місце окремих регіонів у державно-правовій системі монархії Габсбургів та їх ставлення до ініційованих Віднем змін (Бельгія, Галичина, Ломбардія, Угорщина тощо);

б) регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних правовідносин в Австрійській імперії у зазначений час.

Встановлено, що: 1) реформи освіченого абсолютизму ставали предметом наукового вивчення передусім істориків, а не правників; 2) в абсолютній більшості дослідники позитивно оцінюють значення впроваджуваних Марією Терезією і Йосифом II змін в модернізації країни; 3) характерною рисою в аналізі наявних досліджень є більша увага до аграрної та шкільної реформ і, відповідно, менша увага до реформування інших галузей суспільно-державного життя; 4) значний доробок з порушеної в дисертації проблематики належить львівських правникам, які цікавилися окремими питаннями з огляду на важливість реформ освіченого абсолютизму для Галичини. Проте серед сучасних наукових напрацювань відсутні комплексні роботи історико-правового характеру, присвячені впровадженню реформ і їхній юридичній основі.

Джерельна база дисертації представлена такими блоками першоджерел: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані документи – нормативно-правові акти, збірники історико-правових документів, листування імператорів. З джерел першої групи – матеріали Центрального державного архіву України у м. Львові – опрацьовано 25 справ з восьми фондів. Ці матеріали дозволяють простежити кореспонденцію місцевих органів влади з центральним урядом на прикладі конкретного регіону – Галичини (вказівки іншим регіонам були значною мірою ідентичними з огляду на імперську уніфікацію), реакцію на пропоновані зміни. Документи другої групи опубліковані в 1) спеціальних виданнях, зокрема у періодичному виданні *Continuatio edictorum et mandatorum universalium* (це переважно нормативно-правові акти); 2) зібранні листів імператорів, які дозволяють простежити задуми реформ, перешкоди на шляху їх реалізації та ін.; 3) збірниках документів, що дають можливість проаналізувати механізми втілення реформ у життя.

Методологічна база представлена комплексом філософських, загальнонаукових і спеціально наукових методів: діалектичний, історичний

системний, структурно-функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий. Для розкриття змісту і теоретичного осмислення досліджуваних в дисертації історико-правових явищ і процесів, використано такі правові і загальнонаукові категорії: “абсолютизм”, “освічений абсолютизм”, “реформи”, “кодифікація”, “камералізм”, “правова держава”, “природне право”, “імператорський патент”. Їх уточнення і розкриття дозволило детальніше проаналізувати предмет дослідження.

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ АБСОЛЮТИСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В АВСТРІЇ НА ПОЧАТКУ XVIII ст.

2.1. Соціально-політичні передумови утворення централізованої держави в Австрії

Як відомо, землі Австрії у давнину були заселені іллірійським населенням, потім кельтами. На межі до нашої і нашої ери територію на південь від Дунаю завоювали римляни, ввівши її до складу римських провінцій Норік, Реція і Паннонія. На місці кельтських поселень римляни заснували адміністративно-політичні й торговельні центри – Віндобону (Відень), Ювавум (Зальцбург) та ін.⁸⁹ У процесі “великого переселення народів” на територію Австрії вторгалися різні племена. У другій половині VI ст. н.е. тут осіли германські племена, зокрема, бавари, у східній частині – слов’яни (словенці). Бавари і словенці у VII ст. утворили й перші держави на території Австрії – Баварію та Карантанію, які змушені були відбивати часті напади кочівників, – аварів, згодом угорців⁹⁰. Більша частина земель Австрії наприкінці VIII ст. була приєднана королем франків Карлом Великим до складу Франкської держави. Тут утворено так звану Східну марку⁹¹. У IX ст. Австрія (нім. *Österreich*) була крайньою східною територією у складі Франкської імперії, а також прикордонною зоною німецьких поселень зі слов’янськими землями. Карл Великий назвав країну *Ostmark* (“Східна прикордонна територія”)⁹². У 996 р. для позначення території над Дунаєм уперше використано термін *Ostarrichi*⁹³.

⁸⁹ Цьолнер Е. *Історія Австрії*. Пер. з нім. Львів: Літопис, 2001. С. 27.

⁹⁰ Wandruszka A. *The House of Habsburg: Six Hundred Years of European Dynasty*. New York: Doubleday, 1964. P. 24–25.

⁹¹ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.): навч. посібник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 4.

⁹² *Germany and the European East in the Twentieth Century*. Ed. by Eduard Mühle. Oxford: Oxford Press, 2003. P. 21.

⁹³ From Ostarrichi to Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.austria.info/us/basic-facts/about-austria/history> [3.12.2017].

Після розпаду Імперії франків та підписання Верденського договору 843 р. австрійські землі увійшли до складу Східно-франкського королівства, ставши частиною Баварського герцогства. Саме в той час спостерігаємо активну колонізацію східної частини Австрії, яка супроводжувалася християнізацією й германізацією місцевого населення⁹⁴. У першій половині Х ст. ці землі захопили угорські племена, але внаслідок переможної битви 10 серпня 955 р. під Аутсбургом, контроль над ними встановив німецький імператор Оттон I, утворивши баварську Східну марку – пізніше маркграфство Австрія (термін “*Austria*” вперше зафіксовано у 1147 р.). У 1156 р. в результаті складних юридичної пертурбації маркграфство перетворили на герцогство, де утвердилась правляча династія Бабенбергів⁹⁵.

Після згасання династії Бабенбергів (1246 р.) більша частина австрійської території увійшла до складу держави чеського короля Пржемисла Оттокара II. Втім, у 1278 р. швабський король Рудольф I Габсбург у битві біля Сухих Крут розбив чеське військо і поширив свою владу на Австрійське герцогство⁹⁶. Так була започатковане більш, ніж шістсотрічне правління династії Габсбургів (*Habsburger*) в Австрії⁹⁷. Характерно, що надбані придунайські землі затьмарили своїм багатством родові володіння династії у Швабії та Ельзасі.

Уже перші правителі Габсбургів⁹⁸, які одночасно виступали імператорами Священної Римської імперії німецької нації, проводили

⁹⁴ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 56.

⁹⁵ The Babenbergs [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.austria.info/us/basic-facts/about-austria/history> [3.12.2017].

⁹⁶ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3. Herrgott Marquard. Wien, Freiburg, St. Blasien, 1760. S. 2.

⁹⁷ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини...* С. 5.

⁹⁸ Габсбурги (нім. Habsburger) – династія, яка правила в Австрії (1282–1918), Іспанії та її володіннях (1516–1700), Чехії й Угорщині (1526–1918), Австро-Угорщині (1867–1918); імператори Священної Римської імперії (1438–1806, крім 1742–1745). У роки правління Карла V (імператора Священної Римської імперії з 1519) під владою Габсбургів опинилася величезна територія: Нідерланди, частина Італії, Іспанія та її колонії в Америці, а з 1526 р. – Чехія й Угорщина. Внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р. Габсбурги поширили владу на Галичину, а в 1774 р. – на Буковину. Представниками династії Габсбургів, які володіли Галичиною і Буковиною та мали титул королів Галичини і Лодомерії (Володимирії), були: Марія Терезія (1740–1780), Йосиф II (1780–1790), Леопольд II (1790–1792), Франц I (1792–1835), Фердинанд I (1835–1848), Франц-Йосиф I (1848–1916), Карл I (1916–1918). 1918 імператор Карл I 11.XI. зрікся престолу; 3.IV.1919 Установчі збори Австрійської Республіки прийняли закон, за яким Габсбургів було позбавлено всіх прав, вигнано за межі країни, а їхнє майно конфісковано.

політику зміцнення центральної влади й об'єднання розрізнених земель в межах єдиної монархії. У 1335 р. їм вдалося приєднати Карінтію і Крайну, 1363 р. – Тіроль – землі, які склали ядро спадкових володінь Габсбургів – найбагатшого і наймогутнішого князівського роду Німеччини. Внаслідок активної зовнішньої політики і володінням титулом “римських імператорів”, династія Габсбургів, поширила владу над дрібними німецькими державами⁹⁹.

У 1521 р. з ініціативи імператора Карла V у м. Вормс відбулося засідання рейхстагу, у якому взяли участь рада курфюрстів (князів Священної Римської імперії німецької нації, рангом нижче за короля, але вище за ерцгерцога). За договором 28 квітня 1521 р. Карл V і Фердинанд I домовилися про розподіл володінь Габсбургів на іспанські та центральноєвропейські¹⁰⁰. Перший отримав Іспанію з її італійськими володіннями і заморськими територіями, а другий – Австрію (спершу лише Внутрішню Австрію (*Innerösterreich*), а через рік – також Тіроль, Вюртемберг і Передню Австрію (*Vorderösterreich*)). Розділивши володіння, Габсбурги узгодили поміж собою ключові питання як зовнішньої, так і внутрішньої політики¹⁰¹.

На ранньому етапі своєї історії Габсбурзькі землі були зібранням майоратських володінь (*Stände*), а не державою у прямому юридичному розумінні. Їхня єдність упродовж XVI – початку XVIII ст. базувалася на персональних уніях, які встановлювали і регулювали принципи успадкування престолу представниками правлячої династії¹⁰². Країна складалася з Австрії, Чехії, Сілезії, Моравії (т.зв. земель Святого Вацлава) та Угорщини, Словаччини і Хорватії (т.зв. земель Святого Стефана). Крім того, у Німеччині

⁹⁹ Tu felix Austria nube [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.habsburger.net/de/themen/tu-felix-austria-nube> [3.12.2017].

¹⁰⁰ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3... S. 347.

¹⁰¹ Daten zur Geschichte der Stadt Worms [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20130102175338/http://www.worms.de/downloads/Chronik.pdf> [30.11.2017].

¹⁰² Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)*. Wilno: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników studentów U.S.B., 1931. S. 70.

Габсбурги володіли містами Констанц, Пассау, Фрайбург та деякими іншими територіями при річках Рейн, Неккар і Ельзас ¹⁰³.

Центром, навколо якого об'єднувалася імперія Габсбургів з часу свого утворення, виступали австрійські землі (*oesterreichischer Kreis*). Вперше вони були оголошені неподільними тільки в 1602 р. ¹⁰⁴, а в заповіті імператора Фердинанда II (1578–1637) зустрічаємо похідний з іспанського права принцип, який полягав у “збиранні” всіх країн і володінь в один майорат з метою врегулювання успадкування престолу за правом первородства ¹⁰⁵. Парадоксально, але до того австрійські правителі не надто прагнули централізувати державу – вони не скликали Генеральних Штатів чи загальної асамблеї станів, як в інших західноєвропейських країнах, запобігаючи виступам проти правлячої династії ¹⁰⁶. Зрештою, поступовій консолідації основного ядра габсбурзьких володінь, на нашу думку, сприяли дві обставини: *по-перше*, імператорський двір зумів подолати внутрішню смуту і стану анархію; *по-друге*, більшість власне австрійських земель не зазнали значних руйнувань під час Тридцятилітньої війни, порівняно з німецькими та чеськими землями ¹⁰⁷.

Авторитетний британський дослідник історії Австрії Алан Дж. Тейлор справедливо відзначав, що “Імперія Габсбургів... мала унікальний, незнаний в інші часи і в іншій місцевості, устрій... Майже триста років, ці території не мали якоїсь спільної назви. Це були “землі дому Габсбургів” або “землі імператора Священної Римської імперії... Габсбурзькі землі не були об'єднані в одне ціле ані географічно, ані національно... Габсбурги були останніми володарями агонізуючої вселенської монархії середньовіччя й успадкували від неї космополітичний характер” ¹⁰⁸. Як видається, цей

¹⁰³ Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1979. P. 41.

¹⁰⁴ Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700...* P. 48.

¹⁰⁵ *Monumenta augustae domus Austriae*. Том 3... S. 352.

¹⁰⁶ Тейлор А. Дж. *Габсбурзька монархія 1809–1918*. Пер. з англ. Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. С. 15–16.

¹⁰⁷ Пиртко М. Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 55.

¹⁰⁸ Тейлор А. Дж. *Габсбурзька монархія 1809–1918...* С. 11.

космополітизм найбільше проявлявся у столиці імперії – Відні. В його межах абсолютистська держава акумулювала чиновників з ненімецьких національних груп Габсбурзької монархії, тим самим їх асимілюючи¹⁰⁹.

На відміну від німецьких князівств, населення яких було тісно пов'язане племінною спільністю і присутніми йому культурними та історичними традиціями, на території Австрійської імперії проживав різномірний етнічний склад (з великою часткою слов'ян). Відтак важливою особливістю історико-правового розвитку Австрії було те, що територіально-князівська влада тут склалася на різномірній етнічній території, де населення було пов'язане тільки єдністю політичного панування і залежності¹¹⁰. У процесі співжиття Габсбурзькі землі виробляли спільну культуру і, до певної міри, спільне господарство. Як ми уже відзначали, найбільшій централізації вдалося досягти в австрійсько-чеських провінціях, тоді як на інших територіях про єдність говорити не доводиться. На нашу думку, низький ступінь централізації був перешкодою для нормального функціонування державних органів влади, але, з іншого боку, ця багатоманітність давала певні можливості. Так, дослідник М. Бах відзначав, що “головну причину того, що внутрішній світ держави так довго не був порушений, необхідно шукати в різномайтті і різномірності поглядів окремих національностей”¹¹¹.

Друга половина XVII – перша половина XVIII ст. характеризувалися кризою імператорського дому Габсбургів. Політика монархів була достатньо суперечливою: нерідко один правитель правлячої династії зводив нанівець починання свого попередника, або принаймні їх не продовжував¹¹². Невдоволення станів централізаторською та релігійною політикою, непорозуміння всередині самої династії, затяжні війни й загрози нових

¹⁰⁹ Górak A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji. Wybór źródeł*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. S. 8.

¹¹⁰ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3... – S. 335.

¹¹¹ Бах М. *Австрія в первую половину XIX века*. Пер. с нем. – Санкт-Петербург, 1906. С. 122.

¹¹² Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 169.

військових конфліктів, справляли вирішальний вплив на політичне життя держави ¹¹³.

Задля збільшення ефективності управління і централізації державним механізмом використовувалися різноманітні правові та політичні заходи. Наприклад, імператор Леопольд I (1658–1705 рр.) докладав значних зусиль для зміцнення відносин з католицькою церквою, за що отримував підтримку з боку тодішнього Папи Римського Інокентія XI (1676–1689) ¹¹⁴. Католицизм розцінювався як інструмент уніфікації розрізненої монархії, а християнська ідея лежала в основі інституту імперії, оскільки легітимність влади в душі консерватизму і традиції виводилася від Бога ¹¹⁵. Саме за імператора Леопольда I Австрія набула ознак окремішності, тоді як Німеччина (в розумінні німецькі держави) та Іспанія (на чолі з Габсбургами) пішли власним шляхом розвитку ¹¹⁶.

Підвищення у титулах, придворних званнях й інші аналогічні заходи були, на думку Габсбургів, тими інструментами, з допомогою яких зміцнювалася корпоративна ієрархічна структура імперії, а також підкреслювалась вага і незмінність імператора на чолі цієї ієрархії ¹¹⁷. Маніпулювання титулами не було головною метою імператорського двору; мета полягала у зміцненні зв'язків суб'єктів імперії з її правовою системою і з габсбурзькою політичною конструкцією. Традиційна система ленних прав за Леопольда остаточно трансформувалася у придворне представництво, в ієрархію престижу, на чолі якої стояв імператор ¹¹⁸.

¹¹³ Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia*. Wien: Braumüller, 1907. S. 6.

¹¹⁴ Scheicl F. *Leopold I. und die österreichische Politik während des Devolutionskrieges 1667/68*. Lpzg: O. Wigand, 1888. S. 16.

¹¹⁵ Małecki M. Ideologiczne podstawy reform terezjańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. Kraków, 2010. Vol. 3. S. 111.

¹¹⁶ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення*. Київ: Критика, 2004. С. 116.

¹¹⁷ Шиндлинг А. Леопольд I (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*. Пер. с нем. Антон Шиндлинг, Вальтер Циглер. Ростов-на-Дону: "Феникс", 1997. С. 214.

¹¹⁸ Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700...* P. 153.

Початком політики централізації імперії за Леопольда I слугувала реформа воєнної організації імперії, ухвалена 1681 р. Регенсбурзьким рейхстагом. Відповідно до цього рішення, утворювалася розгалужена система імперських округів, створювався інститут послів імператора в імперії. Однак влада Леопольда не була настільки сильною, щоби відновити навіть попередній централізований режим ¹¹⁹. Проте йому вдалося домогтися прийняття угорськими становими зборами у Братиславі Габсбургів як спадкової, а не виборної династії, анулювавши право на опір – *jus resistendi* ¹²⁰.

Ініціювання змін всередині країни пов'язуємо з так званим “молодим двором” імператора, до якого належали граф Гундакер фон Штархемберг, його брат Ернест Рюдігер Штархемберг (оборонець Відня у 1683 р.), князь Карл Теодор Зальм (згодом гофмайстер), принц Євгеній Савойський, граф Йоганн Вратислав фон Міровітц, дипломат Філіп Людвіг фон Зінцендорф ¹²¹. У середовищі цих людей зародилася ідея реформування габсбурзької державної системи, зокрема фінансів, суду й управління. Далеко не все вдалося реалізувати, однак, серед реалізованих заходів, варто виокремити встановлення жорсткішого контролю центру над регіонами; відокремлення фінансової адміністрації від військової; врегулювання видатків ¹²².

Наступний монарх Йосиф I (1705–1711) також замислював зміцнити імператорську владу й централізувати управління, однак його несподівана смерть у 33-річному віці нівелювала задуми реформування держави в дусі європейського абсолютизму ¹²³. Імперські справи фактично перейшли у відання Придворної австрійської канцелярії, а ерцканцлер і його відомство були усунені від участі в процесі ухвалення рішень. За Йосифа I практично

¹¹⁹ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства*. Пер. с англ. Москва: Издательский дом “Территория будущего”, 2010. С. 295.

¹²⁰ Kronos F. *Zur Geschichte Ungarns (1671–1683). Mit besonderer Rücksicht auf die Tätigkeit und die Geschichte des Jesuitenordens*. Wien: Tempsky, 1893. S. 56.

¹²¹ Шмидт Г. Йосиф I (1705–1711). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*. Пер. с нем. Ростов-на-Дону: “Феникс”, 1997. С. 227–228.

¹²² Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia...* – S. 156.

¹²³ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. S. 143.

вся дипломатична кореспонденція велася через австрійську придворну канцелярію, за винятком кореспонденції між імператором і князями. Так у підсумку було закріплено пріоритет австрійської політики над імперською ¹²⁴ (мається на увазі Священної Римської імперії – *М. П.*). Йосиф I не був прихильником політики “жорсткої руки”, відійшовши від принципів релігійної Контрреформації й уніфікації держави за допомогою релігії. Це дозволило йому лавірувати у європейській політиці з огляду на політичні інтереси, особливо щодо протестантських країн ¹²⁵. Проте, варто зауважити, що енергійний Йосиф I надто багато часу приділяв розвагам, дотримуючись гасла “*amore et tempore*” ¹²⁶.

Уособленням ефективного управлінця Австрійської держави на початку XVIII ст. вважався принц Євгеній Савойський (1663–1736), князь Савойї, а пізніше П’ємонту. Рід Савойських упродовж XVI–XVII ст. вів боротьбу за збереження свого впливу в регіоні, лавіруючи поміж французькими Бурбонами й австрійськими Габсбургами. Саме тим і варто пояснювати перехід на службу австрійського імператорського дому ¹²⁷. Він увійшов в історію не тільки як видатний полководець, але й як мислячий політик, лояльний до імператорського двору. Принц вважав себе зобов’язаним імператорові й австрійському дворові, користувався довірою станів. Євгенію Савойському довіряли усі імператори – від Леопольда I до Карла VI. Після його смерті в монархії Габсбургів тривалий час не було полководця рівня принца Євгенія ¹²⁸.

Якщо всередині держави так і не вдалося цілком подолати внутрішню дезінтеграцію й зміцнити імперію, то на міжнародній арені Австрія укріпила свої позиції. Тогочасне гасло держави “*Austriae est imperatura orbi universo*” – “Австрії дано керувати світом” відповідало устремлінням імператорського

¹²⁴ Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700...* P. 174.

¹²⁵ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 106.

¹²⁶ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 142.

¹²⁷ Пиртко М. Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 56.

¹²⁸ Цьолнер Е. *Історія Австрії*. Пер. з нім. Львів: Літопис, 2001. С. 265.

двору ¹²⁹. Упродовж 1620–1720-х роках за імперією Габсбургів закріпилася роль великої держави, котра спершу протистояла протестантській Реформації, а потім турецькій експансії. Як вважає більшість дослідників, особливо підняла авторитет дому Габсбургів героїчна оборона Відня у 1683 р., коли у спілці з польським військом та українськими козаками вдалося зупинити просування Османської імперії на європейський континент ¹³⁰. Тому, кінець XVII–XVIII ст. нерідко називають “героїчною епохою” Австрії, беручи до уваги передусім військові успіхи принца Євгенія Савойського.

За час правління Карла VI (1711–1740) головна увага імператорського двору була зосереджена на боротьбі за іспанський престол і вирішення проблеми юридичного наслідування габсбурзьких земель ¹³¹. Габсбурги правили як дві гілки однієї родини: одна поширювала свою владу над Іспанією та її американськими колоніями, інша – над Священною Римською Імперією. Зацікавлені держави чекали смерті бездітного короля Іспанії Карла II Зачарованого – останнього представника старшої лінії іспанських Габсбургів. Причому ці розмови, зважаючи на хворобливість правителя Іспанії, тривали не один рік поспіль ¹³². У 1700 р. припинила своє існування іспанська гілка Габсбургів, що спонукало австрійських правителів втрутитися у війну за іспанську спадщину ¹³³.

Займаючись питанням успадкування вакантного іспанського престолу Габсбурги зайшли у суперечність з династією французьких Бурбонів. По суті, в той час відбувалося протистояння двох ідей: ідеї рівноваги та ідеї гегемонії (приєднавши іспанські землі, чи то Франція, чи Австрія, могли

¹²⁹ Веджвуд С. *Тридцятилетняя война*. Пер. с англ. Москва: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. С. 33.

¹³⁰ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 140.

¹³¹ Aelschker E. *Maria Theresia im Erbfolgekriege*. Wien: Alfred Hödler, 1879. S. 12.

¹³² Dhondt F. *From Contract to Treaty: The Legal Transformation of the Spanish Succession (1659–1713)* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://biblio.ugent.be/publication/1027201/file/6742623.pdf> [15.11.2017].

¹³³ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* – S. 144.

претендувати на гегемонію в Європі)¹³⁴. План австрійських Габсбургів полягав у тому, щоби юридично знову утвердити дві лінії – австрійську на чолі зі старшим сином імператора Леопольда I та іспанську, на чолі з його молодшим братом¹³⁵.

Після смерті Карла II у 1700 р. на його “спадщину” – крім власне Іспанії, це також землі в Італії, Південних Нідерландах, Північній та Південній Америці, Африці – претендували Франція та Австрія. У результаті міжнародних інтриг французької дипломатії, перед смертю Карл II заповів свої володіння французькому претендентові, – але не синові Людовіка XIV, а його другому онукові Філіпу Анжуйському, до того ж за умовою, що іспанська та французька корони ніколи не з’єднаються в одних руках¹³⁶. Та як тільки його внук Філіп V посів іспанський престол, Людовік XIV став управляти від його імені Іспанією. Тодішня традиція приписує французькому королеві знамениту фразу: “Піренеїв більше не має” (*“Il n’y a plus de Pyrénées”*)¹³⁷.

Аби підірвати франко-іспанське зближення, Англія ініціювала створення “Великого Гаазького альянсу”, до якого крім Англії увійшли Голландія, Священна Римська Імперія та декілька дрібних держав. Вільгельм III Оранський мотивував антифранцузькі дії захистом “системи європейської безпеки”¹³⁸. Коли Франція відмовила, Англія та Голландія підтримали претензії імператора Леопольда I Габсбурга на іспанський престол. В результаті розпочалась війна за “іспанську спадщину” (1701–1714 рр.), події якої розгортались в Італії, Іспанії Нідерландах та у прикордонних з ними районах Німеччини і Франції¹³⁹.

¹³⁴ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. S. 126.

¹³⁵ Воцелка К. *История Австрии*. Москва: Весь Мир, 2007. С. 183.

¹³⁶ Dhondt F. From Contract to Treaty: The Legal Transformation of the Spanish Succession (1659–1713) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://biblio.ugent.be/publication/1027201/file/6742623.pdf> [15.11.2017].

¹³⁷ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 141.

¹³⁸ Grand Alliance, 1701. *English Historical Documents, 1660–1714*. Edited by A. Browning and M. A. D. Litt. London; New York: Routledge, 2006. P. 858.

¹³⁹ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 104.

Представник австрійської лінії правлячої династії Карл VI, як і його іспанський родич, не залишив по собі спадкоємців чоловічої статі. Історія демонструвала, що як тільки в тій, чи іншій країні вимирила правляча династія, ця подія слугувала сигналом для великих держав Європи пред'явити “юридично обґрунтовані претензії” щодо перерозподілу володінь¹⁴⁰. Проте питання такого характеру вирішувалися не в суперечці юристів, а на полях битв. Юридична складова слугувала не більше, ніж звичайним приводом до воєнних дій. Очевидно, мав рацію Євгеній Савойський, котрий скептично звернув увагу імператора Карла VI (і мав в тому рацію), що гарантією дотримання будь-яких домовленостей щодо престолонаслідування можуть бути тільки “міцна фінансова система й армія”¹⁴¹.

Намагаючись запобігти ситуації, яка спіткала Іспанію, австрійський імператор ініціював підписання 12 вересня 1703 р. Договору про взаємне успадкування (“*Pactum mutuae cessions et successions*”), покликаний врегулювати питання престолонаслідування в Австрії. Головним задумом цього документа виступало збереження єдності *Casa de Austria*¹⁴². В майбутньому, у відносинах успадкування між двома гілками династії (австрійської та іспанської) мало діяти право первородства, коли при згасанні чоловічої лінії однієї з гілок, право успадкування переходило до іншої. Якщо серед двох гілок не було спадкоємців чоловічої статі, то всі володіння переходили до старшої дочки останнього чоловіка-Габсбурга. Цей сімейний договір до 1713 р. залишався таємним, склавши згодом основу “Прагматичної санкції”¹⁴³.

Варто відзначити, що подібний крок мав вагомий юридичний наслідок для функціонування Габсбурзької імперії, хоч для багатьох європейських правителів з юридичної точки зору трактувався звичайною декларацією¹⁴⁴. У престолонаслідуванні більшості країн Священної Римської Імперії упродовж

¹⁴⁰ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 219.

¹⁴¹ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 144.

¹⁴² Шмидт Г. Иосиф I (1705–1711). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры...* С. 235.

¹⁴³ Шмидт Г. Иосиф I (1705–1711). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры...* С. 235.

¹⁴⁴ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 144.

Середньовіччя і раннього Нового часу діяв так званий Салічний закон, укладений ще на початку VI ст. германським племенем франків. Згідно з нормами цього закону, жінки не мали права успадковувати землю, а відтак не могли претендувати і на трон¹⁴⁵.

Імператор Карл V до кінця свого життя сподівався на народження сина, однак, припускаючи, що цього може і не трапитися вдався до заміни закону про престолонаслідування на користь однієї зі своїх доньок. В монаршій сім'ї народжувалися одні лишень дівчата, а син Леопольд, котрий народився 1716 р. прожив тільки шість місяців і помер від невідомої хвороби. Коли ж в Карла VI і його дружини Єлизавети Кристини Брауншвейської 13 травня 1717 р. народилася майбутня імператриця Марія Терезія, батько розчаровано промовив: “Це лишень дівчинка...”¹⁴⁶.

У жодному з документів корони, як і в договорах з неавстрійськими територіями, не йшлося про можливість успадкування престолу жінкою. У випадку, якщо б Карл VI помер і не залишив спадком ця чоловічої статі, то складові частини імперії могли заявити про свій вихід. Зважаючи на це, у 1710 р. імператор ініціював перемовини між короною і землями про новий принцип престолонаслідування¹⁴⁷. За результатами переговорів, у 1713 р. Карл VI проголосив “Прагматичну санкцію” (*Pragmatische Sanktion*) – правову хартію Габсбурзької імперії і запровадив спадкоємство по жіночій лінії. Цей документ фактично підтвердив положення Сатмарського миру 1711 р. і залишався основним правовим актом, що визначив взаємовідносини правлячої династії з її володіннями та зберігав юридичну силу аж до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р.¹⁴⁸.

Право престолонаслідування за “Прагматичною санкцією” визначалося на основі старшинства, тобто встановлювався принцип спадкоємства трону

¹⁴⁵ Medieval Sourcebook: The Law of the Salian Franks [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/salic-law.html> [8.10.2017].

¹⁴⁶ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов*. Харьков: Фолио, 2017. С. 165.

¹⁴⁷ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 127.

¹⁴⁸ Кульчицький В., Тищик Б. *Історія держави і права України*. Київ: ІнЮре, 2007. С. 234.

по прямій лінії¹⁴⁹. Положення “Прагматичної санкції” передбачали неподільність земель Габсбургів у широкому розумінні того слова – в межах Священної Римської імперії (“*indivisibiliter ac inseparabiliter*”)¹⁵⁰. Підписанти документа зобов’язувалися зберігати єдиними і цілісними землі корони, передусім австрійські, чеські й угорські, незалежно від того, хто перебуватиме на троні – чоловік чи жінка¹⁵¹. Принцип неподільності земель імперії вимагав реформи у напрямку централізації. Колегіальні органи влади, на зразок Таємної канцелярії чи Надвірної канцелярії діяли дуже повільно і не надто ефективно¹⁵².

Для юридичного підсилення “Прагматичної санкції” Карл VI ініціював її ратифікацію провінційними сеймами. Першим ландтагом, який 1712 р. визнав цей документ, був хорватський ландтаг. Ця позиція хорватської аристократії пояснювалася побоюваннями угорського зазіхання на їхні землі, тому в Австрії хорвати вбачали можливість захисту від своїх безпосередніх сусідів. У 1720–1721 рр. “Прагматичну санкцію” прийняли земельні стани більшості неугорських земель (наприклад, Богемії), 1723 р. – Угорщини, 1724 р. – Бельгії¹⁵³.

Успіхом для Карла VI в його імперській політиці можна вважати визнання у 1732 р. “Прагматичної санкції” рейхстагом, хоч курфюрсти Баварії, Пфальцу і Саксонії виступили проти. Позиція Баварії пояснюється тим, що тамтешній курфюрст Карл Альберт був одружений на дочці Йосифа I Габсбурга – старшого брата Карла VI, і вважав, що його дружина має більше прав на “австрійську спадщину”¹⁵⁴. Тирольський земельний сейм

¹⁴⁹ Sanctio Pragmatica, Über die Erbfolge des Durchlauchtigsten Ertz-Hauses, Oesterreich (Anno 1713, 19. April) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.verfassungen.de/at/at-18/pragmatischesanktion13.htm> [2.10.2017].

¹⁵⁰ Braun B. *Eine Kaiserin und zwei Kaiser. Maria Theresia und ihre Mitregenten Franz Stephan und Joseph II.* Bielefeld, 2018. S. 69.

¹⁵¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 134.

¹⁵² Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 145.

¹⁵³ The Pragmatick Sanction, with regard to the Order of Succession of all the Kingdoms and Dominions of his Imperial and Catholick Majesty; made at Vienna, Dec. 6, 1724. *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Public Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731.* Vol. IV. London, 1732. P. 139–145.

¹⁵⁴ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов...* С. 166.

також прийняв Прагматичну санкцію з певним зволіканням. Підтвердження угорським станово-представницьким органом документа затягнулося через бажання місцевої аристократії урочисто підтвердити “права, свободи і привілеї, імунітети, прерогативи і визначені звичаї”¹⁵⁵. Однак ухвалення “Прагматичної санкції” угорським станово-представницьким органом відіграло важливу роль в майбутньому, слугуючи аргументом на користь того, що угорці добровільно погодилися на союз з Віднем. На думку А. Дж. Тейлора, “Прагматична санкція” таким чином містила в собі фундаментальну суперечність: для Габсбургів – це була правова основа єдності їхньої імперії, а для угорців – визнання привілеїв й окремішнього існування, а отже і роз’єднання імперії¹⁵⁶.

Значно проблемнішим стало прийняття “Прагматичної санкції” європейськими державами (зокрема, німецькими), які були зацікавлені у децентралізації Габсбурзької імперії. Фактично, після 1713 р. зовнішня політика Карла VI характеризувалася намаганням добитися міжнародного визнання цього документа. З одними довелося домовлятися за рахунок певних поступок, з іншими взагалі не вдалося порозумітися. Так, влада Пруссії вважала “Прагматичну санкцію” всього-на-всього “клаптиком паперу”¹⁵⁷.

Фактично, за декілька десятиліть австрійська держава перетворилася на велику європейську імперію, володіння якої простягалися від Бельгії й Сілезії на півночі, до Боснії й Італії на півдні. Частина австрійських (німецькомовних) земель в межах монархії Габсбургів стала ще меншою, а потреба централізації державного управління перетворилася на невідкладну¹⁵⁸. Таким чином, завдяки війнам початку XVIII ст. було повністю завершено перетворення Австрії у велику державу; невелика пізньосередньовічна країна

¹⁵⁵ Huber A. Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts... S. 115.

¹⁵⁶ Тейлор А. Дж. *Габсбурзька монархія 1809–1918...* С. 16–17.

¹⁵⁷ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 220.

¹⁵⁸ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник.* За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 313.

перетворилася на велику багатонаціональну імперію, до думки якої прислухалися у Європі ¹⁵⁹.

У 1733 р. після смерті короля Августа II розпочалася війна за т.зв. “польську спадщину”, втягнувши у протистояння великі європейські держави. Франція підтримувала, як претендента на престол, Станіслава Лещинського, натомість Росія й Австрія – Августа III (був одружений з представницею Габсбургів). Польські справи виявилися радше ширмою, за якою Париж і Відень продовжували з’ясовувати стосунки і визначати долі окремих європейських територій. Однак, варто зазначити, що ця війна фактично виключила Польщу з активної європейської політики ¹⁶⁰. У результаті мирного договору австрійська влада відмовилася від Неаполя і Сицилії, які передавалися бічній лінії іспанських Бурбонів, а натомість отримувала Парму, П’яченцу і деякі інші землі в Ломбардії¹⁶¹. По-суті, позиції Габсбургів на Апеннінському півострові в першій третині XVIII ст. були достатньо слабкими, оскільки їх намагалися підірвати французькі Бурбони. Зрештою, через десять років – у 1748 р., Австрія втратила території, набуті в результаті мирного договору після війни за “польську спадщину” ¹⁶².

У лютому 1736 р. відбувся шлюб доньки Карла VI Марії Терезії і Франца Стефана – герцога Лотаринзького (племінника французького короля Людовіка XV). Перед весіллям молодята пообіцяли, що не претендуватимуть на престол, якщо в імператора все-таки народиться син¹⁶³. Вони також зобов’язалися відмовитися від політичної спадщини, якщо в їхньому шлюбі не народиться син, але спадкоємець чоловічої статі з’явиться на світ в сім’ї Марії Анни – молодшої сестри Марії Терезії. Окремо сторони домовилися,

¹⁵⁹ Воцелка К. *История Австрии*. Москва: Весь Мир, 2007. С. 185.

¹⁶⁰ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 146.

¹⁶¹ Kęder W. *Wojna sukcesyjna Polska 1733–1735* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://opoka.org.pl/biblioteka/IIH/1733-35.html> [14.11.2017].

¹⁶² Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 147.

¹⁶³ Braun B. *Eine Kaiserin und zwei Kaiser. Maria Theresia und ihre Mitregenten Franz Stephan und Joseph II*. Bielefeld, 2018. S. 39.

що Франц Стефан не отримає жодних прав успадкування земель династії Габсбургів¹⁶⁴.

Невдачі габсбурзького імператорського двору у змаганнях в сфері колоніальної політики, на нашу думку, зумовлювалися нестачею фінансів на дорогі експедиції та слабкістю державної системи Австрії. Адміністративно-територіальний поділ володінь Габсбургів здійснювався без урахування національних інтересів народів, які у той чи інший час втратили державну незалежність. Водночас офіційний Відень довгий час був не в стані уніфікувати право окремих провінцій в єдину систему, по-суті нівелюючи тим самим засадниче положення “*iustitia fundamentum regnorum*”¹⁶⁵ (“Правосуддя – основа держави”). Приєднання низки територій з різними історичними, культурними і державницькими традиціями призвело до формування складної державно-правової ситуації в монархії¹⁶⁶.

Процес підпорядкування захоплених Габсбургами земель розтягнувся на декілька століть. Найвищою посадовою особою в Австрії був *монарх із династії Габсбургів*, який володів титулом імператора Священної Римської імперії німецької нації. Крім того, варто відзначити, що глава дому австрійських Габсбургів виступав у декількох іпостасях: він був ерцгерцогом спадкових земель Австрії (Нижня, Верхня, Передня Австрія, Тіроль, Штірія, Карінтія), правителем нідерландських володінь (Бельгії), виборним королем Чехії та Угорщини. Фактично, до XVI ст. окремі землі і країни, що входили до складу володінь Габсбургів, об’єднувалися лише навколо монаршої особи. Це відображалось в офіційному титулі імператора: “Римський імператор, розширювач імперії, король і курфюрст чеський, апостольський король угорський, крайнський і сілезький, маркграф моравський і лужицький, граф тірольський, горицький та істрійський”¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов...* С. 169.

¹⁶⁵ Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne. Podręcznik systematyczny dla nauki i praktyki.* Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1900. S. 2.

¹⁶⁶ Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia...* S. 239.

¹⁶⁷ Pełesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf Gegenwart.* Wien, 1880. T. 2. S. 42.

Найвищою державною інституцією в державі з XVI ст. після монарха виступала Таємна рада (*Geheimrat*), яка складалася із шести осіб, котрі дораджували монархові. Саме Таємна рада перебувала на офіційній вершині всієї адміністративної системи імперії Габсбургів. Крім того, ще імператор Фердинанд прагнув відродити Імперську придворну раду, як вищий судовий орган під своїм безпосереднім контролем ¹⁶⁸. Найвищою юридичною установою виступала Придворна рада (*Hofrat*), діяльність якої через спротив Угорщини обмежувалася винятково спадковими землями. Питаннями Священної Римської Імперії відала Райхсканцелярія; австрійські землі перебували у компетенції Гофканцелярії, а Угорщина, Чехія, Трансільванія (з 1693 р.) та італійські землі (з 1713 р.) мали власні регіональні канцелярії ¹⁶⁹. Починаючи з 1620 р. в системі органів габсбурзької монархії існувала Надвірна канцелярія (*Hofkanzlei*). До її компетенції належали окремі питання зі сфери координування правосуддя, а також окремі аспекти закордонної політики ¹⁷⁰.

Особливу роль в централізації імперії відігравала Придворна військова рада (*Hofkriegsrat*), створена ще 1556 р. з метою організувати відсіч турецькій експансії. Військові справи вимагали найретельнішої централізації, тож немає нічого дивного, що саме в цій сфері державного управління австрійський імператорський двір досяг найбільших успіхів. При Придворній військовій раді у 1711 р. імператор Йосиф I наказав започаткувати архів “дуже важливих документів” з військової історії. З часом архів став акумулювати документи юридичного характеру, на зразок визнання спадщини, а також картографічний матеріал ¹⁷¹.

¹⁶⁸ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства*. Пер. с англ. Москва: Издательский дом “Территория будущего”, 2010. С. 284.

¹⁶⁹ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 314.

¹⁷⁰ Hofkanzlei [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://austria-forum.org/af/AEIOU/Hofkanzlei> [22.11.2017].

¹⁷¹ The Hofkriegskanzleiarchiv [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oesta.gv.at/site/6155/default.aspx> [30.01.2017].

Менш централізованим було господарство імперії. За фінансові питання відповідала Надвірна палата (*Hofkammer*), однак її функції не були достатньо чіткими¹⁷². У 1680 р. з посади президента Надвірної палати звільнено графа Георга Людвіга Цінцендорфа, причиною чого була неналежна робота на займаній посаді. Після цього для установи створили новий регламент, однак зрушення відбулися щойно з 1703 р., коли її очолив граф Гундакар фон Штархемберг¹⁷³.

Децентралізація могла загрожувати існуванню імперії Габсбургів, адже кожна територія прагнула зберегти власну незалежність, права станово-представницьких інституцій і привілеї своїх аристократичних верств¹⁷⁴. Угорщина, Трансільванія, Хорватія, Бельгія та італійські володіння, в яких влада частково зосереджувалася в руках станових ландтагів, володіли обмеженою автономією і намагалися впливати на політику Відня, відштовхуючись від своїх інтересів. Ідея неподільного союзу всіх земель монархії Габсбургів, хоч і не відразу, однак посилила думку про австрійську єдність (*oesterreichische Gesamtstaatsidee*). Складовими цієї ідеї з другої половини XVII ст. стали абсолютизм та державна централізація, які реалізовувалися упродовж всього наступного століття¹⁷⁵. Поняття “батьківщина” стало вживатися не лише стосовно таких провінцій, як Нижня та Верхня Австрія, Тіроль, але й Австрії загалом. Жителі Тіролю чи Каринтії все більше послуговувалися самоназвою “австрієць”.

Імператорський двір намагався долати спротив регіонів, причому відбувалося це все по-різному: в одних випадках – завдяки поступкам, в інших випадках – вдаючись до силових методів впливу¹⁷⁶. Найперше силові методи Відень застосував до Чехії – важливої території для монархії, адже вона платила найбільше податків у казну і відправляла найбільшу кількість

¹⁷² Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 155.

¹⁷³ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 280.

¹⁷⁴ Reinalter H. *Joseph II. Reformen auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. S. 23.

¹⁷⁵ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. S. 199.

¹⁷⁶ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 115–116.

вожків до імператорської армії. Зміни в управлінні Чехією відбулися під час Тридцятилітньої війни, коли ця країна піддавалася спустошенню, що спричинило зменшення кількості місцевого населення. Національний склад чеської аристократії змінився – в ньому почали домінувати приїжджі німці. Селяни були прикріплені до землі і позбавлені права подавати скарги імператору. Школа перейшла під контроль єзуїтів¹⁷⁷. Конституційне право, запроваджене в Чехії 1627 р., а через рік в Моравії, набрало форми крайового статуту. Ці правові зміни поклали край королівським виборам, забезпечивши спадкоємство чоловікам з лінії Габсбургів¹⁷⁸. Найвищу посаду в Чехії – бургграфа Карлштайна – було скасовано, а в станово-представницьких органах перевагу отримали католицькі священники. Із 30-ти королівських міст, які надсилали своїх делегатів до органу станового представництва, залишилося лише чотири. Законодавчу ініціативу передано королю, а чиновники мали присягати лише йому, а не станам, як колись. Німецьку мову прирівняли до чеської в усіх державних установах, започаткувавши процес онімечення чеського суспільства¹⁷⁹.

У 1723 р. Карл VI коронувався як чеський король у Празі. Це, безумовно, був важливий крок на шляху правового зміцнення державної єдності. Проте, тридцять років правління цього імператора відзначалися стагнацією у більшості галузей суспільного життя. Попри благородні наміри, практичні кроки імператора не приносили бажаних результатів. Можемо констатувати, що за час його правління Австрія і Священна Римська імперія суттєво внутрішньо ослабли. Його донька, майбутня імператриця Марія Терезія, коментуючи той спадок, що отримала від батька, констатувала: “Виявилось, що в мене немає ні грошей, ні солдатів, ні радників”¹⁸⁰.

Останнім етапом становлення Габсбурзької монархії було відвоювання Угорщини у турків. Політичний лад Угорського королівства не давав

¹⁷⁷ Веджвуд С. *Тридцятилітня війна...* С. 150.

¹⁷⁸ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Том 3... – S. 333.

¹⁷⁹ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 120.

¹⁸⁰ Шмидт Г. Карл VI (1711–1740). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры...* С. 257.

Габсбургам легальних можливостей для утвердження сильної монархічної влади ¹⁸¹. Там діяла станова конституція королівства, згідно з якою король поділяв законодавчу владу з Сеймом. Угорщина залишалася виборною монархією, а сейм, що складався з двох палат, володів усіма тими прерогативами, які втратили інші провінції ¹⁸². Цей державний орган затверджував підписані монархом договори, що стосувалися Угорщини, пожиттєво обирав голову місцевої адміністрації – палатина (щоправда, винятково із кандидатур, запропонованих монархом) ¹⁸³.

Палатин (*Palatin*) був вищою після короля державною посадою Угорського королівства (формально аж до середини ХІХ ст.) й інколи іменувався віце-королем. Його обирали на Сеймі Угорського королівства з-поміж авторитетних аристократів. Палатин суміщав функції прем'єр-міністра і верховного судді Королівства. Габсбурги намагалися обмежити повноваження палатина, а іноді, як за Леопольда І чи Карла VI, ця посада залишалася вакантною ¹⁸⁴.

Габсбурги керували Угорщиною як королі, обрані угорськими станами. Згідно з актом *Diploma Leopoldina* 1691 р. князівський титул перейшов до Габсбургів і став спадковим ¹⁸⁵. Документ в основному зберіг існуючу національно-релігійну багатоманітність. Характерно, що австрійці не посягали на основи місцевої автономії. Продовжував діяти трансільванський уряд – *gubernium*, який складався з президента (губернатора, юридичні повноваження якого нагадували компетенції колишнього воєводи) та 12-ти радників, які представляли різні національні і релігійні громади. Загалом, повноваження трансільванської влади залишалися достатньо широкими; до

¹⁸¹ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 315.

¹⁸² Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 170.

¹⁸³ Pálffy G. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder: Center of Hungarian Studies and Publications, 2009. P. 164.

¹⁸⁴ Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia...* S. 158.

¹⁸⁵ Diploma Leopoldina [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1691_december_4_a_diploma_leopoldinum_kiadasa/ [2.09.2017].

того ж, було створено окрему канцелярію і скарбницю ¹⁸⁶. Територію південно-східної Угорщини під назвою Банат перетворили на окремий район ¹⁸⁷. Крім того, Відень сприяв укладенню унії місцевої православної церкви з католицькою.

У 1703–1711 рр. в Угорщині розгорнулося національно-визвольне повстання під проводом Ференца Ракоці – спадкоємця трансільванських князів. Військові податки і релігійне переслідування стали основними причинами виступу ¹⁸⁸. Скориставшись із того, що основні австрійські військові сили були задіяні у війні за іспанську спадщину, армія Ракоці звільнила більшу частину Угорщини. Сейм королівства звинуватив Габсбургів у порушенні конституційних прав угорського народу і відмовилися визнавати владу Йосифа I (1707 р. Габсбургів офіційно позбавлено угорського трону). Останній не був прихильником війни з угорцями, пропонуючи вирішити питання “по-чеськи”. Втім, вимоги угорської аристократії виходили далеко за рамки можливого компромісу, що в підсумку призвело до припинення перемовин ¹⁸⁹. Угорське керівництво почергово пропонувало корону Польщі, Швеції, Туреччині і навіть Пруссії, проте марно – жодна з цих країн не хотіла воювати з Австрією. За таких обставин всередині Угорщини зміцнилася проавстрійська партія, схильна до пошуку компромісу з Віднем ¹⁹⁰.

Війну підсумував Сатмарський мир 1711 р., за яким корона погоджувалася відновлення угорської конституції і на свободу віросповідання в Угорщині (під впливом протестантів, яких відсотково було

---

¹⁸⁶ Transylvania in the Habsburg Empire [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/03400/03407/html/278.html> [12.10.2017].

¹⁸⁷ Banat [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/137522> [24.10.2017].

¹⁸⁸ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 105.

¹⁸⁹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 171.

¹⁹⁰ *Die Herrschaft im Kurrzzenkreig und nach dem Freiden von Sathmar (1711)*. Krauss K.-P. *Deutsche Auswanderer in Ungarn. Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*. Karl-Peter Krauss. Wien: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2003. S. 77.

там більше, ніж в Австрії)¹⁹¹. Угорські повстанці, в тому числі Ф. Ракоці, були амністовані й отримали назад свої володіння; дворяни зобов'язувалися скласти присягу австрійській короні (Ф. Ракоці відмовився скласти присягу й емігрував спершу до Речі Посполитої, а згодом до Франції, і, нарешті, до Туреччини). Були скасовані практики конфіскацій, магнатам повернуто право носити зброю. Іноземні найманці угорської армії отримували право безперешкодно виїхати до своїх країн; дезертирам імператорської армії гарантувалося помилування. Інші актуальні питання Відень планував поставити на засідання Рейхсрату. Хоч Угорщина не завоювала незалежності, все ж умови миру завадили офіційному Відню ліквідувати комплекс прав і свобод угорського народу¹⁹².

Упродовж 1722–1723 рр. відбулася реорганізація центральної адміністрації та судів в Угорщині. У місті Пожонь створено Раду намісників (*Consilium regium locumtenentiale*). Вона складалася з призначуваних імператором осіб, але головував у ній обраний воєвода, що автоматично робило раду самостійнішою за подібний представницький орган Чехії¹⁹³. Загалом, для австрійської імперії угорська війна мала особливе значення: вперше короні довелося відступити під натиском одного з народів монархії і вперше централізаторська політика дала збій. Так само, вперше у Габсбурзькій імперії настільки загострилися міжнаціональні відносини: між австрійцями й угорцями, між угорцями і хорватами, між хорватами і сербами, між угорцями і трансільванцями¹⁹⁴.

Характерною особливістю зміни європейської державної моделі у Новий час стало зростання ваги окремих станів, які претендували на обмеження королівської (імператорської) влади¹⁹⁵. Дворянство і міста імперії зберігали

¹⁹¹ *Die Herrschaft im Kurrzzenkreig und nach dem Freiden von Sathmar (1711)*. Krauss K.-P. *Deutsche Auswanderer in Ungarn. Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*. Karl-Peter Krauss. Wien: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2003. S. 77–78.

¹⁹² Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 318.

¹⁹³ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 141.

¹⁹⁴ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 235–236.

¹⁹⁵ Górski G. *Historia ustrojów państw*. Toruń: Machina Druku, 2009. S. 165.

багато традиційних привілеїв в ландтагах Нижньої і Верхньої Австрії, Штирії і Карінтії. Існували станово-представницькі сейми, в яких магнати та родове дворянство становили окремі палати. Справа організації сеймів в інтересах монархії виглядала першочерговим завданням державної централізації, оскільки самостійні сейми у регіонах становили небезпеку відцентрових тенденцій в імперії Габсбургів ¹⁹⁶. Однак з чинної системи управління впливало, що тільки обмеження прав і привілеїв окремих станів, набутих у Середньовіччі, могло привести до послаблення ролі регіональних станово-представницьких сеймів ¹⁹⁷.

Практика обмеження у правах станово-представницьких органів імперії була неоднаковою, хоч і мала певні подібності в деяких провінціях. Основний наголос був зроблений на внесення роздору всередині сеймів, зокрема на релігійному ґрунті ¹⁹⁸. На власне австрійських землях монархії боротьба розгорнулася поміж центральною владою і сеймами на фоні середньовічної ідеї становості та зміцнення засад абсолютизму. В результаті цього документи, які регулювали діяльність таких сеймів чітко не визначали їхньої політичної ролі. Наприклад, одну і ту ж справу могли вирішити, як сейм, так і представник центральної влади у регіоні ¹⁹⁹. Із зміцненням влади династії Габсбургів, її представники на місцях все більше посягали на колишні права станово-представницьких органів. Вже у XVIII ст. імператор не зважав на думку станових сеймів, як це було раніше, і лише австрійські ландтаги зберігали право законодавчої ініціативи. Централізація не зачепила прав станових сеймів ветовати податки і набір до війська ²⁰⁰.

Паралельно з політичними змінами в імперії Габсбургів, дискутувалося питання реформування правової системи. Ініціатори реформ виходили з принципу, що право має універсальний характер і повинне слугувати

¹⁹⁶ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. S. 197.

¹⁹⁷ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie...* S. 198.

¹⁹⁸ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 155.

¹⁹⁹ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie...* – S. 201.

²⁰⁰ Тищик Б. *Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. –1918 р.). Навчальний посібник*. Львів: «Світ», 2013. С. 472–507.

інтересам держави і громадян ²⁰¹. Варто підкреслити, що австрійські правники були випускниками різних європейських університетів, переважно німецьких, а тому переважно репрезентували школу німецького права. У 1704 р. німецький філософ і юрист, Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716) запропонував Євгенію Савойському проект утворення Академії Наук (за його проектом 1700 р. уже було створено Академію Наук у Берліні) ²⁰². З-поміж іншого, німецький мислитель пропонував розвивати право не тільки у практичному, але й у теоретичному вимірі, дотримуючись тези про універсальний характер юриспруденції ²⁰³. Проект містив пропозиції ретельної підготовки студентів-правників з обов'язковим використанням реальних прикладів із судової практики. Попри свою доречність і своєчасність, проект Лейбніца так і не був реалізований в Австрійській імперії ²⁰⁴ (при тому, що у 1715 р. втілення проекту Академії вважали вирішеним питанням).

Ідеї Г. В. Лейбніца, котрий за словами П. Кампіца, “не будучи австрійцем, визначив майбутнє Австрії”, справили помітний вплив на розвиток австрійської філософії права і вчення про державу. Г. В. Лейбніц двічі – у 1688 і 1700 рр. – перебував при австрійському дворі, упродовж 1712–1714 рр. проживав у Відні, спілкуючись з оточенням імператора. В його філософії ідея природно-наукового прогресу не суперечила бароковій картині світу, а робила її міцнішою, обґрунтованою і вірогідною. Універсум, складений з монад, дозволяв уявити багатонаціональну державу в дусі “передвстановленої гармонії” ²⁰⁵. Кожен народ в цьому “державному універсумі” немов був представлений унікальним, неповторним, одиничним, проте в дзеркалі основних державних принципів. При тій етнічній багатоманітності в гармонійному світі немало бути народів, які б могли собі

²⁰¹ Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne. Podręcznik systematyczny dla nauki i praktyki*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1900. S. 1.

²⁰² Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego. *Edukacja humanistyczna*. Szczecin. 2014. nr 1. (30). S. 75.

²⁰³ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien*. – S.S., s.n., 19? S. 37.

²⁰⁴ Tomczyk R. *Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej...* S. 75.

²⁰⁵ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien...* S. 96.

дозволити не визнавати владу і досконалість Бога, а, відповідно, і державну владу²⁰⁶.

Ідеї Г. В. Лейбніца увійшла до офіційної філософської доктрини Австрії (до певної міри в інтерпретації Християна Вольфа, котрий поєднав державну філософію з ідеями західноєвропейського Просвітництва)²⁰⁷. За системою Лейбніца, громадянські і правові відносини відображали принципи божественного світу загалом, тому вони, з одного боку, “природні”, а з другого боку, відводили суб’єктам ту ступінь свободи, яка визначена законами універсуму²⁰⁸. Принцип множинності субстанцій, об’єднаних єдиним порядком існування, вдало дозволяв задовольнити потребу в модернізації державної ідеології в дусі абсолютизму.

Отже, з часу свого виникнення, Габсбурзька монархія була конгломератом погано уніфікованих регіонів, що не мали спільної етнічної й територіальної назви. До XVII ст. австрійський правлячий дім досяг незначних успіхів у державному будівництві: політична єдність розрізнених земель залишалася хиткою, а спроби централізації впиралися у спротив станів окремих земель (Чехія, Угорщина). Династичне правління Габсбургів в кожній окремо взятій провінції базувалося на відмінній адміністративно-правовій основі, а складові імперії об’єднувалися на основі персональних уній.

2.2. Ранній абсолютизм та його вплив на державний розвиток Австрії

У XVI–XVII ст. в Європі відбувався процес перетворення середньовічної станової монархії в абсолютну монархію. На думку дослідниці Еви Прістер, від того, чи була певна країна в стані створити абсолютистську державу,

²⁰⁶ Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии: философское влияние Г. В. Лейбница, И. Канта, И. Г. Гердера. *Вестник СПбГУ*. 2013. Серия 17. Вып. 2. С. 53.

²⁰⁷ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien...* S. 95.

²⁰⁸ Коваль О. Проблема континуума в философии Г. В. Лейбница. *Логико-философские студии*. 2005. Вып. 3. С. 348.

залежав її подальший розвиток²⁰⁹. Політичний абсолютизм (з лат. *absolutus* – безумовний) – система управління, за якого вся повнота державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а почасти навіть і духовної (релігійної), зосереджувалася в руках монарха. Режим абсолютної монархії передбачав встановлення контролю над усіма сферами суспільного життя (монарх самостійно встановлював податки і відав державними фінансами, визначав напрямки зовнішньої політики²¹⁰. Чинниками, що певною мірою обмежували владу монарха виступали, хіба-що церква, регіональні еліти (аристократія) і бюрократичний апарат, який активно розростався²¹¹.

Якщо в період Середньовіччя королі частково ділилися своїми повноваженнями зі станово-представницькими органами (на німецьких землях це були ландтаги), від яких залежала згода на впровадження нових податків, то в ранньомодерний час, королівська влада стала превалювати. По суті, абсолютизм в монархії Габсбургів формувався із середини XVII ст. як система надзвичайного управління, що зумовлювалося зростаючими потребами збільшення військових податків. Австрійський абсолютизм, з огляду на географічне місце розташування держави, формувався як поєднання західних впливів і східних традицій²¹². На думку П. Андерсона, “австрійська основа імперської системи була надто малою, чеська надбудова – надто крихкою, спротив угорського суспільства надто сильним, щоби на Дунаї з’явився типово східний абсолютизм”²¹³.

В Австрії відразу не існувало визначного порозуміння між абсолютистською державою й аристократією, як наприклад, у Пруссії. На заваді подібній практиці стояла національна й релігійна різноманітність земельної аристократії Габсбурзької імперії²¹⁴. Впливові стани прагнули

²⁰⁹ Пристер Е. *Краткая история Австрии*. Сокр. пер. с нем. Москва: Издательство иностранной литературы, 1952. С. 50.

²¹⁰ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. – S. 43.

²¹¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 175–176.

²¹² Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 200.

²¹³ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 296.

²¹⁴ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien...* S. 115.

зберегти за собою вплив на політичне життя імперії, однак Габсбурги крок за кроком обмежували їхні права в управлінні державою. Протистояння між королем і станами – загальноєвропейське явище, однак в Австрії, на нашу думку, воно набуло особливого характеру. По-перше, процес протистояння між королем і станами в імперії Габсбургів розпочався дещо пізніше, ніж в західноєвропейських державах. По-друге, імператорам доводилося долати спротив не тільки станів власних спадкових земель, але й інкорпорованих до складу клаптикової імперії. Це відбувалося навіть за тієї обставини, що знать у Габсбурзькій імперії періоду абсолютизму, за окремими винятками, не була чітко прив’язана до певних національних територій, а могла переїжджати з однієї провінції в іншу. Їхні підлеглі селяни могли спілкуватися іншими мовами, що створювало природний бар’єр між ними. Мовна та етнічна різноманітність слугувала джерелом дезінтеграції держави і провадила до послаблення самої знаті ²¹⁵.

Австрійські Габсбурги з 1526 р. опинилися у залежності від станово-представницьких інституцій стосовно таких важливих питань як престолонаслідування і фінанси, а також були змушені підтвердити низку релігійних привілеїв у країні ²¹⁶. Система станових зібрань в імперії Габсбургів виконувала не однакову роль в кожному регіоні зокрема. Наприклад, в Угорщині вона діяла достатньо активно не поступаючись важливими повноваженнями габсбурзькій династії, апелюючи до умов “особистої унії” ²¹⁷. Зокрема, серед цих умов містилося положення про *jus resistendi*, котре передбачало право дворянства повставати проти посягань корони на свободу угорців (право надане т.зв. “Золотою буллою” 1222 р.). Починаючи із Середньовіччя, дворянство контролювало такий орган окружної адміністрації, як комітати – постійні комітети, наділені судовими,

²¹⁵ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 291.

²¹⁶ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 115.

²¹⁷ Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)*. Wilno: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników studentów U.S.B., 1931. S. 71.

фінансовими й управлінськими функціями²¹⁸. Імператорський двір намагався внести розкол в угорське дворянство, наділяючи окремих його представників титулами або ж юридично відмежувавши великих магнатів від дрібного дворянства.

Про становлення австрійського абсолютизму доцільно вести мову, починаючи з часу Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), коли було покінчено з чеським сеймом, а імператор Фердинанд II у 1627 р. проголосив нову конституцію для завойованих чеських земель²¹⁹. Жодне бунтівне дворянство в Європі не зазнало такого краху, як чеська аристократія. Її місце зайняла нова аристократія, у всьому зобов'язана правлячій династії. Та, незважаючи на це, нова богемська аристократія не завжди виявляла свою лояльність до імператора²²⁰. Наприклад, під час війни за австрійську спадщину у 1740-ті роки частина богемської аристократії перейшла на бік баварців²²¹.

Новий земельний статут (*Verneuerte Landesordnung*) перетворив габсбурзькі володіння у спадкову монархію, яка не залежала від виборів, зробив усіх місцевих чиновників королівськими представниками, а католицизм – єдиною релігією²²². Водночас, династія була наділена вищими судовими повноваженнями. І хоч Габсбурги зберегли чеський сейм, його значення суттєво звузилося. Сейм уже не визначав розміри податків: уряд встановлював загальну суму, а сейм тільки вирішував як її збирати²²³. Виконавчий комітет сейму фактично виступав знаряддям в руках центральної адміністрації. Новий фіскальний контроль монархії над Богемією зміцнив австрійський абсолютизм²²⁴.

²¹⁸ Faragó T. *Historical Demography in Hungary: A History of Research*. Budapest: Demographic Research Institute, 2012. No 16. P. 9.

²¹⁹ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3... S. 333.

²²⁰ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 166.

²²¹ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 206.

²²² *Verneuerte Landesordnung* (Beilage Nr. 9) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.psp.cz/eknih/snemy/1847/t1847_11.htm [11.09.2017].

²²³ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3... – S. 335.

²²⁴ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 293.

Нова “богемська” аристократія забезпечувала домінуючу частину кадрів для державної системи монархії, ставши головною соціальною базою австрійського абсолютизму²²⁵. Але цілковито інтегрувати нове дворянство до бюрократичного апарату абсолютної монархії не вдалося, оскільки на заваді стояла політична система. Особливо проблемним видавалося залучити на свій бік угорське дворянство (навіть попри змішані шлюби її представників). Перебування на військових посадах упродовж певного періоду повинно було приводити до отримання титулу, однак інституційного зв'язку між державною службою й аристократичним порядком не існувало²²⁶.

Особливі позиції в монархії Габсбургів займала угорська земельна аристократія, котра складала 5–7 % всього населення Угорщини. Більшість угорських дворян були дрібними поміщиками з невеликими земельними ділянками у власності і реального впливу на політичне життя не справляли²²⁷. Інша справа – середні та великі землевласники, котрі намагалися домінувати у політичному житті²²⁸. Щоби остаточно зламати спротив угорських дворян і встановити абсолютистські порядки, імператорському двору довелося одночасно проводити на цих територіях політику германізації і сприяти Контрреформації²²⁹ (однак, зауважимо, що порівняно з чеськими землями політика Відня тут була виваженішою).

Монарх в епоху абсолютизму вважався першим серед рівних (“*primus inter pares*”) – він повинен був вирішувати як має розвиватися держава. Абсолютистські держави, зокрема, монархія Габсбургів, особливу роль відводили римському праву, яке возвишувало правителя (“*princeps legibus solutes est*”)²³⁰. Взаємодія центральних і регіональних органів імперії

²²⁵ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 206.

²²⁶ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien...* S. 117.

²²⁷ Пиртко М. С. Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у XVIII столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 132.

²²⁸ Gindely A. *Über die Erbrechte des Hauses Habsburg auf die Krone von Ungarn 1526–1687*. Wien: Gerold, 1873. S. 12.

²²⁹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 170–171.

²³⁰ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie...* S. 198.

Габсбургів відбувалася шляхом безкомпромісного домінування з боку Хофбурга – австрійського імператорського двору. Під назвою патентів, мандатів, едиктів, надвірних декретів, імператори, де-факто, формували законодавство, яке регулювало різні сфери правовідносин: від найважливіших до незначних суспільних питань, з обов’язковою силою для усіх провінцій, без участі їхніх представницьких органів ²³¹. Таким чином долалася різномірність законодавчої бази регіонів імперії і поступово впроваджувалося спільне законодавство. Зокрема, імператор призначав намісників та окружних старост, особисто творив адміністративні інституції, втручаючись навіть у периферійні справи. Власне, ці органи влади у провінціях мали характер колегіальних і, наскільки це було можна в той час, фаховий характер ²³².

Абсолютизм епохи Леопольда I у спадкових землях можна назвати *придворним* і *конфесійним*, оскільки влада опиралася на два традиційні інститути – двір і церкву. Леопольд I прагнув аби на території імперії авторитет великих князів не виходив за рамки імперського права. Натомість Йосиф I запровадив практику головування на всіх військових нарадах, відновив практику зверхнього спілкування з наближеними особами, що не могло не насторожувати його оточення ²³³.

Однією із особливостей абсолютної монархії в Австрії у ранньомодерний час був розгалужений бюрократичний апарат з чітко регламентованими функціями, постійна поліція та армія. Зростання бюрократичного апарату в імперському центрі зумовлювалася прагненням Відня послабити місцеве дворянство і міста, розвинувши систему управління провінціями з центру ²³⁴. Державна бюрократія до середини XVIII ст.

²³¹ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie...* S. 202.

²³² Górski G. *Historia ustrojów państw*. Toruń: Machina Druku, 2009. S. 169.

²³³ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 155.

²³⁴ Пиртко М. С. Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у XVIII столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 133.

залежала від позиції станів та окремих народностей²³⁵. Присутність представників різних частин імперії виступала необхідністю, пов'язаною з потребою підтримки політики центру. Далеко не всі вони були німцями, оскільки нерідко походили з віддалених кутків імперії, тож знадобився час на їхнє онімечення і на перетворення на окремий державний орган під контролем монарха²³⁶.

З іншого боку, абсолютистська держава потребувала для свого функціонування великий державний апарат і чисельну армію. І для першого, і для другого, необхідні були великі кошти, а відтак розвинута економіка²³⁷. Держава, яка не була в стані оплачувати роботу своїх чиновників, спонукаючи їх самих турбуватися про себе, була приречена на поширення корупції. У процесі створення австрійського бюрократичного апарату звичною практикою стало призначення на керівні посади місцевих адміністрацій представників регіональної аристократії. Натомість, політика імператорів першої половини XVIII ст. передбачала присутність при монаршому дворі австрійських і богемських аристократів-чиновників. Для багатьох з них імперські інституції ставали трампліном для подальшого кар'єрного росту²³⁸.

Рівень чиновників зростав, починаючи з правління Леопольда I, котрий, як і його радники, велику увагу приділяли підбору кадрів. Наприклад, функції очільника Таємної ради виконував авторитетний юрист Крістоф Ігнац фон Абеле. За Йосифа I почалося скорочення зайвих чиновників: так, кількість членів Таємної ради скоротилося з 150-ти до 33-х осіб. Усе це викликало протиборство між старими чиновниками часів Леопольда і новими чиновниками Йосифа I²³⁹. Більше того, у 1699 р. повноваження Таємної ради було перекладено на так звану Таємну Конференцію, яка припинила своє

²³⁵ Isajew I. "Nowa biurokracja": legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji*. Tom IV. Część 1. Pod. Redakcją A. Górnika, K. Latawca i D. Magiera. Lublin–Siedlce: Libra, 2011. S. 84.

²³⁶ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 108.

²³⁷ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 43.

²³⁸ Шиндлинг А. Леопольд I (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзери...* С. 220.

²³⁹ Шмидт Г. Йосиф I (1705–1711). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзери...* С. 231.

існування вже на початку XVIII ст.²⁴⁰. В умовах вдосконалення адміністративної системи та розростання бюрократичного апарату, став зростати документообіг. Перші спроби його класифікації фіксуємо 1706 р. у Чехії, де були видані інструкції для місцевих канцелярій. Передбачалося впровадження протоколів трьох видів: *in publicis*, *in privatis* та *in criminalis*. Однак на практиці ці розпорядження аж до середини XVIII ст. ігнорувалися²⁴¹.

Однією із ключових рис абсолютної монархії була постійна армія – важливий інструмент внутрішньої і зовнішньої політики. Австрійська військова система, в основі якої стояв полковий принцип, мало чим відрізнялася від тих систем, які існували в Європі. В Австрії професійна армія сформувалася внаслідок Тридцятилітньої війни, ставши першим постійним урядовим апаратом на богемських та австрійських землях²⁴². До того часу космополітична імперська армія жила за рахунок грабунків (принцип “Війна годує війну”). Водночас армія значною мірою забезпечувала практичне існування династичного союзу різних земель під управлінням Габсбургів. Вища військова рада (Гофкрігсрат), наприклад, тривалий час була чи не єдиним урядовим органом, чия юрисдикція поширювалася на всі габсбурзькі території. Гофкрігсрат відповідав за пряме цивільне управління усіма територіями вздовж південно-східного кордону Австрії й Угорщини, де розташовувалися гарнізони прикордонної міліції (*Grenzer*), йому підпорядковані²⁴³.

Військовий чинник відігравав важливу роль для політичного союзу з Угорщиною, на території якої, згідно з конституцією, не могли діяти цивільні урядові інституції. Крім того, нові території – Трансільванія і Банат, приєднані внаслідок війни з Туреччиною, управлялися безпосередньо Вищою

²⁴⁰ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 155.

²⁴¹ Górak A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji. Wybór źródeł*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. S. 8.

²⁴² Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 125.

²⁴³ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 200.

військовою радою у Відні, яка, з-поміж іншого, організовувала і контролювала системну колонізацію цих земель німецькими емігрантами (здебільшого представниками іншого віросповідання)²⁴⁴. У 1712–1715 рр. ліквідовувалося неефективне шляхетське ополчення (*insurrectio*) та створювалося регулярне угорське військо, яке наполовину складалося з іноземців і яким командували австрійські офіцери²⁴⁵. Ліквідація т.зв. посполитого рушення і творення на угорських землях професійної й керованої з Відня армії, давало можливість ефективніше використовувати наявні військові ресурси держави. Це стало відчутно вже у 1716–1718 рр., коли розпочалася чергова війна з турками у союзі з Венецією. Внаслідок Пожаревацького мирного договору 1718 р. Османська імперія поступалася Австрії Банатом, Олтенією, Сремом і північною Сербією з Белградом²⁴⁶ (всі ці землі австрійці повернули туркам через 21 рік).

Однак, характерною особливістю австрійської армії, було те, що значна частина її вищого керівництва аж до ХІХ ст. були незалежними найманцями або “солдатами удачі” – Валленштейн, Євгеній Савойський, Дорн та інші. Використання іноземних найманців, як правило, було звичним явищем для європейського абсолютизму, однак, це були переважно рядові солдати, а не головнокомандувачі збройних сил. Принц Євгеній Савойський реорганізував охорону кордону, а хорватські граничари стали кращими солдатами в імператорській армії²⁴⁷. В середині ХVІІІ ст. Військова Границя була реорганізована, самоуправління хорватських граничарів ліквідоване, а землі граничар уже не вважалися їх власністю.

Перетворення Австрії у ранг наддержави сприяло зростанню її столиці – Відня, який однак так і не став об’єднуючим началом абсолютистської

²⁴⁴ Roman E. *Austria-Hungary and the Successor States...* P. 574.

²⁴⁵ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 141.

²⁴⁶ Treaty of Peace between Charles VI. most August Emperor of the Romans, and King of Spain, Hungary and Bohemia, and Achmet Han Sultan of the Turks. Done in the Congress at Passarowitz in Serbia, the 21st Day of July 1718. *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Public Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731.* Vol. IV. London, 1732. P. 405–411.

²⁴⁷ Джонстон У. *Австрійський Ренесанс. Інтелектуальна і соціальна історія Австро-Венгрії 1848–1938 гг.* Пер. с англ. Москва: Московская школа политических исследований, 2004. С. 19.

держави, як це зробили у свій час Париж у Франції, чи Берлін у Пруссії. Більше того, столиця Габсбурзької імперії не стала центром службового дворянства, відзначаючись не до кінця впорядкованою адміністрацією²⁴⁸. Керуючись категоріями престижу, віденський двір прагнув перевершити мадридський і паризький королівські двори, виступаючи таким чином в ролі покровителя мистецтва. Відтак австрійський імператор ініціював і реконструкцію Хофбурга – зруйнованого в роки турецько-австрійської війни (у приміщенні імператорської резиденції не було жодної вцілілої кімнати)²⁴⁹. Архітектор Йоганн Бернгард Фішер фон Ерлах (1656–1723), котрий у свій творчості поєднав античні та французькі мистецькі ідеї, у 1692 р. підготував грандіозний проект імператорського замиського палацу у Шьонбрунні (*Schloß Schönbrunn*)²⁵⁰. За своїм задумом споруда була покликана продемонструвати велич абсолютистської Австрії та її правлячої династії і перевершити Версаль.

Складовою раннього австрійського абсолютизму стало так зване “дисциплінування суспільства”. В останній третині ХХ ст. у науковому дискурсі набула поширення концепція німецького дослідника Герхарда Ойстраха про “соціальне дисциплінування”²⁵¹. Як ми уже звертали увагу, характерною особливістю розвитку Австрійської імперії були періодичні виступи невдоволених станів (чеських, угорських). За цих обставин виникала об’єктивна потреба як у дисциплінуючому втручанні держави у різні сфери людської діяльності, так і в свідомій дисциплінованій поведінці окремих індивідів. Відтак, дисциплінована поведінка чиновника й офіцера, селянина і ремісника, ставали творчою силою, яка дозволяла не просто системно впорядкувати життя суспільства, але й творчо реформувати його²⁵². Саме ці

²⁴⁸ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 289.

²⁴⁹ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 141.

²⁵⁰ Hassmann E. *Von Katterburg zu Schönbrunn*. Wien: Böhlau, 2004. – S. 202.

²⁵¹ “Sozialdisziplinierung” als Konzeption der Frühnezeitforschung Genese, Weiterentwicklung und Kritik [Електронний ресурс]. Режим доступу: [1.11.2017].

²⁵² Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и подготовка венгерского дворянства к государственной службе во второй половине XVIII века [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/avstriiskii-prosveshchennyi-absolyutizm-i-podgotovka-vengerskogo-dvoryanstva-k-gosudarstvenn#ixzz4tzScgKro> [17.10.2017].

внутрішні зміни згодом склали підґрунтя для освітньої реформи в рамках освіченого абсолютизму.

У першій половині XVIII ст. імператорський двір неодноразово стикався з проблемою фахової підготовки чиновників з-поміж дворянства. З часом дворянське походження перестало слугувати визначальним аргументом під час призначення на державну службу. До цього спонукали дві причини: *по-перше*, австрійський імператорський двір вів постійні суперечки з представниками дворянства стосовно розмірів податків, тож призначати вихідців з цього стану на державні посади видавалося недалекоглядним кроком; *по-друге*, зростання ваги університетської освіти призвело до появи кваліфікованих фахівців, чиї знання почали використовувати в органах управління, системі судочинства й армії. Такі зміни змусили і дворянство пристосовуватися до конкуренції, котре виробило власний стиль освіти за принципом “не для школи, а для життя”²⁵³.

Такий спосіб набуття знань і навичок був украй важливим для успішної чиновницької кар’єри в імперії Габсбургів й увійшов в історіографію під назвою “аристократизація навчання”. Упродовж XVII – першої половини XVIII ст. дворянство отримувало освіту в гімназіях та університетах (здебільшого на юридичних факультетах, які користувалися найбільшим попитом, хоч і рівень навчання перебував на низькому рівні), фактично блокуючи соціальне зростання вихідців із третього стану – бюргерства²⁵⁴. Загалом, використовуючи протиріччя між дворянством і третім станом, імператорський двір навчився використовувати їх у власних цілях, зміцнюючи при цьому свою владу. Так виникла тенденція відносної самостійності абсолютної монархії від своєї соціальної опори в широкому

²⁵³ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и подготовка венгерского дворянства к государственной службе во второй половине XVIII века [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/avstriiskii-prosveshchennyi-absolyutizm-i-podgotovka-vengerskogo-dvoryanstva-k-gosudarstvenn#ixzz4tzScgKro> [17.10.2017].

²⁵⁴ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и подготовка венгерского дворянства к государственной службе во второй половине XVIII века [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/avstriiskii-prosveshchennyi-absolyutizm-i-podgotovka-vengerskogo-dvoryanstva-k-gosudarstvenn#ixzz4tzScgKro> [17.10.2017].

розумінні того слова ²⁵⁵. Щоби ліквідувати “функціональну безкорисність” дворянства у суспільстві, її представникам необхідно було надати відповідну професійну підготовку. За задумом ідеологів освітніх змін, усі навчальні заклади – від початкової школи і до університету – повинні були виховувати новий тип громадянина, покликаного приносити користь суспільству – *Mitbürger* ²⁵⁶.

В умовах австрійського абсолютизму не вдалося кодифікувати розрізнене законодавство окремих країв (*Landesrechte*), хоч у XVII ст. в імперії Габсбургів вживалися окремі заходи до об’єднання цивільного права різних провінцій ²⁵⁷. Юридична система Габсбурзької імперії базувалася на римському праві і складала комплекс правових актів стосовно адміністрації і судочинства, залежно від конкретного регіону ²⁵⁸. Попри певну єдність правових норм стосовно судового процесу, в окремих землях Австрії існувала суперечність між міським і сільським правом ²⁵⁹.

Право австрійських провінцій не було всеохопним і містило багато прогалин стосовно тлумачення тих чи інших випадків з юридичної точки зору. Такі прогалини спочатку заповнювало звичаєве право, а згодом правовий комплекс під назвою *Kammergerichtsordnung*. В основі австрійського кримінального процесу лежав загально-німецький кримінальний процес 1532 р., відомий як *Constitutio Criminalis Karolina* ²⁶⁰. У Нижній Австрії в 1550 р. було впроваджено т.зв. *Motivenbuch*, куди записували рішення, базовані на місцевому праві, а 1554 р. видано

---

²⁵⁵ Захаров В. Российский и зарубежный конституционализм конца XVIII – 1-й четверти XIX вв. Опыт сравнительно-исторического анализа. Часть 1. Москва: Издательство “Прометей”, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.libfox.ru/653431-vitaliy-zaharov-rossiyskiy-i-zarubezhnyy-konstitutsionalizm-kontsa-xviii-1-y-chetverti-xix-vv-opyt-sravnitelno-istoricheskogo-analiza-chast-2.html> [7.11.2017].

²⁵⁶ *Ein Wort zu rechter Zeit eines Österreichers an die verzagten Mitbürger*. S. I., 1813. – S. 12.

²⁵⁷ Кульчицький В. *Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.* Львів: Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету, 1966. С. 56.

²⁵⁸ Till E. *Wykład prawa rzeczowego austriackiego*. Lwów: Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1888. S. 11.

²⁵⁹ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів*. Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 718.

²⁶⁰ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин...* С. 727.

Consuetudinaria, у якій поміщено принципи звичаєвого права. У XVI ст. у всіх австрійських провінціях вже були видані збірники автентичних крайових прав, т.зв. *Landtafeln* – правовий статут. Таким чином, 1492 р. видано крайовий правовий статут Чехії, 1538 р. – Моравії, 1573 р. – Тіролю та Нижньої Австрії, 1574 р. – Штирії, 1629 р. – Верхньої Австрії ²⁶¹. Певною мірою характер кодексу мав виданий 1662 р. “*Consuetudines austriacae*” ²⁶².

Однак урядові збірники були малодоступні, а приватні не викликали абсолютної довіри. Саме тому 1704 р. був укладений і санкціонований владою законодавчий збірник “*Codex austriacus Leopoldinus*” (“*Codicis austriaci ordine alfab. ordinate pars I*”) за редакцією Франца Антона фон Гварієнта. Збірник складався з двох томів, які містили усе зобов’язуюче австрійське законодавство, укладеному в алфавітному порядку: I том – літери А–L, II том – L – Z. Згодом до цього кодексу видано додатки “*Supplementa Codicis*”, які містили закони, ухвалені після публікації основної частини кодексу ²⁶³. Закони, прийняті у 1704–1720 рр. були видані щойно за імператриці Марії Терезії у 1748 р. за редакцією Себастьяна Герренлебена; другий додаток, що охоплював закони періоду 1721–1740 рр. видано у 1752 р. у Відні ²⁶⁴.

Спроби кодифікувати регіональне законодавство простежуємо у діяльності імператора Йосифа I, котрий у 1709 р. створив дві комісії – у Празі та Брно відповідно – з метою виробити спільні правові засади для Чехії, Богемії та Сілезії. На напрацювання комісій суттєво вплинули принципи природного права, ідеї якого поширювалися у цей час Європою ²⁶⁵. Крім цього випадку, результативно завершилася кодифікація спадкового

²⁶¹ Огоновський О. *Систем австрійського права приватного. Т. 1. Науки загальні і право річеве.* – Львів: 3 друкарні НТШ, 1897. С. 2–3.

²⁶² *Consuetudines austriacae* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=QLlaAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_book_other_versions_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [15.11.2017].

²⁶³ *Codex Austriacus Leopoldinus. Band 1. Gemeinschaftliche Bestimmungen der Personen- und Sachenrechte: Fünfter Theil.* Wien: Ritters, 1838. S. 5.

²⁶⁴ Огоновський О. *Систем австрійського права приватного. Т. 1... С. 3.*

²⁶⁵ Till E. *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego.* Lwów: Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892. S. 15.

законодавства в 1720 р. у Штирії. На заваді всезагальній кодифікації, як це передбачали принципи абсолютизму, стояли інтереси дворянства, які прагнули зберегти вплив на управління і надалі користуватися різноманітними привілеями²⁶⁶.

Найавторитетнішим навчальним закладом в імперії Габсбургів був, поза сумнівом, Віденський університет (*Alma Mater Rudolphina Vindobonensis*), утворений ще 1365 р. з ініціативи австрійського князя Рудольфа IV²⁶⁷. Крім власних викладачів, тут читали лекції провідні науковці з Франції, Саксонії та інших європейських країн. З XV ст. Віденський університет перейшов на схоластичні позиції, відкинувши ідеї ренесансного гуманізму. Найвідомішим правником і викладачем університету того часу був Бернгард Вальтер – автор нарисів цивільного та процесуального права “*Aurei Tractatus iuris Austriaci*”, котрого називають “батьком австрійського права”²⁶⁸. Правничі дослідження Б. Вальтера, зокрема, рецепція римського права на німецьких землях (*Ius Romano-Germanicum*), справили значний вплив на австрійських юристів XVII – початку XVIII ст., а саме Йоганна Баптисту Зуттінгера, Йоганна Гайнріха Ройтера, Йоганна Вейнгартлера, Бенедикта Турна Гоффа, Бенедикта Фінстервальдера²⁶⁹. Наприкінці XVII ст. до Штирії прибув юрист Ніколаус фон Бекманн (1634–1687), виходець з Північної Німеччини, котрий студіював право у французькому Орлеані та шведському Лунді. У Граці в 1688 р. він опублікував працю “*Idea iuris et statutarii consuetudinarii Stiriaci et Austriaci cum Iure Romano collati*”, в якій здійснив порівняння звичаєвого права Австрії і Штирії з римським правом²⁷⁰.

²⁶⁶ Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne...* S. 9.

²⁶⁷ *Monumenta augustae domus Austriacae*. Tom 3... S. 85.

²⁶⁸ Hamza G. Die Entwicklung des Privatrechts und die romischrechtliche Tradition in der osterreichischen erblandern (erblanden) und in Osterreich. *AFDUDC (Anuario de Facultade de Dereito da Universidad de Coruna)*. 2009. nr 13. S. 323.

²⁶⁹ Tymczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego. *Edukacja Humanistyczna*. Szczecin. 2014. nr 1(30). S. 74.

²⁷⁰ Valentinitich H. Dr. Nikolaus von Beckmann (geboren 1634, gestorben 1687) – Ein Jurist als Befürworter des Hexenwahnes [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.wg.uni-klu.ac.at/kultdoku/kataloge/23/html/2013.htm> [1.12.2017].

Юридичні факультети в університетах імперії наприкінці XVII–XVIII ст. перебували в неоднаковому становищі. Навчання права у зазначений час перебувало на низькому рівні, порівняно з іншими європейськими університетами. Єзуїти, які домінували у Відні та Граці, більше уваги приділяли теології і філософії, тоді як “світські” факультети, на зразок юридичного, занепали ²⁷¹. Не кращою виглядала ситуація в Інсбруку (Тироль), хоч тут 16 років природне та римське право викладав авторитетний юрист Йозеф Ріггер. Натомість у Зальцбурзі розвиток правничої освіти, зокрема канонічного права, досяг високого рівня, завдяки науковій і викладацькій діяльності кардинала Целестіно Сфондраті (1644–1696) – правника європейського рівня ²⁷².

У рамках кримінальної системи монархії Габсбургів існував спеціальний інститут урядовців (*delator*), покликаних виявляти злочинців. З плином часу процес набув ознак інквізиційного, де допускалися тортури, вирішальним доказом вини виступало власне зізнання, суддя одночасно збирав докази і виступав прокурором, а вирок можна було винести на підставі підозр чи непрямих доказів ²⁷³. Інквізиційний процес був узаконений у 1532/1533 р. кримінально-судовим кодексом імперії (*Constitutio Criminalis Carolina*), названим на честь імператора Карла V “Кароліною” і поширювався на всі німецькі землі ²⁷⁴. Кодекс був побудований на презумпції вини, коли обвинувачуваний сам повинен був доводити свою невинність ²⁷⁵. Значення цього документа полягало у чіткому визначенні злочину згідно законодавства, визначалася кількість свідків, за наявності свідчень яких злочин вважався доведеним, впроваджувалися вимоги для суддів ²⁷⁶.

²⁷¹ Tymczyk R. *Zmiany w nauczaniu prawa w monarchii Habsburskiej...* S. 75.

²⁷² Celestino Sfondrati [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.newadvent.org/cathen/13748b.htm> [12.11.2017].

²⁷³ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.–1918 р.): навч. посіб.* Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. С. 61.

²⁷⁴ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa.* Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 118.

²⁷⁵ *Monumenta augustae domus Austriacae.* Tom 3... S. 204.

²⁷⁶ Ströhmer M. *Carolina (Constitutio Criminalis Carolina, CCC). Die Peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V. im Kontext der frühneuzeitlichen Hexenprozesse* [Електронний ресурс]. Режим доступу:

Положення кодексу діяли на окремих землях імперії аж до другої половини XVIII ст., коли в результаті кодифікації кримінально-процесуального права у 1768 р. впроваджено новий кодекс – “Терезіану” (*Constitutio criminalis Theresiana*), що складався з двох частин: перша регулювала процесуальне, а друга – матеріальне право²⁷⁷.

Однією з особливостей абсолютистської держави було підпорядкування церкви державі і формування так званого *конфесійного абсолютизму*²⁷⁸. Інтереси держави і католицької церкви – і матеріальні, і політичні – співпадали. У випадку з Австрією влада підтримала заходи католицької Контрреформації, залишаючись опорою Святого Престолу у Римі. Контрреформація зміцнила позиції католицької церкви передусім у Штирії, Каринтії, а також в Нижній та Верхній Австрії. Контрреформація взяла за взірць іспанську модель і означала одночасну перемогу абсолютної влади над становою автономією в Австрії і приєднаними до неї землями²⁷⁹. Габсбурги щедро обдаровували католицьку церкву конфіскованим у протестантів майном, зумовивши збагачення кліру та перетворення церкви на союзника австрійського абсолютизму²⁸⁰. Однак опору Габсбургів у внутрішньополітичних питаннях на клір, на нашу думку, не можна трактувати однозначно. Священики функціонально не могли зрівнятися з чиновниками і аристократами у будівництві абсолютистської держави.

Починаючи від Фердинанда III і Леопольда I, імператори започаткували практику оголошувати папські булли без імператорського дозволу. Крім того, імператор володів правом *Primae Praes* (право першості), згідно з яким він міг на власний розсуд у будь-якій церковній установі імперії заповнювати першу вакансію, яка звільнялася²⁸¹. Це, зрештою, викликало невдоволення

---

https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Carolina_Const/html/artikel/1586/ca/9334b35039/ [2.11.2017].

²⁷⁷ Тищик Б., Бойко І. *Історія держави і права України: акад. курс: підручник*. Київ: Ін Юре, 2015. С. 372.

²⁷⁸ Воцелка К. *Історія Австрії*. Москва: Весь Мир, 2007. С. 178.

²⁷⁹ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 108.

²⁸⁰ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 179.

²⁸¹ *Monumenta augustae domus Austriae*. Tom 3... S. 123.

Папи Римського, коли Йосиф I скористався цим правом у 1707–1708 рр. відносно італійських земель. І тільки 1709 р. було укладено мир, в якому Папа Климент XI з деякими обмовками визнав ерцгерцога Карла іспанським королем²⁸².

Варто звернути увагу і на релігійну різноманітність в імперії: на чехів великий вплив справило лютеранство, багато представників угорського дворянства прийняло кальвінізм і навіть окремі австрійські аристократичні родини перейшли на протестантизм (Дітріхштейни, Хефенхюллери, Штаремберги та інші)²⁸³. Однак, як вже йшлося вище, саме австрійський абсолютизм сприяв перемозі контрреформації і повернення Богемії та Угорщини в лоно католицької церкви. Більше того, починаючи з 1720 р., ідентичність австрійської свідомості і політична влада Габсбургів значною мірою визначалася саме протистоянням протестантській Реформації. Ще на початку XVIII ст. протестантів вважали в Австрії державними злочинцями, яким, наприклад, для започаткування власної торгівлі необхідний був дозвіл імператора. У 1731 р. було заборонено не католикам займати громадські посади, що перекреслило кар'єрний ріст багатьом шляхтичам-кальвіністам і сприяло їхній еміграції²⁸⁴.

Прояви протестантизму простежувалися також у власне австрійських землях, зокрема в Зальцбурзі. Місцевий архієпископ Леопольд Фірміан (1727–1744) ініціював процес навернення до католицизму зальцбурзьких протестантів, чисельність яких становила п'яту частину всього населення цієї землі²⁸⁵. Унаслідок заходів католицької церкви у спілці з владою у 1732 р. понад 20 тис. протестантів покинули Зальцбург і подалися до Східної Пруссії²⁸⁶ (окремі емігрували до провінції Зеландія в Нідерландах, а дехто – до американської Джорджії). Імперський уряд не намагався перешкодити таким

²⁸² Шмидт Г. Йосиф I (1705–1711). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры...* С. 239.

²⁸³ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 285.

²⁸⁴ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 179.

²⁸⁵ Emigrationspatent des Erzbischofs Firmian von Salzburg 31 Oktober 1731 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://salzburg-geschichte-kultur.at/emigrationspatent-vom-31-oktober-1731/> [2.11.2017].

²⁸⁶ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 262.

діям у своїй провінції. На нашу думку, такий крок мав неоднозначні наслідки: з одного боку, імператорський двір продемонстрував своє бажання будувати абсолютистську державу спільно з католицькою церквою, а, з другого боку, монархія Габсбургів втратила чимало кваліфікованих і працьовитих робітників.

Економічне становище держави на зламі XVII–XVIII ст. не давало підстав імператорському двору для самозаспокоєння. Практично, не існувало раціонально вибудованої господарської системи, яка б враховувала інтереси жителів імперії і водночас визначала перспективи на майбутнє. Імперія в другій половині XVII ст. зіткнулася з такими явищами при дворі як непродумана фінансова політика, марнотратство, непропорційні видатки. Радники імператорів – Лобковіц, Ауершперг чи Шварценберг – передусім дбали про монархів і особисту користь, отримуючи чималі маєтки за вірнопідданство. Монархи, до певної міри, були від них залежними, хоч і мали біля себе радників недворянського походження²⁸⁷. Абсолютистська держава повинна була надавати допомогу у створенні єдиної ефективної національної економіки і виступити її реформатором. З іншого боку, економічні реформи не були можливими без політичних перетворень. Як уже йшлося, наприкінці XVII ст. в Австрії розпочався рух за реформи, але він був обмежений невеликим колом чиновників при імператорському дворі²⁸⁸.

Габсбурзька політика, спрямована на посилення імператорської влади вимагала міцної фінансової бази, а відтак і реформування податкової системи. Податки з коронних земель склали незначну частку державного бюджету, тоді як наголос ставився на надходження з прямих та непрямих податків. До першого типу, зокрема, належали стягнення з королівських міст, до другого – оподаткування власності. Імператори намагалися запроваджувати, збільшувати та збирати податки за мінімальної згоди

²⁸⁷ Wereszycki H. *Historia Austrii...* S. 112.

²⁸⁸ Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia...* S. 156.

представницьких інституцій²⁸⁹. Відень прагнув запобігти ухилянню від сплати податків з боку аристократії, чого вдалося певною мірою досягти до кінця XVII ст.²⁹⁰.

З другої половини XVII ст. в монархії Габсбургів зародилося господарство, кероване двором, і спрямоване на розвиток комерції, зокрема торгівлю і виготовлення ремісничої продукції. Для їхньої підтримки почергово створено декілька відомств: 1666 р. – Віденську комерційну колегію (*Kommerzkollegium*), 1705 р. – Комерційну депутацію земель (*Kommerzdeputation der Länder*), 1714 р. – Меркантильну комісію (*Merkantilkommission*)²⁹¹. У 1718 р. засновано Головну комерційну академію (*Haupt-Commerzien-Collegium*)²⁹².

Сільському господарству імператорський двір приділяв суттєво менше уваги, тож тут станово-аристократичне мислення протрималося у сфері земельного помісного володіння ще тривалий час. Правовий статус селян доби австрійського абсолютизму (а селяни склали близько 80 % усього населення імперії) не суттєво відрізнявся від ситуації першої половини XVII ст. Однак намітилася тенденція до захисту його від надмірних поборів з боку пана. Крім того, видавалися регулятивні акти, які чітко визначали обсяги панщини. Та абсолютистська держава не вирізнялася турботою про соціальний і правовий статус селянина у державі. Залишалася проблема невідповідності між низькими прибутками у сільському господарстві і високими цінами на промислові товари²⁹³.

Імперія, яка потребувала грошей, для своїх великих військових витрат вдавалася як до практики застави, так і до позики коштів у спекулянтів, якими здебільшого виступали єврейські лихварі. Упродовж 1670–1703 рр. гроші державній казні позичав придворний банкір Самуїл Оппенгеймер,

²⁸⁹ Mat'a P., Winkelbauer T. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. S. 429.

²⁹⁰ Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи...* С. 107.

²⁹¹ Wereszycki H. *Historia Austrii...* S. 113.

²⁹² Merkantilismus [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://austria-forum.org/af/AEIOU/Merkantilismus> [18.11.2017].

²⁹³ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 272.

котрий раптом збанкрутував. Наступними “придворними банкірами” виступали Самсон Вертгеймер і Гундакар Штаргемберг, які позичали гроші на покриття видатків імператорського двору та військові кампанії. І тільки у 1705/1706 р. засновано Віденський банк (*Wiener Stadtbank*) – перший державний банк в імперії, який себе добре зарекомендував²⁹⁴. Заснований 1714 р. державний Універсальний банк (“*Universalbankalität*”) був покликаний поєднати обслуговування державного боргу, функції казначейства і кредитної установи. Зрештою, через неефективну роботу, його функції у 1722 р. звели до звичайної скарбниці, а 1745 р. був ліквідований Марією Терезією²⁹⁵.

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в Австрії, дещо пізніше, ніж у Франції, поширення набув меркантилізм – система модернізації країни з безпосередньої ініціативи та за участі держави. Доктрина меркантилізму в Австрії та Пруссії знайшла своє вираження в так званій камералістиці, предметом дослідження якої виступало державне господарство²⁹⁶. Порушувалися питання адміністрування, розвитку промисловості, торгівлі, фінансової політики, а також демографічні зміни. Щобільше, в монархії Габсбургів традиційний меркантилізм поєднувався із тогочасними уявленнями фізіократів, з особливою увагою до аграрного виробництва і політики господарського невтручання (*laissez-faire*) всередині країни²⁹⁷.

Для імперії Габсбургів економічні зміни, згідно з принципами меркантилізму, були надзвичайно важливими, оскільки розвиток мануфактур сприяв зростанню прибутків імператорського двору без дозволу станів²⁹⁸. До того ж, меркантилістські ідеї сприяли зміцненню могутності династії і

²⁹⁴ Mat’ a P., Winkelbauer T. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740...* S. 202.

²⁹⁵ Universalbankalität [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Universalbankalit%C3%A4t/Universalbankalit%C3%A4t_english [15.10.2017].

²⁹⁶ Rothbard M. N. *Economic Thought before Adam Smith. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Volume I. VT: Edward Publishing Ltd., 2006. P. 396.

²⁹⁷ Merkantilismus [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.aeiou.at/aeiou.encyclor.m/m550318_en.htm [10.09.2017].

²⁹⁸ Wagner D. *Mädchenbildung als Objekt staatlicher Reformpolitik. Preußen und Österreich 1780–1806*. Dissertation. FB III. Fach Geschichte. – Universität Trier, 2008. – S. 78–79.

поширенню абсолютизму²⁹⁹. З початку XVIII ст. розвиток мануфактурного виробництва прискорився, а його центрами стали Сілезія, Чехія, Нижня та Верхня Австрія. Льонарство та виготовлення паперу були оголошені позацеховими ремеслами, а підприємці отримували фінансове заохочення. Стали виникати централізовані мануфактури. У 1722 р. у Гайнзбурзі була споруджена імператорська тютюнова фабрика. Набула свого поширення індустрія виготовлення предметів розкоші: 1709 р. в Нижній Австрії створено фабрику дзеркал, 1718 р. – фабрику порцеляни у Відні. На чеських землях почала активно розвиватися текстильна промисловість³⁰⁰. Імператорський двір прагнув створити декілька зразкових, і, що головне, прибуткових мануфактур, аби привабити до держави грошовитих промисловців. Однак, дуже часто перші мануфактури зазнавали банкрутства.

Серед теоретиків австрійського меркантилізму особливе місце займає постать Йоганна Йоахіма Бехера (1635–1682) – лікаря, власника торговельної компанії, автора праці “Політичний дискурс про властиві причини розвитку і занепаду міст, країн і республік” (1668 р.). Він звертав увагу на небезпеку монополії та штучне гальмування конкуренції для розвитку економіки³⁰¹. Для імператорського двору Й. Бехер підготував меморандум про потребу створення комерційної колегії, покликаної піклуватися про заснування мануфактур і поширення торгівлі. Значення Бехера в історії державно-правової думки Австрії полягає в тому, що він першим акцентував увагу на потребу зменшення імпорту й оживлення економіки завдяки промисловості і торгівлі³⁰².

Іншим ідеологом австрійського меркантилізму був швагер Й. Бехера – Філіп Вільгельм фон Хьорнік (1638–1712; уродженець Майнца), котрий запропонував реформувати економіку країни, здійснивши декілька

²⁹⁹ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne* (XVI–XX w.). Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 80.

³⁰⁰ Wereszycki H. *Historia Austrii...* S. 114.

³⁰¹ Rothbard M. N. *Economic Thought before Adam Smith. An Austrian Perspective...* P. 493.

³⁰² Reinermann von H. *Automatische Sprachübersetzung anno 1661 mit Johann Joachim Becher* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uni-speyer.de/fileadmin/Ehemalige/Reinermann/jjbheft22.pdf> [10.09.2017].

пов'язаних між собою заходів. Мислитель у праці “Австрія понад усе, якщо вона тільки цього захоче” (“*Österreich über Alles, wann es nur will*”, 1684 р.; праця витримала кільканадцять перевидань і вважається головним твором австрійського меркантилізму XVIII ст.) переконував, що імперія Габсбургів володіє великим економічним потенціалом. Зокрема, Ф. В. фон Хьорнік рекомендував задля ефективного використання ресурсів країни їх детально дослідити; переробляти сировину всередині країни; поширювати серед населення найновіші винаходи, запрошувати знавців із закордону; золото і срібло не повинне експортуватися, більше того, ці цінні метали мали б перебувати у вільному обігу; прищепити у населення переконання користуватися власними, а не імпортними товарами; необхідний імпорт мав би оплачуватися не золотом, а товарами; якщо щось імпортувати, то бажано сировину, щоби її можна було переробляти всередині країни; необхідно розширювати ринку збуту ззовні; товари, які можна виготовити всередині країни не повинні імпортуватися³⁰³. Імператор Йосиф I прихильно відносився до ідей реформаторів-меркантилістів, трактуючи їх як можливість зміцнити позиції Австрії на міжнародній арені³⁰⁴.

Отже, абсолютизм відігравав в історії Австрії подвійну роль: по-перше, він виступав механізмом, за допомогою якого відбувалося реформування державної системи; по-друге, він був способом до етнічної та політичної уніфікації країни. За абсолютної монархії держави у Європі досягали максимальної степені централізації, однак у випадку з Австрією були свої особливості. На заваді повній централізації й уніфікації місцевого управління стояли багатонаціональність й різноманітність її провінцій. Тому такої концентрації влади, як скажімо в Пруссії, в Австрії не спостерігалось. І лише послаблення Чехії після Тридцятилітньої війни та Угорщини після придушення повстання Ф. Ракоці сприяли піднесенню австрійського правлячого дому.

---

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Huber A. Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts... S. 154.

Висновки до Розділу 2.

Ключовим політико-правовим началом, навколо якого об'єднувалися землі Австрійської імперії, виступала правляча династія Габсбургів. Початок централізації монархії Габсбургів пов'язуємо з іменем імператора Фердинанда II, тоді як становлення австрійського абсолютизму (*придворного* або *конфесійного* абсолютизму) доцільно виводити після Тридцятилітньої війни (1648 р.). Консолідація імперської влади в австрійській і чеській частинах габсбурзьких володінь до середини XVIII ст. створила передумови для більш однорідного централізованого абсолютизму. Однак головною перешкодою для унітарної абсолютистської держави довгий час залишалася Угорщина. Угорське дворянство всіляко противилося австрійському абсолютизму: упродовж XVII – початку XVIII ст. воно чотири рази підіймало повстання проти влади Габсбургів.

Зміцнення державної влади монарха у XVII – першій половині XVIII ст. варто пов'язувати із частими війнами та розвитком торгівлі. Армія була важливою і постійною частиною розвитку австрійського абсолютизму, однак мілітаризація держави стримувалася кордонами її централізації. Відтак, австрійський абсолютизм історично був слабшим за його французький чи пруський аналоги. Попри це, в умовах військових загроз і викликів, відбувалися реформи державних інституцій. З метою стабілізації і посилення державної влади Відень ініціював створення нових органів центральної і регіональної влади, прагнув реформувати правову систему, фінанси і збір податків.

Державна слабкість Габсбурзької імперії на початку XVIII ст. зумовлювалася відсутністю міцних економічних зв'язків між окремими регіонами та багатонаціональним складом держави. Унаслідок ухвалення “Прагматичної санкції” 1713 р. Габсбурзька монархія перетворилася із

зібрання провінцій з різним ступенем підпорядкування монархові на централізовану імперію. У той час, як єдність Священної, Римської імперії виявилася суттєво підірваною, в австрійській частині монархії спостерігалися протилежні тенденції, спрямовані на зміцнення ваги центральної влади.

Навіть у своїй найвищій точці розвитку в австрійському абсолютизмі була відсутня структурна узгодженість і визначеність, хоча він претендував на повну самодостатність. Середньовічні політичні інститути не подавлялися так, як це було в Пруссії, а перетворювалися на слухняний інструмент влади Габсбургів. Австрійський абсолютизм не еволюціонував у бік деспотичної чи необмеженої влади, а імператорові доводилося одночасно опиратися на панівні соціальні групи у здійсненні своєї політики.

РОЗДІЛ 3.

ПІДГОТОВКА, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМ ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ ТЕРЕЗІЇ (1740–1780 рр.)

3.1. Соціально-політичні передумови та необхідність реформ освіченого абсолютизму

Династична криза в Австрійській монархії, яка розпочалася відразу після смерті у жовтні 1740 р. імператора Карла VI, порушила традиційний принцип “імперського федералізму”. На територіальному рівні імперська ідея зайшла у суперечність з тенденцією до зміцнення регіональної і територіальної самостійності великих суб’єктів імперії³⁰⁵. Спадкові права 23-річної дочки Карла VI Марії Терезії, юридично скріплені Прагматичною санкцією 1713 р., відразу були порушені, причому у першу чергу гарантами дотримання умов цього документа – Францією та Пруссією. Вторгнення 16 грудня 1740 р. прусського короля Фрідріха II до Сілезії започаткувало т.зв. війну за “австрійську спадщину”, що означало прагнення територіально розділити імперію Габсбургів³⁰⁶.

Марія Терезія – донька Карла VI – котру він перед смертю благословив на престол, опинилася в скрутній ситуації: міністри вбачали у ній лише жінку, але аж ніяк не правительку; окремі народи багатонаціональної імперії були готові виступити проти слабкої центральної влади; європейські держави не мали наміру визнавати положення Прагматичної санкції 1713 р. і вторглися на територію Австрії; ні армії, ні грошей, щоб найняти військо і відбити вторгнення в імперії не було. По суті справи, справдилися слова принца Євгенія Савойського, що не підкріплена військовою міццю Прагматична санкція – не юридичний документ, а лише листок паперу³⁰⁷.

³⁰⁵ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. S. 180.

³⁰⁶ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700-1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dr. Phil. to the Department of Political and Social Sciences Freie Universität Berlin. Berlin, 2017. P. 18.

³⁰⁷ Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. *Historical Papers*. 1979. No 141. P. 111.

Однак європейські монархи недооцінили Марію Терезію, котра зуміла втримати державу завдяки неймовірній силі волі ³⁰⁸.

У складній політичній грі в умовах війни за “австрійську спадщину” Франція мала намір поставити на чолі сусідньої держави баварського курфюрста Карла Альбрехта, котрий одночасно претендував і на чеський престол. Після декількох років військового протистояння з перемінним успіхом антиавстрійської коаліції (Франція, Пруссія, Іспанія, Баварія) та держав, котрі підтримували Відень (Англія, Голландія) 18 жовтня 1748 р. був підписаний Аахенський мирний договір, згідно з умовами якого Габсбургам вдалося зберегти більшу частину своїх володінь й підтвердити права Марії Терезії на престол ³⁰⁹.

Попри втрату для Австрії низки володінь – Сілезії (найболючіша втрата) та частини італійських володінь (Парма, П'яченца, Гаусталла), Аахенський договір означав, що основні положення Прагматичної санкції 1713 р. таки були визнані ³¹⁰. Неподільність володінь Габсбургів і права Марії Терезії (як і її спадкоємців) на ці володіння вже ні в кого не викликали сумніву. Війна за “австрійську спадщину” зміцнила позиції Марії Терезії, як серед європейських монархів, так і серед її підданих всередині імперії ³¹¹.

Монархії Габсбургів вдалося вистояти у війні, попри сподівання супротивників на швидку дезінтеграцію внаслідок зовнішнього впливу. Землі габсбурзької імперії підтримали корону, до того ж несподівано підтримку надала навіть Чехія, зайнята французькими і баварськими військами. Після смерті Карла VI Марія Терезія призначила свого чоловіка Франца Стефана адміністратором Богемії ³¹². І хоч Карла Альбрехта й проголосили королем Чехії (12 лютого 1742 р. курфюрсти обрали його імператором під іменем

³⁰⁸ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов*. Харьков: Фолио, 2017. С. 172.

³⁰⁹ Lesaffer R. C. Peace treaties and the formation of international law. *The Oxford handbook of the history of international law*. Eds. B. Fassbender & A. Peeters. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 88.

³¹⁰ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 319.

³¹¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 182–183.

³¹² Braun B. *Eine Kaiserin und zwei Kaiser. Maria Theresia und ihre Mitregenten Franz Stephan und Joseph II.* Bielefeld, 2018. S. 81.

Карла VIII – вперше за 300 років Габсбурги позбулися римсько-германського престолу³¹³), та сума військової контрибуції, яку він став вимагати від чехів, позбавила нового правителя симпатій місцевого населення³¹⁴. Після звільнення Чехії австрійцями, у 1743 р. Марія Терезія коронувалася у Празі, де австрійців трактували як “менше зло”, порівняно з баварцями³¹⁵.

Подібним чином, як і Чехія, підтримку Марії Терезії надала Угорщина, у виході якої зі складу імперії майже не сумнівалися. Проте угорці взяли на себе місію “спасіння монархії”, максимально доклавшись до формування спільного війська. У червні 1741 р. Марія Терезія вирушила до Пресбурга (Братислави), де засідав угорський сейм і після церемонії в соборі коронувалася у мантиї Св. Стефана – національного покровителя. Характерно, що в тогочасних документах про Марію Терезію написали як про “короля”, а не про “королеву”. Ймовірно, це було зроблено навмисне, щоб показати, що імператриця правитиме самостійно і рішуче, як “чоловік” (одночасно з коронацією отримала у спадок від батька 63 формальні титули в офіційному найменуванні)³¹⁶.

Засідання угорського сейму, на якому королева в короні Св. Стефана звернулася до місцевої шляхти з проханням про допомогу у війні проти баварців і французів, стало одним із найважливіших моментів історії династії Габсбургів. Виступ Марії Терезії завершився вигуками угорських дворян “Слава!” і запевненнями “Наше життя і наша кров за Вашу Величність!”³¹⁷. Щоправда, частина дворянства скептично віднеслася до постаті нової правительки, втім, як і її прихильники, вирішили добитися підтвердження своїх вольностей. На переконання дослідника Андерсона Перрі, Марія Терезія зуміла досягти зниження угорської ворожості до Габсбурзької

³¹³ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 102.

³¹⁴ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 50.

³¹⁵ Aelschker E. *Maria Theresia im Erbfolgekriege*. Wien: Alfred Hödler, 1879. S. 70.

³¹⁶ Ibid. S. 70.

³¹⁷ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов*. Харьков: Фолио, 2017. С. 174.

династії, “прив’язавши” угорських магнатів до повсякденного життя імператорського двору у Відні³¹⁸.

Заради підтримки угорців Марія Терезія пішла на значні поступки цій бунтівній провінції, а саме: 1) звільнила угорське дворянство від оподаткування; 2) зобов’язалася вирішувати угорські питання тільки після консультацій з самим угорцями; 3) спростила процедуру прийому угорців на службу в державні міністерства; 4) Угорська надвірна канцелярія проголошувалася незалежною від вищих органів влади у Відні і була підпорядкована безпосередньо короні. Таким чином, Угорщина досягла створення механізму запобігання в майбутньому надмірної централізації імперії, гарантуючи збереження власної національної ідентичності³¹⁹. Надалі, імператорський двір проводив гнучку політику стосовно Угорщини, однак демонстрував час від часу і твердість³²⁰. Наприклад, після того як угорський парламент у 1764 р. відмовився збільшувати суму податків, Марія Терезія його не скликала, а управляла Угорщиною за допомогою Державної ради (ключову роль в угорських справах відігравав граф Борі – знавець місцевого публічного права)³²¹.

І хоч завдяки жорсткій економії Австрії та мобілізації ресурсів вдалося вистояти у війні, подальше функціонування державно-правового механізму вимагало рішучих дій в напрямку радикального реформування всіх сфер державного життя³²². Війна сповна продемонструвала всі слабкості імперської системи. Політичним ідеалом і метою реформ повинно було стати створення єдиної, цілісної і легко керованої держави, фундамент чого заклав ще правитель Максиміліан I. Майбутні перетворення були покликані позбавити монархію від пережитків минулого, різноманітних дворянських

³¹⁸ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 218.

³¹⁹ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management. A Dissertation...* of Dr. Phil. P. 87.

³²⁰ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 160.

³²¹ Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры. Проблемы истории России.* 2011. Вып. 9. С. 176.

³²² Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 180.

привілеїв. Радники Марії Терезії вважали найкращим тільки те, що було раціональним, зокрема, з точки зору єдиної централізованої держави³²³.

Зміни, що відбувалися у XVIII ст. в Європі і поширилися на Австрію отримали назву “*століття реформ*”. На той час уже усталилося переконання (пов’язане з теорією прогресу), що реформа – це покращення і рух вперед. Характерною особливістю цих змін, було врахування успішного досвіду інших країн і навіть запозичення певних моделей перетворень. Зміни в одній суспільній сфері неодмінно викликали реформи в іншій її частині, а окремі взагалі накладалися. Наприклад, в Австрії XVIII ст. набули поширення ідеї янсенізму і фебронізму. Янсенізм сформувався на зламі XVII–XVIII ст. у Нідерландах і наближався своїми принципами до кальвінізму. Виступаючи проти “папської автократії”, янсеністи засуджували і суспільну ієрархію³²⁴. За децентралізацію влади в церкві виступав феброніанізм, ідеї якої прийшли з Пруссії. Засновником цього руху був Ян Ніколай Гондгейм (Феброніус), з ініціативи якого у 1769 р. обмежили владу Папи на користь місцевих єпископів³²⁵. Власне подібне відбулося згодом і в Австрійській імперії, де радник Марії Терезії голландець Герхард ван Світен був прихильником книжки Фебронія “*De statu Ecclesiae*”³²⁶.

Втім, особливістю державно-політичної думки XVIII ст. еліт було поєднання барокового мислення з ідеологією Просвітництва. Процес секуляризації духовного життя, поширення деїзму, раціоналізму, скептицизму, індивідуалізму й підкресленим вільнодумством зіштовхувалися з пануванням схоластики у суспільному житті. Значний вплив на зміни справила філософія Декарта і Лейбніца з їхньою критикою схоластики та акцентування уваги на потребі поширення природничих й математичних наук³²⁷, а також реформування канонічного права з опертям останнього на

³²³ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 245.

³²⁴ Małeckі M. Ideologiczne podstawy reform tereziańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z historii Państwa i prawa*. 2010. Vol. 3. S. 111.

³²⁵ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 135.

³²⁶ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 294.

³²⁷ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien*. S.S., s.n., 19? S. 96.

природне право. Набули визнання етичні принципи, згідно з якими добре є тільки те, що приносить користь для суспільства, а особистий успіх слугує нормою прогресу (тобто, бачимо відхід від середньовічного принципу корпоративізму)³²⁸.

Реформаторська діяльність імператорського двору Габсбургів розпочалася ще на завершальному етапі війни за “австрійську спадщину” й активізувалася після її завершення. Дослідник історії держави і права Фрідріх Вальтер охарактеризував першу фазу реформ у 1745–1746 рр. як “зовнішнє впорядкування”, якому не вистачало об’єднуючої наскрізної ідеї³²⁹. На нашу думку, це були ситуативні, і в дечому хаотичні кроки, покликані поліпшити поточну ситуацію. У 1752 р. при імператорському дворі уже почала функціонувати надвірна рада, котра стала фактичним “штабом реформ”. До неї належали чільні міністри, зокрема, Цінцієндорф і Кобенцль, чоловік Марії Терезії Франц I та інші деякі спеціалісти. 13 травня 1753 р. відбулася зміна провідних міністрів, зокрема, барона Йоганна Крістофа фон Бартенштайна на посаді державного канцлера замінив граф Венцель Антон фон Кауніц-Рітберг. Якщо перша фаза реформ освіченого абсолютизму асоціюється з іменем Ф. В. фон Гаугвіца, то з 1760 р. більш помітним став вплив саме В. Кауніца³³⁰.

Венцель Антон граф Кауніц (1711–1794) відіграв особливу роль в реформуванні Австрійської монархії. Його сходження розпочалося на Аахенському мирному конгресі 1748 р., який підсумував війну за “австрійську спадщину”³³¹. Після свого призначення на посаду конференц-міністра, Кауніц несподівано виступив за союз Австрії з Францією – давньою суперницею на європейському континенті. Таким чином, граф доклався до того, що міжнародному праві прийнято називати “дипломатичною

³²⁸ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 293.

³²⁹ Воцелка К. *История Австрии...* С. 197.

³³⁰ Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. *Historical Papers*. 1979. No 141. P. 112.

³³¹ Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia... P. 118.

революцією” або “перевертанням альянсів” – розрив старих дипломатичних союзів і створення нових ³³². У внутрішньополітичному житті Кауніц протягом двадцяти років був особистим радником Марії Терезії, а з 1761 р. – канцлером держави (з 1764 р. отримав титул князя) ³³³.

На думку дослідника історії Габсбурзької імперії Яна Беренжера, Марія Терезія була надто прагматичною і не мала часу для теорій ³³⁴. На відміну від прусського короля-реформатора Фрідріха II, вона не підтримувала безпосередніх контактів з європейськими просвітниками, вважаючи їх “безбожниками” ³³⁵. Утім, це визначення не стосується оточення імператриці, до якого належали люди, знайомі з найновішими ідеями тогочасних європейських просвітників. Саме вони заклали “союз філософів і монарха”, а Марія Терезія втілювала ідеї цих “безбожників” у життя. Власне у всіх країнах, де поширився освічений абсолютизм, ініціатива реформування суспільства і держави належала монархам. Починаючи з середини XVIII ст. стиль управління монархією став більш раціональним: одним із пояснень тих чи інших нововведень вважалася їх корисність для держави і населення. Втім, не відкидалися й принципи, властиві абсолютизмові, що дає підстави говорити про “освічений абсолютизм” ³³⁶.

У XVIII ст. склався європейський тип освіченого реформатора, покликаного перетворювати, дисциплінувати і скеровувати суспільство на шлях прогресу. Імператори періоду освіченого абсолютизму дотримувалися переконання, що правлять від імені і в інтересах всіх підданих, а відтак відповідальні перед своїм народом. Зважаючи на це, монархи концентрували в своїх руках всю повноту влади в центрі, а на місцях їх репрезентували

³³² McGill W. J. The Roots of Policy: Kaunitz in Vienna and Versailles, 1749–1753. *The Journal of Modern History*. 1971. Vol. 43. No. 2. P. 228.

³³³ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*. Wydanie drugie poszerzone. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. S. 157.

³³⁴ Berenger J. *History of Habsburg Empire 1700–1918*. London; New York: Longman 1997. P. 63.

³³⁵ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe...* S. 65.

³³⁶ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 180.

віддані чиновники ³³⁷. Марія Терезія поділяла просвітницький погляд на владу, згідно з яким правитель керує не заради власного задоволення, а виконуючи обов'язки перед державою. Зокрема, в листі своїй дочці Марії Антуанетті вона писала: “Ми живемо в цьому світі, щоби робити добро нашим ближнім. Ваше завдання наповнене величезною відповідальністю, тому, що ми існуємо не для себе самих і не тільки для наших розваг” ³³⁸.

Освічений абсолютизм, як політика досягнення у державі “загального добробуту”, визначався прагненням правлячої династії Габсбургів досягти економічного зростання всередині країни і зміцнити позиції на міжнародній арені завдяки новим, раніше не використовуваним методам внутрішньої політики. Пошук таких методів управління весь час був вимушеним заходом, оскільки зумовлювався критичними наслідками низки воєн, в які була втягнута Дунайська імперія – війни за іспанський (1700–1714 рр.), польський (1734–1735 рр.) та австрійський (1740–1748 рр.) спадки, Семилітню війну (1756–1763 рр.) ³³⁹.

Перебудова держави не означала її повного оновлення цілковито в дусі Просвітництва ³⁴⁰. Ключовими виступали два мотиви: *по-перше*, бажання остаточно зламати стану систему держави; *по-друге*, прагнення перетворити кожного підданого у свідомого громадянина, котрий відповідально ставиться до своїх обов'язків. Імператорський двір потребував ефективних методів відновлення матеріальних ресурсів, нових підходів до організації держави і, зрештою, виховання нового покоління підданих. Внутрішнім стимулом реформувати монархію Габсбургів також стала її висока децентралізація – держава фактично базувалася лише на династичній єдності Австрії, Чехії, Сілезії, Моравії (т.зв. корона Святого Вацлава),

---

³³⁷ Naworski Z. *Slużba publiczna od monarchii absolutnej po czasy współczesne. Zarys problematyki. Dzieje biurokracji*. Pod. red. A. Górnika, K. Latawca i D. Mahiera. Tom IV. Część 1. Lublin–Sidlice: Libra, 2011. S. 20.

³³⁸ Воцелка К. *История Австрии...* С. 197–198.

³³⁹ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation... of Dr. Phil. P. 181.

³⁴⁰ Воцелка К. *История Австрии...* С. 195.

Словаччини, Хорватії та Угорщини (т.зв. корона Святого Стефана)³⁴¹. Одним із зовнішньополітичних стимулів реформування держави було також намагання не допустити відставання Австрії від її основного суперника – Пруссії³⁴².

Головним ідейно-теоретичним джерелом австрійського освіченого абсолютизму стали праці німецьких просвітників – Самюеля Пуфендорфа (1631–1694 рр.), Крістіана Томазіуса (1655–1728 рр.) і Крістіана Вольфа (1679–1754 рр.). Вони у своїх творах розвивали ідею суспільного договору між сувереном і підданими, які обіцяли дотримуватися вірності правителю в обмін на зобов'язання захищати їхні права і піклуватися про всезагальний добробут³⁴³. Згідно з просвітницькими теоріями, держава не лише володіла правом, але й зобов'язувалася контролювати всі аспекти суспільного життя згідно його норм. Тож, задля досягнення соціального спокою держава була покликана уніфікувати законодавство і створити єдину систему правосуддя (в монархії Габсбургів цього на той час практично не було), будувати школи, сприяти релігійному миру і збереженню загальної моралі. Такі функції держави вимагали втручання абсолютистської держави у найдрібніші справи не тільки суспільного, але й приватного життя. І, хоч підданих все частіше називали “громадянами”, їх вважали не здатними самотійно, без опіки зверху, робити правильний вибір і здійснювати правильні вчинки³⁴⁴.

Державницька філософія Х. Вольфа, поєднана з іншими просвітницькими ідеями, була зорієнтована на практичні питання управління. Зокрема, вчений трактував державу як наслідок угоди між окремими родинами. Він актуалізував важливу для державного управління концепцію телеологічного божественного універсуму³⁴⁵. Згідно з нею правління мудрого монарха здатне забезпечити підданам щасливе життя.

³⁴¹ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 107.

³⁴² Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Leges et viae*. Іюль 2014. S. 34.

³⁴³ *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien*. S.S., s.n., 19? S. 94.

³⁴⁴ Ibid. S. 94–95.

³⁴⁵ Ibid. S. 96.

Водночас австрійська філософська традиція допускала можливість гармонії природного і божественного, наукового і метафізичного, віри і знання³⁴⁶ (звідси і характер реформ освіченого абсолютизму в імперії Габсбургів).

Для монархії Габсбургів, поряд із французькою економічною думкою XVII–XVIII ст., ключову роль відіграв німецький камералізм³⁴⁷. Успішний досвід втілення його ідей у німецьких державах після Тридцятилітньої війни зацікавив імператорський двір у Відні, оскільки ідеологія камералізму виходила за рамки лише господарських перетворень, пропагуючи сильну державу³⁴⁸. Камералісти шукали шляхи збільшення виробництва і внеску конкретного індивіда у розвиток країни; прагнули акумулювати грошові ресурси всередині держави з метою створення матеріальних передумов для досягнення загального блага. Водночас, вони вважали, що запорукою сильної держави є щастя підданих, яке можливо досягти тільки після детальної регламентації всіх сторін суспільного (і навіть приватного) життя³⁴⁹.

Ідеї німецьких просвітників в монархії Габсбургів знайшли своє продовження в діяльності теоретиків австрійського освіченого абсолютизму, передусім Йоганна Генріха Готліба Юсті (1717–1771) та Йозефа Зонненфельса (1732–1817)³⁵⁰.

Й. Юсті (*Justi*) здобув освіту у Відні, де познайомився із Фрідріхом Гаугвіцем – майбутнім канцлером Австрійської імперії. Спершу він працював у Геттінгенському університеті, де багато уваги приділяв вивченню творів Монтеск'є, зокрема популярного у той час трактату “Про дух законів” (1748 р.). Після повернення до Австрії, упродовж 1750–1753 рр. вчений викладав у Терезіанській академії³⁵¹. На першому місці у Й. Юсті, як камераліста, перебувала ідея “держави загального добробуту”

³⁴⁶ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe...* S. 69.

³⁴⁷ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 111–112.

³⁴⁸ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 81.

³⁴⁹ Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity*. Kitchener: Batoche Books, 2001. P. 240–241.

³⁵⁰ Reinalter H. *Joseph II. Reformier auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. S. 31.

³⁵¹ Tomczyk R. Pierwszy projekt reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 17.

(*Wohlfahrtsstaat*), яку учений трактував кінцевою метою, а також “безпечної держави” – держави, яка заради загального добробуту і колективних інтересів має право обмежувати партикулярні інтереси окремих громадян. Зокрема, на відміну від Х. Вольфа, Юсті вважав, що заради спільного блага монарх зобов’язаний поступитися частиною своїх прерогатив й інтересів. Оскільки економічна діяльність, яка викликає конкуренцію, роз’єднує людей, то тільки держава, на переконання Юсті, повинна була взяти на себе завдання забезпечити суспільну згоду³⁵².

Син головного рабина Бранденбурга, Й. Зонненфельс (*Sonnenfels*) починаючи з 1763 р. був професором Віденського університету (двічі обирався ректором). Він висунув теорію народонаселення, згідно з якою приріст народонаселення вважався запорукою процвітання, адже від кількості населення у той час безпосередньо залежала обороноздатність країни, розвиток економіки і внутрішня безпека. Чимала роль відводилася і ролі правоохоронних органів, на які теоретик освіченого абсолютизму покладав функції посередника між суб’єктами права і державою³⁵³. Праці Зонненфельса, зокрема його “*Grundsätze der Polizei-Handlungs – und Finanzwissenschaft*”, до середини XIX ст. слугували посібником для вивчення політичних та економічних наук. Як прихильник радикальної течії освіченого абсолютизму, церкві Зонненфельс відводив у суспільно-державному житті лише роль “поліції моральності”³⁵⁴.

Отже, теоретичне обґрунтування реформатської політики епохи освіченого абсолютизму в імперії Габсбургів мало еkleктичний, компілятивний характер і передбачало основні принципи взаємовідносин влади й суспільства. Обґрунтовуючи способи управління і здійснення завдань держави, правники-теоретики визначали “загальний добробут” у державі як найважливішу мету. Крім цього, мислителі XVIII ст. висунули

³⁵² *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien...* S. 96.

³⁵³ Sonnenfels, Joseph Freiherr von [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Sonnenfels,_Joseph_Freiherr_von [13.02.2018].

³⁵⁴ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 297.

найважливіший принцип теорії і практики державного управління, за якого головною умовою повноцінного функціонування правової держави став розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову.

3.2. Сутність та проблеми здійснення реформ у державно-правовій сфері

Державно-правова система Австрії формувалася еволюційно, а її ключовими ознаками до середини XVIII ст. були абсолютна влада монарха та становий характер суспільства³⁵⁵. Монарх зосереджував у своїх руках всю повноту влади і вважався єдиним джерелом права. Стани з часів Середньовіччя володіли значними привілеями і впливали на ухвалення державних рішень. Однак в модерну епоху у Західній Європі відбувався процес обмеження станових прав і привілеїв. Зокрема, ленні норми втратили юридично-державне значення, залишившись лише юридично-приватними приписами, що регламентували спосіб посідання і набуття маєтків³⁵⁶.

Станом на XVIII ст. в монархії Габсбургів проживало 14 етнічних груп, які розмовляли 17 мовами і практикували 9 різних релігій³⁵⁷. Землі Габсбурзької монархії на початок правління Марії Терезії склалися з таких частин: 1) австрійські провінції (Верхня і Нижня Австрія, Штірія, Карінтія, Карніола, Тіроль, Воральберг) – землі фамілії Габсбургів; 2) території Богемської корони (Богемія, Моравія і Сілезія); 3) королівство Угорщина; 4) князівство Трансільванія; 5) австрійські Нідерланди (бельгійські провінції); 6) італійські землі (Тоскана, Ломбардія). Станом на 1748 р. територія монархії поділялася на дванадцять провінцій (губерній), на чолі яких стояли призначені імператрицею губернатори, котрі безпосередньо

---

³⁵⁵ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 168.

³⁵⁶ Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)*. Wilno: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników studentów U.S.B., 1931. S. 69.

³⁵⁷ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management. A Dissertation...* of Dr. Phil. P. 103.

підпорядковувалися центральній владі. Провінції поділялися на округи (циркули), на чолі зі старостами³⁵⁸.

В імперії станом на середину XVIII ст. не існувало єдиної системи адміністрації, оскільки провінційні стани створювали власні паралельні урядові інституції. Щорічні асамблеї станів були зорганізовані в чотири курії, які контролювали збір податків, рекрутування чоловіків до війська тощо. Централізація й уніфікація імперії перетворилися на державну ідею (*österreichischen Gesamtstaatsidee*)³⁵⁹. Вона здійснювалася Марією Терезією поступово, оскільки на заваді стояли різні географічні, соціальні релігійні, політичні, культурні обставини³⁶⁰. Але, зрештою, починання імператриці, продовжені згодом її сином, досягли успіху. Дослідник В. Джонстон з цього приводу зазначав: “Бюрократична система, яку створили Марія Терезія і Йосиф II, пронизувала весь уклад життя імперії до найменших деталей. Складається враження, що адміністрація імперії ставила за мету її повністю уніфікувати... Емблеми цієї уніфікації були повсюдно: на кожній державній установі – судах, пошти, залізниць – був жовтий щит з чорним двоголовим орлом... Спільна символіка й однакові порядки визначалися законами і правилами, які діяли на всій території імперії, роблячи її єдиною системою і надаючи одноманітності”³⁶¹.

Перша серія адміністративних реформ в Австрії пов’язана з іменем графа Фрідріха Вільгельма фон Гаугвіца (1700–1765) – учня камераліста В. фон Шредера. Ф. Гаугвіц був сином саксонського генерала, котрий оселився у Сілезії. Після втрати імперією Габсбургів частини цього регіону, Гаугвіц у 1742 р. очолив місцевий уряд, де передусім впорядкував фінансові справи провінції³⁶². Як і його вчитель, Ф. фон Гаугвіц поділяв ворожі погляди стосовно ролі станів у провінціях, намагаючись обмежити їхню

³⁵⁸ Hubert S. *Poglądy na prawo narodów w Polsce czasów Oświecenia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960. S. 44.

³⁵⁹ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 159.

³⁶⁰ Górski G. *Historia ustrojów państw*. Toruń: Machina Druku, 2009. S. 187.

³⁶¹ Джонстон У. *Австрийский Ренессанс. Интеллектуальная и социальная история Австро-Венгрии 1848–1938 гг.* Пер. с англ. Москва: Московская школа политических исследований, 2004. С. 62.

³⁶² Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 113.

владу і накласти на них податки ³⁶³. Водночас пропозиції адміністративних змін базувалися на ідеях Й. Юсті. Зрівняння статусу окремих земель через обмеження їхньої автономії, мало створити центральний державний апарат Австрійської монархії (включно з Угорщиною та Чехією) ³⁶⁴.

Початок адміністративним змінам поклали військові та податкові зміни, котрі передбачала уніфікацію системи набору до війська та новий принцип збору податків ³⁶⁵. Імперію поділили на 37 округів, куди скерували урядових чиновників замість колишніх комісарів від земельних громад. Нічим не пов'язані з місцевими інтересами, але достатньо щедро оплачувані, вони сповна репрезентували волю й інтереси центру ³⁶⁶. Таким чином, початок податкової реформи спричинив до адміністративних змін, спрямованих на остаточну інтеграцію габсбурзьких земель в єдину імперію ³⁶⁷.

Спершу, у середині XVIII ст. в спадкових землях імперії центральна влада створила колегіальні уряди – Репрезентації (*Representationen*) на чолі з президентами. При репрезентаціях, які відали усіма справами управління землями і фінансовими питаннями, були створені Сенати юстиції (*Justizsenat*), очолювані губернаторами, котрі вважалися вищою апеляційною інстанцією тієї чи іншої провінції ³⁶⁸. Із місцевих управ були створені суди першої інстанції (*Landrecht*) ³⁶⁹.

Репрезентації діяли від імені і в інтересах монарха, однак, задля більшої централізації їх 1763 р. замінили коронні губернаторства (*Gubernium*). Щоправда, в деяких землях функції Репрезентацій перебравли на себе земельні старости (*Landeshauptmannschaft*) або крайові уряди

³⁶³ Пиртко М. Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємство, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2019 (281). №7. С.157.

³⁶⁴ Бахлова О. Венгерское королевство в условиях династического кризиса в доме Габсбургов и становление Австрийской империи (XVII–XVIII вв.): политико-правовые аспекты. *Финно-угорский мир*. 2009. № 2. С. 75.

³⁶⁵ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation... of Dr. Phil. P. 93.

³⁶⁶ Naworski Z. *Slużba publiczna od monarchii absolutnej po czasy wspólczesne. Zarys problematyki. Dzieje biurokracji*. Pod. red. A. Górnika, K. Latawca i D. Mahiera. Tom IV. Część 1. Lublin–Sidlice: Libra, 2011. S. 23.

³⁶⁷ Berenger J. *History of Habsburg Empire 1700–1918*... P. 64.

³⁶⁸ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиция, Буковине и Закарпатье). *Leges et viae*. Iulie 2014. S. 35.

³⁶⁹ Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)*... S. 78.

(*Landesregierung*). Втім, до всіх них здебільшого вживали термін “губернаторства”. Їх очолювали губернатори, котрих призначав імператор, а відтак вони не підпорядковувалися місцевим сеймам і представляли інтереси Відня³⁷⁰. Щобільше, губернатори отримали право головувати на сеймах, скасовувати їх рішення, а при потребі і розпускати ці представницькі установи³⁷¹. Головною функцією губернаторів був нагляд за “правильним” надходженням податків, підтримка порядку, контроль за громадськими установами, захист селян від ущемлень поміщиків. Чергова адміністративна реформа відбулася у 1782 р. вже за правління імператора Йосифа II³⁷².

У результаті першого поділу Речі Посполитої у 1772 р., здійсненого Австрійською, Пруською і Російською імперіями, до складу монархії Габсбургів увійшли етнічні польські й українські землі, на яких створили окрему провінцію – Королівство Галичини і Лодомерії (*Königreich Galizien und Lodomerien*^{*}) з великим князівством Краківським та князівствами Освенцімським і Заторським. До його складу включено землі колишнього Руського, Белзького, окраїн Подільського і Волинського воєводств, а також південні частини Краківського і Сандомирського та частина Люблінського воєводств. У цій штучно створеній адміністративній одиниці були об’єднані етнічні українські (східна частина Галичини, центр Львів) та польські землі (західна частина Галичини, центр Краків). Королівство Галичини і Лодомерії поділялося на 19 округів (циркулів), 12 з яких складала українські землі Східної Галичини³⁷³.

Загалом, Королівство Галичини і Лодомерії стало територіально найбільшою (82 тис. км. кв.) провінцією імперії, в якій проживало понад 2,65 млн. осіб³⁷⁴. Після територіальних втрат 1740–1750-х років імперія

³⁷⁰ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 128.

³⁷¹ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Legea și viața*. Iulie 2014. S. 35.

³⁷² Bartoszewicz K. *Dzieje Galicyi: jej stan przed wojną i “wyodrębnienie”*. Warszawa: W-wo Gebethner i Wolf, 1917. S. 6.

* Спотворена назва м. Володимир на Волині.

³⁷³ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг... S. 34.

³⁷⁴ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 163.

Габсбургів помітно розширила свої межі. Та, навіть попри це, імператриця Марія Терезія була схильна розглядати Галичину як тимчасове надбання, котре можна використати при нагоді для обміну на “більш корисну” для Австрії провінцію³⁷⁵. У меморіалі губернаторства, надісланому 1773 р. на ім’я Марії Терезії йшлося про значні проблеми в господарському розвитку регіону і зловживання з боку місцевих чиновників³⁷⁶.

В австрійській офіційній термінології приєднання Галичини (*Galizien*) отримало назву “ревіндикації” (“прийняття”)³⁷⁷. Юридичною основою такого визначення був історичний факт короткочасного князування в Галицько-Волинській державі представників угорської династії Арпадів (Андраш II) і короткочасна приналежність Галицько-Волинського князівства до Угорщини – складової імперії Габсбургів³⁷⁸.

11 вересня 1772 р. імператриця Марія Терезія видала декрет “*Occupantur Regna Galliciae et Lodomeriae*”, згідно з яким землі колишнього Галицького князівства проголошувалися невід’ємною частиною Австрії – як “поверненої землі з відновленими правами”. У документі йшлося: “Ми, Марія Терезія, королева Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії, Славонії, Галичини і Лодомерії..., розглянувши теперішній стан Польщі, разом з двором російської цариці і прусського короля, з’ясували, що деякі провінції цього королівства, на які кожному з нас окремо належать здавна права, необхідно відокремити та забрати цей край як частину належної віддавна нам території...”³⁷⁹.

У травні 1773 р. в було Галичині створено центральний орган управління – Крайове губернаторство (*Landesgubernium*) на чолі з

³⁷⁵ Pawlowski B. *Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r.* Lwów: Nakł. T-wa Miłośników przeszłości Lwowa, 1911. S. 10.

³⁷⁶ Центральний державний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 146 (Галицьке Намісництво), оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773 р.), арк. 7–8.

³⁷⁷ Настасяк І. Історико-правовий аналіз входження Галичини до складу Австрійської імперії. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2003. Вип. 38. С. 87.

³⁷⁸ Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії. *Проблеми правознавства.* 1969. Вип. 13. С. 14.

³⁷⁹ *Occupantur Regna Galliciae et Lodomeriae, die 11 septemris Anno Domini 1772. Edicta et mandata universalis Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 1–3.

губернатором³⁸⁰. Першим очільником губернаторства став граф Йоганн Антон Перген (до 1774 р.), котрого Відень наділив достатньо широкими повноваженнями. Губернське правління, яке складалось з окремих департаментів (станом на 1773 р. – шість), що відали окремими галузями господарства³⁸¹. Департамент I був відповідальним за організаційну роботу, полагодження прикордонних конфліктів, дотримання санітарного стану та збирання податків; Департамент II курував судові справи; Департамент III регулював питання господарської монополії і стежив за функціонуванням державних маєтків; Департамент IV відав справами загальної і спеціальної крайової поліції; Департамент V займався справами королівських державних маєтків (доміній) і нормуванням панщинних повинностей; Департамент VI стежив за питаннями функціонування пошти та військової служби³⁸².

Унаслідок підписання 7 травня 1775 р. Константинопольського договору між Туреччиною та Австрією, до останньої відійшла Буковина (до 1775 р. відносно неї вживався здебільшого термін Чернівецький генералітет). Відень скористався можливістю встановити свою владу над цим невеликим, але стратегічно важливим регіоном після ослаблення Османської імперії в результаті воєн з Росією. Упродовж 1775–1786 рр. Буковина становила окрему адміністративну одиницю імперії Габсбургів, однак 1787 р., зважаючи на те, що ця земля межувала на півночі й заході з Галичиною, їх об'єднали³⁸³.

Створювана Марією Терезією система місцевого адміністративного управління в державі була типово імперською: ключові чиновники монархії

³⁸⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 42 (Проект організаційного устрою і структури губернаторства та формуляри, 1773 р.), арк. 68.

³⁸¹ Vushko I. *Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772–1815. Aspects of European Political Culture. Junior Visiting Fellows' Conferences*. Vol. XX. Vienna: IWM, 2005. P. 50.

³⁸² ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4795 (Матеріали про компетенцію окремих департаментів Галицького губернаторства і Намісництва, 1773 р.), арк. 9–10.

³⁸³ Никифорок М. *Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.* Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. С. 11.

були німцями або онімеченими представниками провінцій³⁸⁴. Щоправда, траплялися і випадки, коли, наприклад, після приєднання у 1772 р. Галичини сюди прибували малограмотні чиновники, котрі погано знали німецьку мову. Причина такої ситуації полягала у переконанні, що новоприєднаний регіон є малоперспективним для кар'єрного росту (“стічна канава імперії”). Дослідники львівської історії Андрій Козицький та Степан Білостоцький з цього приводу писали: “Сюди рушали ті, хто не зміг влаштуватися в пристойніших провінціях... Австрійська держава не вимагала від кандидатів на посаду службовця в Галичині шляхетського походження, надзвичайних адміністративних здібностей чи похвальних рекомендацій з попереднього місця роботи. Вистачало вміння писати й читати та знання хоча б однієї із слов'янських мов, необов'язково української чи польської”³⁸⁵.

Центральними органами управління на початок правління Марії Терезії виступали чотири ради: 1) Таємна рада (*Geheimer Rat*), яка займалася вирішенням найважливіших державних питань; 2) Надвірна рада (*Hofrat*), котра курувала внутрішньодержавні питання, у т.ч. судові; 3) Надвірна палата (*Hofkammer*), або іншими словами фінансова рада; 4) Надвірна військова рада (*Hofkriegsrat*)³⁸⁶. Чіткого розмежування компетенції між зазначеними органами не існувало, а відносини між ними характеризувалися конкуренцією і навіть конфронтацією³⁸⁷.

У 1742 р. під час реформи державного управління Марія Терезія вилучила з компетенції Надвірної канцелярії зовнішньополітичні питання (*politica*), створивши для цього новий орган – Державну канцелярію (*Staatskanzlei*; проіснувала до 1848 р.)³⁸⁸. До її складу увійшли по три державні міністри і радники, та один референт (очолював канцлер).

³⁸⁴ Тейлор А. Дж. *Габсбурзька монархія 1809–1918...* С. 18.

³⁸⁵ Козицький А., Білостоцький С. *Кримінальний світ старого Львова*. Львів: Афіша, 2001. С. 181.

³⁸⁶ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 109.

³⁸⁷ Шуп'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 127.

³⁸⁸ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 119.

Державна канцелярія опікувалася багатьма справами, у т.ч. зовнішніми, проте її компетенція не поширювалася на фінансові та судові питання. Протягом другої половини XVIII ст. з неї виокремлено Чесько-австрійську канцелярію (1749 р.; замість чеської), Директоріум у суспільних і фінансових справах для чеських і австрійських земель (1752 р.; через п'ять років він поширив свої повноваження на справи Нідерландів й Італії), Об'єднану придворну чесько-австрійську канцелярію (1761 р.; управління спадковими землями), Об'єднану придворну палату (1782 р.), Камеральну та суспільно-політичну дирекцію (1792 р.)³⁸⁹.

За Надвірною канцелярією (*Hof-kanzlei*), очолювану канцлером, залишили питання внутрішньої політики (*provincialia*) і вище судочинство (*judicialia*); для фінансових і військових справ створили окремі органи управління³⁹⁰. Варто відзначити, що між австрійською Державною канцелярією й імперською Надвірною канцелярією, а також між Кауніцом і віце-канцлером імперії, князем Коллередо існували розбіжності, які інколи виливалися у відкрите протистояння³⁹¹. У 1765 р. Марія Терезія впровадила для вищих чинів імперії звання надвірного радника, яке стало символом того, що носій цього звання володіє владою, здатною протистояти протекції³⁹².

У меморандумі від 9 грудня 1760 р. В. Кауніц запропонував Марії Терезії створити Державну раду (*Staatsrat*), покликану піклуватися про координацію роботи усіх офіційних установ спадкових земель (Австрія, Богемія), а також в Нідерландах та Італії³⁹³. Вона почала своє функціонування у 1761 р., як найвища над усіма надвірними установами дорадча колегія³⁹⁴. До складу Державної ради, яка розглядала проекти імператорських указів і стежила за їх виконанням, належали три міністри,

³⁸⁹ Walter F. *Die Zeit Josephs II und Leopolds II (1780–1792). Aktenstücke*. Wien, 1950. S. 41.

³⁹⁰ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 109.

³⁹¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. S. 155.

³⁹² Джонстон У. *Австрійський Ренесанс. Інтелектуальна і соціальна історія Австро-Венгрії 1848–1938 зг.* Пер. з англ. Москва: Московская школа политических исследований, 2004. С. 63.

³⁹³ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 119.

³⁹⁴ Цьольнер Е. *Історія Австрії*. Пер. з нім. Львів : Літопис, 2001. С. 305–306.

секретар і державний канцлер. До першої Державної ради увійшли: Кауниц, Гаугвіц, фельдмаршал Даун (у ранзі міністрів), граф Блюмеген, барон Борі і А. Ступан (у ранзі державних радників). Секретарем ради став Кьоніг – протеже Кауніца. Таким чином, всі члени Державної ради були австро-богемцями, що посилювало вагу спадкових земель в державному апараті. Цей вищий дорадчий орган сприяв подальшому посиленню централізму. Наприкінці XVIII ст. Державна рада отримала право здійснювати за відсутності (чи важкої хвороби) монарха регентські функції³⁹⁵.

У 1774 р. була створена Галицька надвірна канцелярія (*Galizische Hofkanzlej*), яка однак певний час не мала чітко визначених повноважень, займаючись втіленням у життя австрійської загальнодержавної політики на приєднаних землях. Через два роки Галицьку надвірну канцелярію ліквідували, а відання справами Галичини перейшло до Об'єднаної надвірної чесько-австрійської канцелярії³⁹⁶.

Уніфікація системи адміністрування в рамках освіченого абсолютизму зачепила й управління містами. Зокрема, 1749 р. видано імператорський указ про заснування інституту виборних бургомістрів, синдиків і писарів; 1751 р. – про нагляд окружних начальників за місцевими адміністраціями; 1754 р. – про ведення протоколів у всіх адміністративних справах для пред'явлення їх ревізорам; 1770 р. – про заборону представникам міської влади носити парадні історичні костюми³⁹⁷.

Управління у містах здійснювали магістрати, представники яких були переважно вихідцями з патриціату. Магістрати склались з обраних на чотири роки райців (радників) на чолі з бургомістром³⁹⁸. Вибори проводилися з дозволу старост і за їхньої безпосередньої присутності. Розширення виборності в системі місцевого самоуправління заклало

³⁹⁵ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Leges et viata*. Iulie 2014. S. 35.

³⁹⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимирії, 1773–1776), арк. 48.

³⁹⁷ Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры...* С. 172.

³⁹⁸ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг... S. 34.

підвалини для його подальшого зміцнення вже у наступному – XIX ст.³⁹⁹. Структурно магістрат поділявся на три сенати: цивільний, кримінальний (обидва виконували функцію судочинства) і політичний (займався господарськими справами). Функцію нагляду за роботою магістрату були покликані міські відділи, до складу яких належали міщани, обрані голосуванням. Міський відділ, котрий складався здебільшого з приїжджих чиновників – німців і чехів, не справляв значного впливу на діяльність магістрату.

На прикладі Львівського магістрату, який розпочав свою роботу 1 грудня 1787 р. (імператорський патент з'явився ще раніше)⁴⁰⁰, можемо проаналізувати структуру цього органу. Отже, магістрат складався з президента, віце-президента, дванадцятьох радників у цивільно-кримінальних справах, чотирьох у політичних справах, чотирьох секретарів, чотирьох протоколістів та 24-х службовців. Крім того, допоміжні функції виконували 20 осіб – судові слуги (возні), сторожі, доглядачі за в'язнями і один кат⁴⁰¹. Згідно з “Описом прав і привілеїв міста Львова” (кінець XVIII ст.) львівський магістрат поділявся на п'ять урядів (*subsellium*): 1) уряду бурмістра; 2) уряду райців; 3) вйтівського уряду; 4) міського суду, на якому засідали вйт і лавники; 5) вірменського суду⁴⁰². Така структура існувала напередодні ліквідації австрійським урядом магдебурзького права.

Імператорським патентом від 13 червня 1775 р. Марія Терезія поширила на Галичину систему станової організації провінцій Австрійської імперії, передбачивши формування Галицького станового сейму (*Landstände*), як представницького органу трьох станових груп краю (магнатів, шляхти та міщанства)⁴⁰³. Цьому кроку передували звернення галицької шляхти та

³⁹⁹ Мороз О. Становлення інститутів місцевого самоврядування на українських землях у складі Російської та Австрійської імперії. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 3(22). С. 2.

⁴⁰⁰ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Jakubowski, 1908. S. 379–380.

⁴⁰¹ Schnür-Peplowski S. *Z przeszłości Galicyi (1772–1862)*. Lwów: Jakubowski&Zadurowicz, 1895. S. 66.

⁴⁰² Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 113.

⁴⁰³ Względem Ustanowienia i określenia krajowych Galicyi Stanów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 mensis Januar Anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1776. S. 97.

духовенства до імператриці Марії Терезії з проханням зберегти їхні дотеперішні привілеї⁴⁰⁴. Цей орган, юрисдикція якого поширювалася і на Буковину, повинен був збиратися щороку, згідно з відповідним патентом імператора, і виконувати дорадчу роль при вирішенні станових і місцевих питань⁴⁰⁵. Депутати сейму, призначувані імператором, висловлювали монархові свою лояльність і зверталися до Відня з відповідними “адресами”. За потреби імператор міг розпустити сейм, про що йшлося у спеціальних інструкціях⁴⁰⁶.

Галицький становий сейм замінив колишній державно-правовий інститут шляхетських сеймиків, що існував напередодні входження Галичини до складу монархії Габсбургів. Він обирав на постійній основі Становий крайовий комітет із семи членів, котрі репрезентували усі стани. І Сейм, і Комітет, очолював особисто губернатор. Комітет складався з чотирьох відділів: 1) у справах шкільництва; 2) у справах адміністрування; 3) громадських доходів; 4) шляхетських метрик. На нашу думку, залучення Королівства Галичини та Володимерії до станової організації імперії мало спростити інкорпорацію нової провінції до складу Австрії. Про це, зокрема, свідчить і доповідна записка (меморіал) губернатора на ім'я імператриці, датована 1773 р., яка передбачала заходи з інтеграції набутої території до складу Габсбурзької імперії⁴⁰⁷. Характерно, що Галицький становий сейм творився тоді, коли Марія Терезія заходила ліквідувати станові привілеї в інших регіонах імперії.

Для централізованого управління Австрійською державою нагальною стала єдина і цілісна правова система (раціональний чинник), а не надприродне, божественне начало (ірраціональний чинник)⁴⁰⁸. Загалом,

⁴⁰⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 104 (Прохання галицької шляхти і і духовенства до імператриці про збереження привілеїв, 1773–1775 pp.), арк. 1–6.

⁴⁰⁵ Łoziński B. *Z historii Stanów Galicyjskich. Szkice z historii Galicji w XIX wieku*. Lwów, 1913. S. 5.

⁴⁰⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимерії, 1773–1776), арк. 13.

⁴⁰⁷ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773–1774 pp.), арк. 41.

⁴⁰⁸ Krętosz J. *Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790)*. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 294.

освічений абсолютизм укріпив ідею правової держави, яка знайшла своє відображення і в політичній думці того часу. Реформи Марії Терезії та її співрегента, а згодом і наступника Йосифа II у сфері юстиції справедливо вважають одними з найбільш успішних в європейській історії нового часу ⁴⁰⁹.

В XVIII ст. австрійська влада вдалася до вдосконалення та кодифікації законодавства, ініціювавши роботу над кримінальним та цивільним кодексами ⁴¹⁰. Починаючи з 1753 р. розпочалася праця над проектом нового австрійського цивільного кодексу ⁴¹¹. Компіляційна комісія, яку склали юристи Чехії, Моравії, Австрії і Штирії, на чолі з професором Йозефом фон Аццоні (1712–1760 рр.), уніфікувала цивільно-процесуальне законодавство, намагаючись максимально зберегти елементи звичаєвого, римського і природного права. У той час, коли тривала робота над цивільним кодексом, в 1763 р. в Австрії був затверджений кодекс вексельного права. Документ складався усього з 53 статті, норми яких регулювали кредитні питання в монархії Габсбургів ⁴¹². А 1766 р. з'явився компілятивний “Терезіанський кодекс” (*Codex Theresianus*), складений із трьох розділів у восьми томах (усього 8358 §§) ⁴¹³. Канцлер В. Кауніц був певним, що цей кодекс не надається до практичного застосування в юриспруденції. Підписувати його відмовилася і Марія Терезія. Відтак Кауніц запропонував спростити деякі положення і чіткіше класифікувати правові поняття, що, зрештою, успішно зробив Йоганн Бернгард Гортен (1735–1786 рр.) ⁴¹⁴.

Порівняно краще юристи справилися із складанням кримінального кодексу імперії. У 1769 р. кодифіковано кримінальні норми (частина збереглася ще із Середньовіччя), що склали збірник законів “*Constitutio*

⁴⁰⁹ Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas, 1998. S. 266.

⁴¹⁰ Тищик Б. *Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. –1918 р.)*. Навчальний посібник. Львів: «Світ», 2013. С. 472–507.

⁴¹¹ Тищик Б., Бойко І. *Історія держави і права України: акад. курс: підручник*. Київ: Ін Юре, 2015. С. 345.

⁴¹² Кульчицький В. *Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.* Львів: Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету, 1966. С. 58.

⁴¹³ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Zarys wykładu. Część II. Polska pod zaborami*. Kraków: Wydawnictwo “Księgarnia Akademicka”, 1993. S. 22.

⁴¹⁴ Szabo F. *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*. New York: Cambridge University Press, 1994. P. 182.

criminalis Maria Theresiana” (документ не поширювався на Угорщину). Кодекс складався з двох частин: перша регламентувала процесуальне, а друга – матеріальне право ⁴¹⁵. Варто відзначити, що цей збірник не зазнав впливу Просвітництва та природного права і був виконаний в традиційному стилі ⁴¹⁶. Терезіана базувалася на інквізиційному процесі, передбачаючи застосування тортур (у виданні кодексу навіть розміщувалися малюнки із зображенням знарядь тортур і поясненнями як їх застосовувати) ⁴¹⁷. Право подавати до суду належало не тільки приватним особам, але й державній владі. Суддя виступав одночасно в ролі обвинувача, захисника, виносив вирок за закритими дверима, дотримуючись формальностей письмового судочинства ⁴¹⁸. Варто відзначити, що Терезіана, через свою форму, була радше правовим актом для судових органів, а не для підданих ⁴¹⁹.

Кримінальний кодекс поділяв злочини на публічні – ті, що стосувалися інтересів держави і на приватні – ті, що стосувалися інтересів приватних осіб. За своїм характером злочини в Терезіані поділялися на дев’ять груп: 1) проти релігії і церкви; 2) проти імператора і держави; 3) проти фінансової системи держави; 4) проти існуючого правопорядку; 5) проти моралі; 6) проти життя і здоров’я; 7) проти майнових прав; 8) проти честі і доброго імені інших осіб; 9) інші злочини. За складністю злочини поділялися на дуже тяжкі (*schwere*), легкі (*geringere*) та проступки ⁴²⁰ (трьохступеневий поділ важкості злочинів має місце і в сьогоденнішньому австрійському кримінальному законодавстві).

Відповідно до вчення італійського просвітника і юриста Чезаре Беккарія (1738–1794 рр.), відбулося пом’якшення покарань, а 1776 р. заборонено

---

⁴¹⁵ Бойко І.Й. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів*. Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 727.

⁴¹⁶ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 199.

⁴¹⁷ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.–1918 р.)...* С. 58.

⁴¹⁸ *Constitutio Criminalis Theresiana* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768> [12.02.2018].

⁴¹⁹ Moras M. Ordynacja karnoprocesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku. *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. 2011. No 14. S. 100.

⁴²⁰ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини...* С. 58.

тортури, покращено умови утримання засуджених у в'язницях⁴²¹. Цьому передувало “вивчення” стану в'язниць. Наприклад, співрегент Йосиф II у 1773 р. відвідав Львів та оглянув місцеві тюрми, якими залишився незадоволеним⁴²². Уже у Відні він заборонив надалі використовувати важкі середньовічні колодки, в які замикали в'язнів. Будучи здивованим побаченим, для детального вивчення юридичної системи краю Йосиф II вислав до Львова барона Бургіньона⁴²³. Подібним чином майбутній імператор відвідував фортецю Шпільберг у Моравії, де вирішив особисто відчутти на собі стан людини, закованої в спеціальні кайдани. Після півгодинного випробування Йосиф II дав вказівку скасувати цей вид покарання у Шпільберзі, а згодом у всій Австрії⁴²⁴.

Потребу ліквідації середньовічних покарань обґрунтував Й. Зонненфельс, автор брошури “*Ueber Abschaffung der Tortur*” (1775 р.), яка справила помітний вплив на Марію Терезію. Зрештою, це цілком відповідало життєвому принципів імператриці, гаслом якої була фраза “Справедливістю і м'якістю” (“*Justitia et Clementia*”)⁴²⁵. Зі середини 1770-х років імператриця видала низку розпоряджень й інструкцій стосовно поведінки із засудженими у в'язницях⁴²⁶. Смертну кару могли застосовувати тільки зі згоди імператорського двору, до того ж її застосовували все рідше. Починаючи з 1774 р. питання “життя і смерті” перебувало у віданні Вищого суду у Відні і кількість таких звернень зростала: у 1775 р. таких справ в Австрії нараховувалося 545, а 1784 р. – 1 153⁴²⁷. Щоправда, види смертної кари все ще передбачалися різні: окремі параграфи містили детальні вказівки, як

⁴²¹ Reicher D. *Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914...* P. 291.

⁴²² Пиртко М. Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 63.

⁴²³ Козицький А., Білостоцький С. *Кримінальний світ старого Львова...* С. 51.

⁴²⁴ Там само.

⁴²⁵ Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов*. Харьков: Фолио, 2017. С. 177.

⁴²⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 150 (Вищий крайовий суд, м. Львів), оп. 1, спр. 8 (Розпорядження, інструкції і роз'яснення вищих судових органів з питання скасування тортур в тюрмах, 1776–1782 рр.), арк. 1–4.

⁴²⁷ Wawel-Louis J. *Początkowie sądownictwo austriackie w Galici (1772–1784)*. Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1897. S. 58.

потрібно четвертувати, спалювати живцем, саджати на кіл⁴²⁸. Утім, в умовах поширення просвітницьких норм гуманізму, до уваги брали обтяжуючі (наприклад, злісна умисність) й пом'якшуючі обставини (неповноліття, психічні відхилення тощо)⁴²⁹.

Строгість покарання зіставлялася зі складністю злочину. На першому місці й надалі перебували релігійні мотиви: найтяжче каралися богохульство (заперечення Божого вчення), святотатство, єретизм, чаклунство. З богохульством, наприклад, у той час пов'язували появу різних хвороб і стихійних бід. “Кароліна” встановлювала жорстке покарання за чаклунство, особливо, коли воно слугувало знаряддям злочину і завдяки йому завдано шкоди людям⁴³⁰. Щоправда, у 1770-х роках практично нікого вже не звинувачували у чаклунстві. Наступними за складністю трактувалися злочини проти держави і правителя: образа монарха, державна зрада, підробка грошей і державних паперів. І, нарешті, смертна кара чекала і тих, хто вчинив вбивство⁴³¹.

Крім “покарання” тогочасне кримінальне законодавство передбачало й заходи, спрямовані на “виправлення і виховання” злочинців. Головним засобом перевиховання вважалася робота, що перетворювало в'язниці імперії у малі мануфактурні підприємства. Наприклад, серед архівних матеріалів знаходимо чимало інформації про виготовлення в'язнями ремісничої продукції, яка успішно конкурувала з речами виготовленими цеховими майстрами, до того ж, за нижчою собівартістю⁴³².

⁴²⁸ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 320.

⁴²⁹ Reicher D. *Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914...* P. 291.

⁴³⁰ Ströhmer M. Carolina (Constitutio Criminalis Carolina, CCC). Die Peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V. im Kontext der frühneuzeitlichen Hexenprozesse [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Carolina_Const/html/artikel/1586/ca/9334b35039/ [2.11.2017].

⁴³¹ Constitutio Criminalis Theresiana [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768> [12.02.2018].

⁴³² ЦДДА України у м. Львові, ф. 156, оп. 2, спр. 29 (Справа про розгляд протесту шевців проти пошиття взуття в'язнями львівською тюрми), арк. 1.

У період правління Марії Терезії проводилися роботи над стандартизацією німецької мови у сфері права (формулювання і тлумачення законів, подання скарг тощо). Й. Зонненфельсу належать зусилля у напрямку вдосконалення тогочасної юридичної термінології. Розроблені ним принципи ділового стилю при зверненні до суду виглядали таким чином: будь-яке прохання повинно було містити привід звернення, суть прохання і зазначені під порядковими номерами аргументи. Якщо раніше ведення протоколів у місцевих адміністраціях було необов'язковим, то з грудня 1746 р. їх стали вимагати у Верхній Австрії. Запроваджувалися протоколи двох видів: 1) поточні (*protocolum exhibitorum*); 2) судові (*protocolum resolutionum*), які включали декрети і резолюції⁴³³. У 1752 р. провадження протоколів поширено і на Нижню Австрію, а невдовзі і на інші провінції імперії. Про вагу документообігу засвідчує меморіал канцлера В. Кауніца від 6 вересня 1772 р. й імператорська інструкція від 11 вересня 1772 р., які визначали обов'язковість ретельного документування звернень до адміністрацій⁴³⁴. Згідно з декретом Надвірної канцелярії від 22 червня 1772 р. впроваджено предметний, а не хронологічний принцип складання протоколів⁴³⁵.

Попри розбудову судової системи в монархії Габсбургів у XVIII ст., реальне відокремлення гілок влади відбулося дещо пізніше. Зокрема, навіть після приєднання Галичини до Австрії функції судових інстанцій здебільшого виконували місцеві адміністрації, наділені відповідними повноваженнями (див. лист канцлеру Кауніцу від 9 липня 1773 р.)⁴³⁶. Ідейний натхненник реформи правової системи держави Й. Зонненфельс відкидав ідею розподілу влади, не приділяючи значної уваги і конституційним теоріям. Утім, концепція управління державою, осмислена австрійськими просвітниками, суттєво вплинула на становлення сучасної

⁴³³ Górak A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji*. Wybór źródeł. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. S. 8.

⁴³⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимирії), арк. 19.

⁴³⁵ Górak A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji*. Wybór źródeł... S. 8–9.

⁴³⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 37 (Лист канцлеру Кауніцу про впровадження у Галичині законодавства із судоустрою і судочинства), арк. 5–8.

нормативної теорії правової держави. Саме в період модерної історії усталився принцип “Один закон для всіх”⁴³⁷.

У другій половині XVIII ст. відбулися помітні зміни в судоустрої імперії Габсбургів. Монархи, які втілювали в життя ідеї освіченого абсолютизму, були високої думки про суверенну владу і вважали себе єдиними суддями народного блага. Зокрема, Марія Терезія ініціювала поступове відокремлення адміністрації від судових органів, усунення із законодавства застарілих юридичних норм, уніфікацію розрізнених правових систем⁴³⁸. Спочатку при Репрезентаціях, а згодом при губернаторствах, створювалися Сенати юстиції. Держава зосередила в своїх руках все судочинство, поволі позбавляючи такого права дворянську верству, яка традиційно вершила суд над своїми підданими. У 1768 р. було оголошено, що всі судові органи підвладні монархові, а належну йому судову владу він здійснює через призначуваних судових чиновників. Усі приватні суди, які існували до того, підлягали ліквідації⁴³⁹.

Внаслідок реформ в дусі освіченого абсолютизму у 1749 р. питання судочинства забрали від Директоріуму і передали у відання новоствореної Верховної палати юстиції⁴⁴⁰. Крім того, у Відні було створено Вищий суд (*Oberste Justizstelle*), який вважався апеляційною інстанцією для всіх спадкових земель і для всіх станів, був відповідальним за весь суддівський персонал. Президент Вищого суду звітував особисто перед імператрицею, що надавало йому особливої ваги. У підпорядкуванні Вищого суду перебували провінційні суди Австрійської імперії⁴⁴¹.

⁴³⁷ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 208.

⁴³⁸ ЦДІА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 6 (Доповідна записка канцлеру про план адміністративної, державної і суспільно-політичної відбудови Галичини, 1773 р.), арк. 12–15.

⁴³⁹ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 173.

⁴⁴⁰ Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. *Historical Papers*. 1979. No 141. P. 121.

⁴⁴¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 37 (Лист канцлеру Кауніцу про впровадження у Галичині законодавства із судоустрою і судочинства), арк. 1.

Формування судової системи в регіонах простежимо на прикладі Галичини. Так, згідно з розпорядженням першого генерал-губернатора Королівства Галичини і Володимерії Й. А. Пергена від 20 жовтня 1772 р. було визначено основні принципи судочинства. Зокрема, вирокі могли оголошуватися тільки від імені імператора, кожному громадянину гарантувалося право звертатися з апеляцією до губернатора, заборонено звертатися до судів у справах поза їхньою компетенцією⁴⁴².

На початку 1773 р. Марія Терезія своїм декретом передбачила заснування у Львові під керівництвом губернатора апеляційну інстанцію для всіх нижчих судів регіону – Вищий губернаторський суд⁴⁴³. Його радниками виступали урядовці, особисто призначені губернатором Королівства Галичини і Володимерії Й. А. Пергеном. Проте вже 4 липня 1774 р. імператриця видала новий декрет, який стосувався створення нового вищого суду – Королівського трибуналу (*tribunale regium*), що пізніше отримав назву Імператорсько-королівського трибуналу (*tribunale caesareo-regium*)⁴⁴⁴. Першим президентом Королівського трибуналу став таємний радник, наступний губернатор Галичини Генріх фон Ауершперг⁴⁴⁵. 17 вересня 1775 р. до Львова прибув барон Антуан Брунsvік, котрий обійняв посаду віце-президента Королівського трибуналу. По суті справи, це означало, що саме він здійснюватиме контроль над судовою системою королівства⁴⁴⁶. Через рік, а саме 8 липня 1775 р. для розгляду апеляцій при Королівському трибуналі створено Апеляційну раду (*consilium appellatorium*)⁴⁴⁷.

⁴⁴² *Justitiae administratio praecipitur. Requiritur informatio de forma judiciorum, non nulla observanda iudicibus praescribuntur, 20 octobris 1772. Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 7–8.*

⁴⁴³ *Statuitur supremum iudicium Gubernatoriale. Edicta et mandata universalia Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 31–32.*

⁴⁴⁴ Balzer O. *Historia ustroju Austriyi w zarysie*. Lwów: Jakubowski, 1908. S. 370.

⁴⁴⁵ *Almanach royal de Gallicie et de Lodomerie pour L'Année 1776*. Lepol: Chez Antonie Piller, 1776. S. 77.

⁴⁴⁶ Пиртко М. Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 65.

⁴⁴⁷ *Almanach royal de Gallicie et de Lodomerie pour L'Année 1776... S. 77.*

15 червня 1774 р. прийнято новий судовий порядок імперії (*Gerichts-Ordnung*), який визначав процесуальні питання (права й обов'язки сторін, роль свідків, правила судових подань, виконання вироків, подання апеляцій)⁴⁴⁸. Загалом, цей документ поділявся на сім розділів, у яких були викладені норми, що стосувалися: 1) прав й обов'язків адвокатів і прокурорів; 2) правил ведення судового процесу і внесення подань; 3) заслуховування свідків (наразі ще не могли виступати за свідків євреї та жінки); 4) побічних суперечок; 5) термінів судового розгляду; 6) відшкодування судових витрат і виконання вироків; 7) перегляду судових рішень й подання апеляцій⁴⁴⁹. Чинними залишалися засади писемності, надмірного формалізму і представлення доказів без належної суддівської верифікації. Крім того, було збережено засади диспозиції і вільного заслуховування сторін. Таким чином, встановлювалася змагальна модель цивільного судочинства, що давала можливість сторонам процесу вільно розпоряджатися своїми процесуальними правами⁴⁵⁰. Такий порядок судочинства діяв до 1784 р., поки імператор Йосиф II кардинально не переформатував правову систему імперії⁴⁵¹.

Вагоме значення в історії імперії Габсбургів стало створення, починаючи з 1749 р., поліції (з використанням французького досвіду). Й. Зонненфельс трактував “науку про поліцію”, як вчення про загальну безпеку, а завдання поліції вбачав в “охороні громадського порядку, тиші і спокою”⁴⁵². Він допускав право державних органів влади придушувати партикулярні інтереси окремих громадян заради колективних інтересів. Водночас професор Й. Юсті вважається першим систематизатором науки про поліцію або “поліцейського права” (*Polizeiwissenschaft*). На його думку,

⁴⁴⁸ Przepisuje porządek sądów tribunalskich, 15 junii 1774. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 23 Mensis juni Anno 1773 initaie possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 86.

⁴⁴⁹ Ibid. S. 86.

⁴⁵⁰ Ibid. S. 86–92.

⁴⁵¹ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie...* S. 373.

⁴⁵² Axtmann R. ‘Police’ and the Formation of the Modern State. Legal and Ideological Assumptions on State Capacity in the Austrian Lands of the Habsburg Empire, 1500–1800. *German History*. 1992. Vol. 10. No. 1. P. 47.

поліція повинна відігравати роль посередника між суб'єктами права і державою ⁴⁵³. Варто відзначити, що цю систематизацію “поліцейського права” Юсті провів як практик, адже у 1755 р. став директором поліції в Геттінгені.

Як уже йшлося вище, адміністративна уніфікація держави й збільшення ефективності управління були тісно пов'язані з реформуванням армії. З точки зору корони, яка побоювалася нових воєн, на зразок протистояння за “австрійську спадщину”, реформування армії вважалося невідкладним кроком ⁴⁵⁴. Потенційна загроза з боку Франції та Пруссії нівелювали будь-яку опозицію щодо доцільності змін. Варто також відзначити, що створення якісної професійної армії було характерною рисою для держав, які розвивалися на засадах освіченого абсолютизму у всій Європі (як, зокрема, і творення т.зв. військових кордонів) ⁴⁵⁵.

Хоч з 1649 р. в монархії Габсбургів існувало постійне військо, це була лише основа армії, якої однозначно не вистачало на випадок повномасштабної війни. Решту солдатів імперській армії поставляли провінції, що вимагало багато зусиль, адже кожна земля прагнула при цьому виторгувати конкретні поступки, а скерувати на потреби корони якомога менше солдат. За такого принципу формування армії центральний уряд ніколи достеменно не знав, скільки зуміє мобілізувати солдат, а це суттєво позначалося на боєздатності армії, оскільки новобранців необхідно було ще й протягом певного часу підготувати ⁴⁵⁶.

Накреслити план змін Марія Терезія доручила канцлеру Гаугвіцу, котрий розробив комплексну програму заходів, які передбачали збільшення чисельності професійного війська (до 100 тис. чол.), систематизацію військового статуту, впровадження нових стандартів навчання солдат (за

---

⁴⁵³ Axtmann R. ‘Police’ and the Formation of the Modern State... P. 45.

⁴⁵⁴ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation... of Dr. Phil. P. 128.

⁴⁵⁵ Ibid. P. 189.

⁴⁵⁶ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 246.

пруським взірцем)⁴⁵⁷. Безпосередньо реорганізацію військової справи Марія Терезія довірила фельдмаршалу, графу Леопольду Йозефу Дауну; артилерії – князю Йозефу Ліхтенштейну⁴⁵⁸. Генерал-фельдмаршал Леопольд Йозеф фон Даун (1705–1766), котрий користувався великою довірою імператриці й обіймав посаду президент Військової ради, ініціював ухвалення єдиного статуту для армії та заснування у 1751 р. військової академії, яку й сам очолив⁴⁵⁹.

Ще під час війни за “австрійську спадщину” були ліквідовані колись розділені органи військової адміністрації Верхньої та Нижньої Австрії, що перешкоджали ефективній роботі військової ради (*Hofkriegsrat*)⁴⁶⁰. Таким чином, були здійснені перші кроки на шляху централізації військового управління. У 1748 р. замість попередньої системи комплектування армії була впроваджена т.зв. “контрибуція”: кожна земля, за винятком Угорщини і частково Тіролю, сплачувала щорічно визначену суму до центру, за рахунок чого відбувалося озброєння, спорядження і навчання солдатів⁴⁶¹. Крім цього, змінився підхід при наборі новобранців: землі отримували рознарядку з чітким числом необхідних рекрутів, які ті повинні були забезпечити. Рекрут, якого здебільшого визначали методом жеребу, зобов’язувався служити у війську довічно. Військовозобов’язаними оголошено усіх чоловіків, крім дворян, священиків, лікарів, чиновників. Наприклад, австрійський уряд, як тільки зайняв Галичину, відразу зрікся військової служби шляхти і обклав її податками (раніше шляхта зобов’язувалася до проходження військової служби за надані привілеї). Задля цього в регіоні у 1772–1774 рр. провели перші переписи населення – т.зв. військові конскрипції⁴⁶² (вперше ця система була запроваджена в Пруссії Фрідріхом II). Згодом до переліку

⁴⁵⁷ Botzenhart M. Fridrich der Grosse in seiner Zeit. *Westfälische Zeitschrift*. 1988. No. 138. S. 92.

⁴⁵⁸ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 159.

⁴⁵⁹ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation... of Dr. Phil. P. 227.

⁴⁶⁰ Ibid. P. 148.

⁴⁶¹ Aelschker E. *Maria Theresia im Erbfolgekriege...* S. 115.

⁴⁶² Praecipitur militaris contributio, 25 februarii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 28 mensis Juni anno 1773 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 57.

звільнених від служби додалися вчителі, купці, деякі категорії потрібних для розвитку економіки робітників – шахтарі, текстильники, суднобудівники. Від військової служби можна було відкупитися або ж знайти заміну, що зрештою стало поширеною практикою. Все це привело до того, що в австрійському війську служили переважно селяни і дрібні ремісники ⁴⁶³.

Згідно з імператорським патентом від 8 квітня 1771 р. конскрипційну систему рекрутського набору поширено на всі австрійські спадкові землі, крім Тіролю. Всю країну поділили на 37 рівновеликих округів (*Werbbezirke*), на чолі яких призначили штаб-офіцерів. До кожного округу був прописаний певний полк, який поповняв свій склад з території цього округу. Для полегшення перепису (конскрипції) усім будинкам присвоювалися номери в порядку послідовності і ці номери зберігалися назавжди ⁴⁶⁴. Ще однією складовою військової реформи стало заснування т.зв. Терезіанума – воєнної академії. У 1757 р. засновано Військову академію у Вінер-Нойштадті. Крім того засновано інженерна та артилерійська академії. Посаду офіцера перетворили таким чином на справжню престижну професію, яка вимагала ґрунтовної підготовки (щоправда, зарплату офіцерам підвищили) ⁴⁶⁵.

Реформами армії у другій половині 1760-х років – після завершення Семилітньої війни – займалися син Марії Терезії Йосиф II, військові чиновники Лассі і Андраш Гадік (1710–1790). Вони дотримувалися принципу, за яким армію передбачалося посилити і покращити з мінімальними державними затратами. Результати зусиль реформаторів були видимими: у період з 1740 до 1918 р. імперська армія була учасником чи не кожної більшої війни у Європі ⁴⁶⁶.

Таким чином, протягом 1740–1780 рр. імператорський двір ініціював низку реформ у сфері державного управління, що сприяло збільшенню

⁴⁶³ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 246.

⁴⁶⁴ Aelschker E. *Maria Theresia im Erbfolgekriege...* S. 115.

⁴⁶⁵ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management. A Dissertation...* of Dr. Phil. P. 149.

⁴⁶⁶ Джонстон У. *Австрийский Ренессанс. Интеллектуальная и социальная история Австро-Венгрии...* С. 70.

ефективності адміністрування й усунення випадків дублювання функцій різними урядовими інституціями. Централізація і започатковані зміни сприяли зародженню правової держави, передусім кодифікації розрізненого законодавства, створення ефективної системи комплектування армії. Загалом, поступовий перехід від патримоніального управління до модерної держави склав сутність змін у державно-правовій сфері.

3.3. Зміст і оцінка економічних реформ

В економічній політиці Марія Терезія відштовхувалася від принципів камералізму й меркантилізму, які передбачали підтримку промисловості (зокрема, створення мануфактур) та усунення перешкод на шляху нормального функціонування господарства (ліквідація привілеїв дворянства)⁴⁶⁷. Перші спроби втілити на практиці в Австрії камералітські принципи управління пов'язуємо з іменем канцлера-реформатора, графа Фрідріха Вільгельма фон Гаугвіца (1702–1765), якого, за словами Марії Терезії, “Провидіння Боже послало на благо її земель”. Він був вражений результатами реформ адміністрації пруської Сілезії: за декілька років їй вдалося подвоїти суму доходів (однією з причин зростання дохідної частини казни стало скасування станових привілеїв і концентрація податків у центрі, а не на місцях)⁴⁶⁸.

В Австрії Ф. Гаугвіц прагнув застосувати апробовані в Сілезії методи збору податків⁴⁶⁹. На початку 1748 р. він подав Марії Терезії свій план, який передбачав позбавлення станів права збирати податки. Задля поповнення казни канцлер запропонував оподаткування привілейованих верств населення та збільшення збору податків з коронних земель. З метою поповнення порожньої казни Гаугвіц ініціював суттєве збільшення судового

⁴⁶⁷ Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity...* P. 241.

⁴⁶⁸ Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. *Historical Papers*. 1979. No 141. P. 113.

⁴⁶⁹ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 158.

податку, який сплачували коронні землі в центральну казну ⁴⁷⁰. Все це привело до втрати провінціями адміністративної і фінансової самостійності та подальше зміцнення центральної влади ⁴⁷¹. Стани намагалися захистити власні корпоративні інтереси, однак не завжди вдало. Наприклад, проект Гаугвіца викликав спротив у богемського канцлера, графа Ф. Харрага, котрий прагнув зберегти фінансову автономію Богемії. Однак Марія Терезія, а згодом і представницький орган Богемії, пристали на пропозиції канцлера ⁴⁷².

Наступним кроком Гаугвіца стала реорганізація центральних органів імперії, відповідальних за господарський розвиток. У 1749 р. була створена Директорія у справах управління і фінансів (*Directorium in publicis et cameralibus*), котра об'єднала у своєму складі розрізнені відомства Австрії і Чехії ⁴⁷³. Для керівництва справами торгівлі і промисловості створено відповідний Директоріум (*Commerzdirectorium*), а для вирішення фінансових питань – Міністерську банківську депутацію (*Ministerialbancodeputation*) ⁴⁷⁴.

Крім впорядкування системи управління господарством імперії важливе значення мала фінансова реформа. Фінансово-грошова система Австрії ґрунтувалася на т.зв. “лейпцизькій стопі” 1737 р. і перебувала на грані краху. Протягом 1743–1748 рр. доходи державної казни подвоїлися, однак їх все одно не вистачало для здійснення численних видатків ⁴⁷⁵. У 1750 р. впроваджено т.зв. конвенційну монету, яка перебувала в обігу до 1858 р. В основу нової монетної системи Гаугвіц поклав “рейнський флорин”, розмінний на срібні та мідні крейцери ⁴⁷⁶. За монетною конвенцією між Австрією та Баварією 1753 р. цьому флорину відповідав гульден (дорівнював

⁴⁷⁰ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 112.

⁴⁷¹ Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja, Niemcy)...* S. 72.

⁴⁷² Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры...* С. 171.

⁴⁷³ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 112–113.

⁴⁷⁴ Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Leges et viae*. Iulie 2014. S. 35.

⁴⁷⁵ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II. Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2011. Tom IX. S. 8.

⁴⁷⁶ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management. A Dissertation...* of Dr. Phil. P. 97.

двом талерам – *Thaler*). Упродовж 1753–1763 рр. в австрійському Тіролі виготовили 17 млн. талерів високої якості (28,06 г 833 проби)⁴⁷⁷. На них зображували профіль Марії Терезії; у монетній партії 1765 р. імператрицю зобразили у вуалі – через смерть її чоловіка Франца Стефана⁴⁷⁸.

У 1762 р. було реорганізовано Вищу палату (*Hofcammer*) – по суті, міністерство фінансів, у Надвірну фінансову (рахункову) палату (*Hofrechnungskammer*), яку очолив Людвіг фон Цінцієндорф⁴⁷⁹. До її компетенції належав нагляд за фінансовими справами всіх державних органів (фактично, казначейські справи у нинішньому розумінні того слова). Того ж року впроваджено в обіг перші паперові гроші (банкоцетлі; усього 12 млн.). Але і це не відразу покращило ситуацію, бо станом на 1764 р. державний борг складав 7 млн. флоринів⁴⁸⁰. Тодішній державний канцлер Кауніц визнавав, що держава опинилася на грані банкрутства і щоби цього уникнути необхідно шукати шляхи покращення ситуації⁴⁸¹.

Зважаючи на дефіцит державного бюджету, у 1771 р. проведено чергову грошову реформу, зокрема, здійснено чергову емісію і впроваджено номінал у 200 флоренів⁴⁸². В рамках цієї фінансової реформи наприкінці 1772 р. було заборонено обіг “червоного голландського золота” з провінції Утрехт⁴⁸³. Станом на 1773 р. бюджет Австрійської імперії складав 62 млн., а його дефіцит дорівнював 7,9 млн. Крім того, значну суму Австрія виплачувала банкам-позичальникам Амстердама⁴⁸⁴. Третина бюджету формувалася за рахунок воєнних контрибуцій і камеральних доходів з провінцій. Близько 35% бюджетних видатків спрямовувалися на утримання війська. Такий

⁴⁷⁷ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II. Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2011. Tom IX. S. 9.

⁴⁷⁸ Огуй О. Карбування талерів Марії Терези. *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2008. № 8. С. 355.

⁴⁷⁹ Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры...* С. 173.

⁴⁸⁰ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 8.

⁴⁸¹ Szabo F. *Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia...* P. 123.

⁴⁸² Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 10.

⁴⁸³ Kassuie *Hollenderskie Złoto od Roku 1766. Edicta et mandata universalis Regnis Galliciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12.

⁴⁸⁴ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 10.

значний відсоток можна пояснити підготовкою і проведенням спільно з Пруссією та Росією першого поділу Речі Посполитої (зрештою, великі грошові видатки притаманні абсолютистським державам).

Збільшення видатків на армію і чиновницький апарат привели до того, що держава посилила фіскальний тиск на сфери торгівлі й промисловості⁴⁸⁵. Країну поділили на дві податкові зони: до першої належали Австрія з Чехією та Моравією, до другої – Угорщина з Трансільванією. Трієст оголосили вільною зоною, а для Бельгії та італійських земель створили окрему податкову систему⁴⁸⁶. При імператорському дворі Марії Терезії розгорталися дискусії про те, чи потрібно зберігати привілеї дворянству, чи їх повністю ліквідувати. Зокрема, за цілковите скасування привілеїв і перебудову державного апарату виступали державний секретар Кауніц, радники імператриці Ван Світен і Зонненфельс, син Марії Терезії – Йосиф II. У підсумку гору взяла позиція реформаторів і 1773 р. усі численні “приватні” податки, які існували раніше в імперії та стягувалися представниками дворянства, скасували⁴⁸⁷. Натомість, 18 квітня 1775 р. спеціальним патентом у Галичині замість попередніх податків для селян впроваджувався поземельний – рустикальний податок⁴⁸⁸.

До Марії Терезії державні податки були невисокі і здебільшого казну поповнювали за рахунок внесків окремих земель. Дворянство і духовенство були звільнені від податків, що свідчило про їхнє привілейоване становище. Вони не отримували жодних політичних преференцій, на відміну від економічних⁴⁸⁹. Так, земельний власник володів необмеженим правом на значну частину селянського врожаю й використовував дармову працю селян

⁴⁸⁵ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation... of Dr. Phil. P. 98.

⁴⁸⁶ Gehlen N. *Belgien unter der Herrschaft von Maria Theresia und Joseph II. Wandel der Reformpolitik*. Diplomarbeit. Angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie. Wien, 2014. S. 63.

⁴⁸⁷ Tollit privata teolonia, 22 martii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 51.

⁴⁸⁸ Uniwesal, z okoliczności odbiewania od kmieciów rocznych podatków, 18 kwietnia 1775 roku. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 mensis Januar ad ultimam Decembris anno 1775 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 37.

⁴⁸⁹ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 247.

у своїх інтересах. За ці привілеї дворянство віддано служило короні. Марія Терезія в першу чергу ліквідувала ті привілеї дворян-землевласників, які стояли на заваді ефективному функціонуванню економіки ⁴⁹⁰. Станові зібрання, котрі фактично втратили політичну роль, зберігали право вирішувати окремі господарські питання, зокрема, встановлювати місцеві податки ⁴⁹¹.

Подібним чином, і церква користувалася привілеями, наявність яких також можна пояснити компромісом, оскільки імператорський двір опирався на священників у багатьох питаннях, пов'язаних з освітою і вихованням дітей. Однак з появою нового чиновницького апарату, корона могла цілком відмовитися від тих послуг, які їй надавали дворяни і церква ⁴⁹². Нові чиновники – діти промисловців, обходилися державі дешевше, до того ж вони були ефективніші в управлінні ⁴⁹³.

Тож, Марія Терезія пішла шляхом скасування тих привілеїв, які дорого обходилася державному бюджету, і впровадила низку нових податків. Передусім, впроваджено загальний прибутковий податок, а згодом подушний податок, котрий стягували залежно від фінансового стану його платників. На окрему увагу заслуговує податок на спадщину, який передусім зачепив дворянство, оскільки сплачуваний відсоток збільшувався залежно від залишеного спадку – що більший спадок, то більше спадкоємець сплачував у казну ⁴⁹⁴. Отримувані з податку на спадщину кошти формували т.зв. шкільний фонд (зокрема, виділялися на будівництво нових шкільних приміщень).

⁴⁹⁰ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 250.

⁴⁹¹ Względem Ustanowienia i określenia krajowych Galicyi Stanów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 mensis Januar Anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1776. S. 97.

⁴⁹² Reicher D. Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914. *Crime, Law and Social Change*. 2010. Vol. 54. No. 3–4. P. 290.

⁴⁹³ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 248.

⁴⁹⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки), оп. 2, спр. 711 (Акт розподілу маєтків шляхтича Стшемінського Адальберта у с. Русин Белзького воєводства між спадкоємцями), арк. 22–24.

Важливою складовою реформування господарської сфери за стало запровадження єдиної системи прикордонних і внутрішніх мит. Станом на середину XVIII ст. в Австрії ще діяли внутрішньо-земельні мита. Попри намагання імператорського двору ліквідувати цей середньовічний пережиток заради більшої централізації держави, дворянство австрійських провінцій прагнуло зберегти це важливе джерело надходжень до місцевих бюджетів. Митний статут 1775 р. скасував внутрішні мита на території спадкових земель Габсбургів. Імператорським патентом від 15 липня 1775 р. заохочувалося розвивати промисли й торгівлю; купці отримували певні пільги; для ремісників скасовано митні збори у містах; власники земельних ділянок, на яких видобували залізну руду, отримали податкові пільги ⁴⁹⁵. З метою уніфікації, було скасовано більшість спеціальних мит, передусім на ввезення і вивезення товарів ⁴⁹⁶. Починаючи з середини XVIII ст. уряд став на шлях протекціонізму, прагнучи досягти максимального збільшення вивозу виробів при скороченні експорту сировини. Згідно з вченням меркантилістів, на ввезення товарів розкоші (дорогі тканини, прикраси, вино) було впроваджено високі мита, тоді як на ввезення сировини, якої не вистачало для австрійської економіки, – низькі. Запанував камералістський принцип, що мита стягує тільки держава, лише в окремих випадках провінції, але не приватні особи ⁴⁹⁷.

Проводячи економічні реформи імператорський двір зіткнувся з тим, що австрійській економіці не вистачало кваліфікованої робочої сили. Зважаючи на це, імператорський двір ініціював запрошення спеціалістів-іноземців. У 1749 р. видано імператорський едикт, який гарантував кваліфікованим іноземним робітникам звільнення від податків і свободу віросповідання. Задля залучення робітників з-за кордону Відень скасував низку цехових регламентів, дозволив іноземцям купляти об'єкти нерухомості і відкорегував

⁴⁹⁵ Терлюк І. *Історія держави і права України (Доновітній час): Навч. посіб.* Київ: Атіка, 2006. С. 332.

⁴⁹⁶ *Avertissement. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1775 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 92.

⁴⁹⁷ Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity...* P. 241.

комунальне законодавство. Ремісничі цехи, які раніше визначали правила праці для своїх робітників (підмайстрів), позбулися таких привілеїв. Зокрема, той чи інший підприємець міг наймати не лімітовану, а потрібну в конкретний момент кількість робочої сили. Крім того, обов'язкове членство в цехах було скасовано. Новим підприємствам обіцяли податкові пільги і навіть протягом певного часу – грошову підтримку (як показують архівні документи, це не була велика допомога)⁴⁹⁸. Але навіть попри законодавчу лібералізацію імміграції, держава віддавала перевагу підготовці власних професійних кадрів, здатних заповнити вакантні місця в промисловості країни. Це, зокрема, бачимо на прикладі приєднаної в результаті першого поділу Речі Посполитої Галичини, де відчувалася нестача висококваліфікованих фахівців у промисловому секторі. Звідси і відповідні циркуляри імператриці, покликані заохотити прибуття у новонабутий регіон професійних кадрів⁴⁹⁹.

Крім запрошення іноземців (голландців, баварців) нестачу кваліфікованих кадрів намагалися вирішити завдяки внутрішньому перерозподілу і колонізації. Наприклад, у 1774 і 1781 р. були видані т.зв. колонізаційні патенти, які регламентували заселення новоприєднаних земель німцями-колоністами. Унаслідок цього, станом на 1810 р. у Галичині проживало бл. 50 тис. німців, з яких понад 15 тис. склали колоністи, котрі прибули сюди в результаті колонізаційної політики Марії Терезії та Йосифа II⁵⁰⁰.

Щоби уникнути плинності кадрів на промислових підприємствах економічний експерт імператорського двору Карл фон Цінцієдорф, котрий підтримував контакти з французькими просвітниками, рекомендував заборонити виїзд за кордон кваліфікованим робітникам і збільшити їм

⁴⁹⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимирії), арк. 17–24.

⁴⁹⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимирії, 1773–1776), арк. 23.

⁵⁰⁰ Bujak F. *Rozwój gospodarczy Galicyi (1772–1914)*. Lwów: Nakł. Księgarni poskiej Połonieckiego, 1917. S. 12.

заробітну плату ⁵⁰¹. Наприклад, відразу після зайняття австрійськими військами Галичини, 16 листопада 1772 р. місцева влада видала заборону на виїзд за кордон працездатного населення ⁵⁰². Згодом, у 1777 р. опубліковано спеціальний імператорський патент, який регламентував те, хто може виїжджати за кордон, а хто – ні ⁵⁰³.

Серед тих, кому було заборонено вільний виїзд з країни перебували селяни, яких реформи освіченого абсолютизму Марії Терезії торкнулися також. Аграрні реформи були викликані багатьма факторами: потребою мануфактур в додаткових робочих руках; селянські невдоволення; прагненням імператорського двору підтримати селянські господарства – головне джерело надходження податків і рекрутів. Саме останнє, на нашу думку, спричинило реформування аграрних відносин на селі. Підґрунтям змін стало впровадження в монархії Габсбургів протягом 1713–1747 рр. т.зв. “терезіанського кадастру” – за іменем імператриці Марії Терезії. Для більш ефективного оподаткування імператорський уряд ініціював опис усіх земель і маєтків, започаткувавши детальну статистичну звітність. Подібні кроки можемо простежити на історії Галичини, де 16 жовтня 1772 р. видано відповідне розпорядження, яке передбачало загальний опис ⁵⁰⁴, а вже 22 грудня 1772 р. – інше розпорядження про детальний опис, згідно із запропонованими формулярами. Реєстрації підлягали усі землі з зазначенням характеристики кожного виду угідь, нанесення на карту їхнього місця знаходження, меж, розмірів, власника (чи власників), прибутковості ⁵⁰⁵.

---

⁵⁰¹ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe...* S. 71.

⁵⁰² Prohibentur subditi in aliud exire territorium, 16 novembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 11.

⁵⁰³ Patent, 1777. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 januaru Anno 1777 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1777. S. 4–7.

⁵⁰⁴ Supprimuntur antiqua officia. Inquiritur, quis habeatur modus administrandi bona Regia? Prohibentur caedi ligna silvis Regiis. Exiguntur consuetae contribuciones, 16 octobris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 5–6.

⁵⁰⁵ Jubentur conscribi inventaria, fundorum omnium, 22 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 22–24.

Реформи в аграрній сфері започаткували імператорські рескрипти 1750 і 1751 рр., які визначали статус панської і селянської земель: поміщикам заборонили відбирати у селян їхні наділи і перетворювати у фільварки⁵⁰⁶. У 1755 р. відбулося селянсько-граничарське повстання в Хорватії, яке прискорило зміни в аграрному законодавстві. Зокрема, центральна влада видала у 1756 р. славонський урбаріум, який визначав розмір повинностей селян на користь поміщика і церкви. А 1766 р. в Угорщині, попри спротив землевласників, було ухвалено урбаріальний статут, що визначав обов'язки і права панів та селян, заборонив захоплювати чужі землі⁵⁰⁷. Незважаючи на невдоволення дворянства, Марія Терезія гарантувала селянам певний розмір наділу й сприяла регулюванню повинностей⁵⁰⁸.

Абсолютистська держава втручалася у взаємини поміщика з селянами, визначаючи максимальний і мінімальний розміри селянських наділів, обсяг повинностей і суму податків. Важливою складовою аграрної реформи стало перетворення селян-чиншовиків на селян-власників. 25 січня 1770 р. був оприлюднений імператорський указ, згідно з яким поміщики повинні були дозволяти селянам викупляти їхні ділянки (звісно, при бажанні останніх). Більше того, імператриця навіть рекомендувала “полегшити цю операцію для бідних підданих” і встановлювати вартість землі за домовленістю. Водночас віденські чиновники дотримувалися точки зору, що для економіки значно ефективнішим буде підхід, коли замість величезних земельних маєтків існуватимуть дрібніші – віддані в оренду за помірну плату селянам. Такі селяни сумлінніше працюватимуть на землі і платитимуть грошовий чинш, а не відроблятимуть натуральних повинностей⁵⁰⁹.

Погодитися з такою господарською схемою, на нашу думку, означало для великих землевласників втратити свій юридичний вплив над підданими, на що вони йшли неохоче. Попри це, протягом 1769–1773 рр. імператорські

⁵⁰⁶ Laur E. *Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego*. Lwów: Ossolineum, 1929. S. 25.

⁵⁰⁷ Laur E. *Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego...* S. 25.

⁵⁰⁸ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 107.

⁵⁰⁹ Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity...* P. 249.

патенти заборонили поміщикам самовільно зганяти кріпосного селянина з його наділу або врізати цей наділ, судити і карати кріпаків⁵¹⁰.

У новий етап аграрні реформи вступили після повстання чеських селян 1775 р., спричинивши обмеження кріпосних повинностей. Гофрат комерційної комісії у Відні Франц Антон фон Рааб (1722–1783) виступив із закликом до радикальної реформи аграрних відносин у державі⁵¹¹. Він запропонував поміщицьку, державну і церковну землю поділити поміж селянами, на безоплатній основі скасувати кріпосну залежність селян і перетворити їх у спадкових орендарів, перевести селян на помірний податок, а за поміщиками залишити лише право верховної власності⁵¹². Імператриця Марія Терезія спочатку прихильно поставилася до проекту Рааба і доручила йому апробувати ці нововведення у державних маєтках Богемії. Попри значні переваги перед кріпосницькою системою земельних відносин, система Рааба однак не набула комплексного поширення. Проте значним кроком уперед став імператорський патент 1775 р. (*Robotpatent*), котрий обмежив селянську панщину у неділю і свята, передбачив надання утримання підданам з боку двору під час “дальших подорожей” із врахуванням цих днів переїзду до загальних панщинних днів⁵¹³. Крім цього, цим патентом імператриця заборонила поміщикам вимагати від селян більше відпрацювань, ніж це було передбачено інвентарями⁵¹⁴. Це, на нашу думку, стало першим кроком на шляху до звільнення селян від кріпосної залежності, що втілювалося у життя вже за правління Йосифа II.

Центральна влада імперії стежила за тим, аби всі придатні для обробітку поля раціонально використовувалися. Наприклад, після приєднання

---

⁵¹⁰ Zrząd, aby żaden poddany bez pozwolenia swego pana nie wazyl się zbywać, 10 marca 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 23 Mensis juni Anno 1773 initae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 86–87.

⁵¹¹ Мельничук Н. Передумови земельних реформ в Австрійській монархії за Марії Терезії та Йосифа II та їх поширення у Галичині. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 54.

⁵¹² Герасименко М. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного*. Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. С. 139.

⁵¹³ Uniwersał. Na zniesinie w różnych Państwach czyli dobrach w Galicyi y Lodomeryi Królestwach dziejących się poddanych uciemienzen, 3 czerwca 1775. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 89.

⁵¹⁴ Ibid.

Галичини до складу Австрії, губернатор Й. А. Перген видав розпорядження обов'язково засівати всі придатні землі, а в разі пустування ріллі передбачалося покарання його власників⁵¹⁵. Після отримання суперечливої інформації від галицьких шляхтичів про господарський стан їхніх маєтків, Й. А. Перген зажадав від землевласників повних звітів про землю, панщину й інші повинності⁵¹⁶. Ці звіти отримали назву фасій (з лат. *fassus sum*) – зізнання самих платників податків про суму доходів. Саме ці фасії мали слугувати підставою для домініального податку, котрий мали сплачувати шляхтичі, котрі володіли власними селами й підданими⁵¹⁷.

У 1774 р. з метою врегулювання правових відносин між селянами і землевласниками були створені т.зв. урбаріальні комісії (іншими словами, “уставні комісії”). Ці комісії частково скасували право землевласників судити залежних селян, надавати їм дозвіл на шлюб⁵¹⁸. Крім того, імператорський двір частково врегулював кількість повинностей. Обсяг останніх був неоднаковим в різних частинах імперії: якщо в австрійських землях панщина була незначною, то в Чехії, Моравії, Сілезії і щойно приєднаній Галичині її розміри були практично не обмежені. Внаслідок ухвалення у 1774–1778 рр. спеціальних патентів, панщину обмежили трьома днями на тиждень, а селянам дозволено викуп земельних угідь і переведення їх у спадкове володіння⁵¹⁹.

Отже, в результаті реформування економічної сфери імперії Габсбургів вдалося закласти підґрунтя для розвитку промисловості (система пільг, лібералізація поселення спеціалістів-іноземців), реформовано фінанси і податкову систему. Задля покращення господарського становища

⁵¹⁵ Agrorum consitura injungitur, 18 novembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12.

⁵¹⁶ Jubentur conscribi inventaria, fundorum omnium, 22 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 22–24.

⁵¹⁷ Uwiadomienie o sposobie układania, y podawania fassyi. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 80–86.

⁵¹⁸ Grodziski S. Habsburgowie. Dzieje dynastii... S. 162.

⁵¹⁹ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 320.

імператорський двір ініціював складання земельного кадастру, врегулювання селянських повинностей, заохочував нові методи ведення господарства та поширення нових сільськогосподарських культур. Водночас за правління Марії Терезії опрацьовано законодавчі акти, покликані обмежити права і привілеї дворян-землевласників, послабити від них залежність селян.

3.4. Причини, реалізація і наслідки реформ в соціальній сфері

Реформи австрійського шкільництва по праву належать до найкращих з-поміж освітніх реформ, які проводилися в той час у Європі. Вони були покликані, як і більшість реформ освіченого абсолютизму в Австрії, сприяти уніфікації культурно розрізнених регіонів⁵²⁰. Водночас, метою освітньої реформи також вважалася підготовка не лише освічених громадян, але й кваліфікованих чиновників, здатних ефективно управляти державою⁵²¹. Прагнення аристократії і дворянства “вписатися” в нові реалії життя проявлялися у готовності сприймати будь-які освітні ініціативи влади, особливо, якщо участь в них передбачала зростання соціального статусу.

Загалом, можемо виокремити три етапи в реформуванні освіти за правління Марії Терезії: 1) 1740–1750-ті роки; 2) 1760-ті роки; 3) 1770-ті роки.

На *першому етапі* освітньої реформи у 1740–1750-х роках імператорський двір був заклопотаний створенням класичної рицарської академії. Наслідуючи прусський досвід, імператриця Марія Терезія дозволила Товариству Ісуса створити дворянський Терезіанський колегіум (*Collegium nobelium Theresianum*), у якому стандартний набір предметів єзуїтських колегій доповнювався лекціями з економіки, права, вивченням іноземних мов⁵²². Терезіанський колегіум містився у Фавориті – палаці Карла VI на околиці Відня. Спершу ним керували єзуїти, а після ліквідації

⁵²⁰ Tomczyk R. Pierwszy projekt reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 18.

⁵²¹ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів у півдавстрійській Галичині. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 114.

⁵²² Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 159.

цього ордену, до кінця 1850-х років, отці-піаристи. Терезіанум призначався для ґрунтовної підготовки синів аристократів до військової і політичної кар'єри. У підсумку він став найпрестижнішим з-поміж дворянських освітніх закладів в імперії і одним з найкращих в Європі ⁵²³.

У 1754 р. з Терезіанського колегіуму виокремилася Східна академія вивчення мов (інша назва – Орієнтальна академія), студенти якої вивчали перську, турецьку і арабську мови, готуючись таким чином до дипломатичної кар'єри у країнах Сходу ⁵²⁴. На основі цього навчального закладу виникла Дипломатична академія (пізніша назва – Консульська академія), котра функціонує і досі ⁵²⁵.

У 1751 р. Марія Терезія видала розпорядження про відбір кандидатів з Угорщини для навчання у Терезіанському колегіумі та призначення їм стипендій. Мету такого заходу імператриця пояснювала так: “Щоби з ранніх років юнаки, народжені в цих краях, увібрали в себе здоровіші принципи і мораль” ⁵²⁶. Однак, зважаючи на особливий статус Угорщини в складі габсбурзької імперії, для угорців у 1777 р. відкрили окрему Терезіанську дворянську академію в Буді.

У 1760-х роках постала проблема якісного покращення професійної підготовки молоді та створення контрольних інституцій. Тому на *другому етапі* освітньої реформи більшої ваги набули ініціативи, скеровані на забезпечення доступу до навчання дворян, які служили в центральних державних органах, зокрема, в Угорській та Трансільванській канцеляріях. У 1760 р. створено Надвірну комісію освітньої і книжкової цензури (*Studien- und Bücher-Zensur-Hofkommission*), покликану контролювати роботу

⁵²³ Джонстон У. *Австрійський Ренесанс. Інтелектуальна і соціальна історія Австро-Венгрії...* С. 95.

⁵²⁴ Жеребна М. Політика освіченого абсолютизму та її значення для становлення освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2006. № 6. С. 74.

⁵²⁵ Воцелка К. *Історія Австрії...* С. 203.

⁵²⁶ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и доступ к образованию для “достойных юношей” из “отдаленных областей Королевства”. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів “Слов'янська культура та писемність: минуле і сучасність”*, 24–25 травня 2012 р. Ужгород, 2012. С. 355.

навчальних закладів і займатися реорганізацією шкільництва. Під її зверхністю також перебували шкільні комісії всіх округів імперії⁵²⁷.

Просвітницькі пріоритети в сфері освіти, орієнтовані на підготовку морально досконалих й інтелектуально розвинутих індивідів, поєднувалися з вирішенням завдань створення в органах управління всіх рівнів прошарку лояльних професіоналів. Відтак, було засновано Комерційну академію, Реальну торговельну академію, Школу лікарського і ковальського догляду за кінями (попередниця ветеринарної академії), академію гравюри на металі (1766 р.)⁵²⁸.

Найбільш глибоким і системним за своєю суттю став третій етап реформування освіти в монархії Габсбургів, пов'язаний з діяльністю Йоганна Антона Пергена і Йоганна Ігнаца фон Фельбідера. Їхні ініціативи вперше серйозно позначилися на стосунках з церквою, під опікою якої тривалий час перебували школи, гімназії та університети.

Спочатку Марія Терезія доручила реформування освіти графу Йоганну Йоганну Антону Пергену – пізнішому губернаторові Галичини⁵²⁹. 26 серпня 1770 р. було підготовлено план освітніх змін, суть яких полягала у створенні такої системи освіти, яка б сприяла появі “суспільства освічених християн”⁵³⁰. Й. А. Перген запропонував впровадити триступеневу систему шкільництва: 1) початкові школи (*die Leseschulen*) з поділом на міські та сільські, покликані навчити дітей читати, писати і рахувати; 2) реальні школи (*die Realschulen*), які мали реалізувати ширшу програму навчання; 3) гімназії, в яких мали навчатися діти шляхтичів; талановитим дітям селян і міщан теж дозволялося здобувати гімназійну освіту, але після попереднього погодження з місцевою адміністрацією. На думку Пергена, діти міщан і селян мали в першу чергу здобувати фах ремісників, торговців і підлягати призову до

⁵²⁷ Mutschelechner M. Maria Theresa and her reforms [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresa-and-her-reforms> [27.02.2018].

⁵²⁸ Воцелка К. *История Австрии...* С. 203.

⁵²⁹ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 115.

⁵³⁰ Tomczyk R. Pierwszy projekt reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 15.

війська. Для дівчат мали бути створені окремі школи (попередньо планувалося їх створювати при кляшторах). Поза цією освітньою системою залишалися вищі школи: університети, медичні та військові колегії⁵³¹.

Важливою зміною стало впровадження німецької мови як мови викладання у всіх типах шкіл. Подібним чином і викладання теологічних дисциплін повинно було відбуватися тільки німецькою мовою. Ці зміни означали усунення латинської мови з чільних позицій, які вона займала, починаючи з Середньовіччя. До того ж, все більшої популярності і практичного значення набирала французька мова. Причому, французьку вживали не лише, як мову дипломатії, але й для листування, особливо в середовищі високопосадовців (французькою мовою, наприклад, писав автор освітньої реформи Й. А. Перген, що засвідчують виявлені нами документи в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові)⁵³². Щоби реалізувати цей пункт реформи виникала потреба підготовки нових підручників⁵³³.

У пропонованому Марії Терезії плані освітніх реформ йшлося і про необхідність контролю держави над школами. Й. А. Перген виснув пропозицію започаткувати т.зв. генеральні візитації шкіл (*Hauptrevue*), які б відбувалися що три, чи що шість років. При великих школах могли обирати інспекторів освіти. Крім того, пропонувалося створити систему мотивування вчителя – систему нагород і покарань, щоби підтримати найкращих педагогів і карати найгірших⁵³⁴.

Проект освітньої реформи 26 серпня 1770 р. певний час утримували в таємниці, побоюючись негативної реакції консервативного крила в оточенні імператриці. Щойно 21 січня 1771 р. документ передали до державної ради, започаткувавши таким чином період консультацій щодо змісту документа. Після внесення поправок, погоджений документ, визнаний вартим уваги,

⁵³¹ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 17.

⁵³² ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773–1774 рр.), арк. 41–43.

⁵³³ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 15.

⁵³⁴ Ibid.

скерували на розгляд Марії Терезії. Через три місяці вона передала проект реформи на вивчення синові-співправителеві Йосифові II ⁵³⁵.

Попри схвалення концепції змін гостро поставали питання підготовки вчителів і фінансування реформи, на що особливу увагу звертав граф Гайнріх Блюмеген. Саме тому Марія Терезія 16 квітня 1771 р. розпорядилася аби Й. А. Перген підготував новий документ, який би визначав джерела фінансування передбачених змін і давав відповідь на питання, де взяти достатню кількість фахових світських вчителів. У другому проекті Й. А. Пергена йшлося, що джерелами фінансування реформи виступатимуть доходи з одержавлених кляшторів, а шкільними будівлями слугуватимуть маєтки, а також інші церковні споруди, конфісковані в ордену єзуїтів. З цією метою граф доручив скласти повний список церковних маєтків – всіх діючих шкіл, колегій, семінарій, академій і конвіктів. У Галичині цей опис провели дещо пізніше, але він слугує важливим джерелом до вивчення історії освітньої системи краю ⁵³⁶.

Додатковим джерелом фінансування шкіл мав стати спеціальний податок, який, наприклад, мали сплачувати бездітні сім'ї ⁵³⁷. У пошуку педагогічних кадрів Й. А. Перген пропонував піти шляхом поступового вирішення проблеми: поєднувати підготовку власних вчителів із запрошенням педагогів з-за кордону, головно з Пруссії ⁵³⁸. Ця пропозиція була не випадковою, адже при опрацюванні проекту освітньої реформи до уваги брали досвід Пруссії, в якій 1763 р. розпочав зміни в шкільництві Фрідріх II. Він запровадив обов'язкову освіту для дітей, систему т.зв. реальних шкіл, обмежив владу над освітою духовенства і т.п. ⁵³⁹.

В рамках організації контролю за школами пропонувалося створити новий адміністративний орган – Директоріум шкіл і науки (*Schule und*

⁵³⁵ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 19.

⁵³⁶ ЦДА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 1 (Імператорські декрети та розпорядження Галицького губернаторства, 1773–1774 рр.), арк. 45.

⁵³⁷ Вараниця А. "Die schule ist ein politicum": шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 114.

⁵³⁸ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 20.

⁵³⁹ Botzenhart M. Fridrich der Grosse in seiner Zei. *Westfälische Zeitschrift*. 1988. No. 138. S. 93.

Studien-direktorium) на чолі з шести-особовою комісією. Згодом цю назву змінили на Найвищу дирекцію (*Oberdirektorium*). На цей орган покладали завдання організації навчального процесу. Як і з педагогічними кадрами, проблему нестачі фахових урядників в сфері освіти пропонувалося вирішити шляхом запрошення іноземних спеціалістів⁵⁴⁰. Очолити Найвищу дирекцію за задумом імператриці в перспективі мав особисто Й. А. Перген.

Після розгляду проекту і доповнень Й. А. Пергена, 6 вересня 1771 р. Марія Терезія видала патент про початок освітньої реформи, однак саме тоді її впливовий радник Франц Карл Крессель фон Квальтенбург визнав втілення реформи у такому вигляді на практиці неможливим. Як варіант вирішення проблеми він пропонував спочатку створити певну кількість нових шкіл, спричинивши конкуренцію між ними і старими навчальними закладами⁵⁴¹. Конкуренція ж мала сприяти зростанню рівня освіти у церковних школах, бо в іншому випадку молодь б їх просто ігнорувала. Водночас Квальтенбург виступив проти запрошення педагогів з Пруссії, звертаючи увагу Марії Терезії на той факт, що в основному це могли бути протестанти, а це б загостило і так непрості стосунки імператорського двору з католицькою церквою. Ці аргументи переконали імператрицю 15 грудня 1771 р. в черговий раз звернутися до Й. А. Пергена з пропозицією продовжити пошук оптимального шляху реформування освіти⁵⁴². Іншими словами, імператорський двір відмовився від проекту реформ Й. А. Пергена, котрому надали титул князя і відправили виконувати адміністративні функції на окраїну імперії.

Однак деякі складові освітньої реформи Й. А. Пергена центральна влада все ж реалізувала. *По-перше*, у шкільництво було впроваджено німецьку мову навчання (спершу в початкових, а з 1776 р. у середніх школах); *по-друге*, протягом 1771–1774 рр. набула чинності норма про обов'язкове

⁵⁴⁰ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 20.

⁵⁴¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 39 (Лист губернатора Пергена імператриці Марії Терезії з приводу призначення його губернатором Галичини, 1772 р.), 1–3.

⁵⁴² Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 21.

навчання для дітей ⁵⁴³. На практиці виглядало не все так однозначно, як в правових актах, оскільки кількість не писемних на кінець XIX ст. в монархії Габсбургів була достатньо високою. Натомість, цілковитого відсторонення церкви від опіки шкільництвом за Марії Терезії не відбулося, хоча певні обмеження вдалося втілити у життя. Тільки на зламі 1770–1780-х років можемо вести мову про радикальний розрив освіти і церкви.

Третій етап освітньої реформи, який розпочався ближче середини 1770-х років, характеризувався корінними змінами в системі освіти загалом. У 1774 р. до Австрії з Пруссії переселився абат Йоганн Ігнац фон Фельбігер, котрий провів вдалу шкільну реформу в пруській Сілезії. Того ж року Й. Фельбігер розробив шкільний регламент, який з виданням “Загального шкільного порядку” 1774 р. (“*Allgemeine Schulordnung*”), набув чинності ⁵⁴⁴. Новий закон передбачав обов’язкове навчання всіх дітей від шести до дванадцяти років ⁵⁴⁵. Ці нововведення не зовсім прихильно зустріли представники шкільної комісії, які негативно поставилася до широких повноважень Фельбігера. Однак запорукою успіху сміливих ініціатив реформатора стала беззаперечна підтримка імператриці.

Характерно, що “Загальний шкільний порядок” впроваджував не обов’язкове відвідування школи, а обов’язкове навчання. Згідно з реформою Фельбігера в сільській місцевості відкривали т.зв. *тривіальні* (*Trivial-Schulen*) – початкові або однокласні школи, де дітей навчали письма, читання, арифметики і основам релігії (навчав, переважно, один вчитель) ⁵⁴⁶. У містечках засновували *основні або народні* (*Haupt-Schulen, Volks-Schulen*) – трьохкласні школи, в яких вивчали такі предмети, як німецька мова, історія, географія, малювання ⁵⁴⁷. В столицях земель розпочали роботу головні, або *нормальні* (*Normal-Schulen*) школи – для підготовки вчителів

⁵⁴³ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 115.

⁵⁴⁴ Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii...* S. 158.

⁵⁴⁵ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 115.

⁵⁴⁶ Wagner D. *Mädchenbildung als Objekt staatlicher Reformpolitik. Preußen und Österreich 1780–1806*. Dissertation. FB III. Fach Geschichte. Universität Trier, 2008. S. 95–96.

⁵⁴⁷ Wagner D. *Mädchenbildung als Objekt staatlicher Reformpolitik. Preußen und Österreich 1780–1806...* S. 106.

(чотирьохкласні). Школи забезпечувалися підручниками, надрукованими Видавництвом німецького шкільного відомства (засноване 1772 р.; *Verlag der deutschen Schulanstalt*). Ці нововведення пізніше зачепили й Галичину, стан освіти в якій подавався австрійськими чиновниками як гнітючий⁵⁴⁸.

Через розбіжності при імператорському дворі Угорщина отримала власну, відмінну від Спадкових провінцій шкільну систему. На землях Св. Стефана у 1777 р. прийнято навчальний план "*Ratio educationis*". У ньому було сформульовано принципи виховання й навчання незалежно від рідної мови, віросповідання, місця проживання⁵⁴⁹.

Починаючи з 1775 р. реформу середньої освіти регулював Проект заснування гімназій в королівських й імператорських спадкових землях. Політико-камеральні науки увійшли до навчальних планів гімназій ("латинських шкіл"). Саме гімназії виступали середньою ланкою освіти в Австрійській монархії⁵⁵⁰. Найбільш проблемним у реформуванні гімназій стало питання учительських кадрів. До реформи вчительські посади в "латинських школах" здебільшого займали представники Ордену єзуїтів. Після заборони Ордену замінити всіх його представників у гімназіях було надто важко⁵⁵¹. Контроль над усіма середніми закладами освіти здійснював спеціальний директор, без згоди якого не можна було призначити чи звільнити жодного викладача. Директор періодично здійснював ревізії, звіти про які надсилав до надвірної комісії⁵⁵².

Зміни в шкільництві спричинили реформування вищої освіти. Ініціатором університетської реформи виступив голландський вчений Герхард ван Світен (1700–1772) – один із найвизначніших ліберальних

⁵⁴⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773 р.), арк. 40.

⁵⁴⁹ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и доступ к образованию для "достойных юношей" из "отдаленных областей Королевства". *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів "Слов'янська культура та писемність: минуле і сучасність"*, 24–25 травня 2012 р. Ужгород, 2012. С. 354.

⁵⁵⁰ Шуп'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 pp.)... С. 129.

⁵⁵¹ Stachel von P. Das österreichische bildungssystem zwischen 1749 und 1918 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/PStachel2.pdf> [28.02.2018].

⁵⁵² Ibid.

мислителів австрійського Просвітництва, котрий засуджував консерватизм і бюрократизм⁵⁵³. На запрошення Кауніца Г. ван Світен у 1745 р. прибув з Нідерландів і обійняв посаду лікаря Марії Терезії, ставши водночас її радником. У Віденському університеті він став професором патології, доклавши зусиль до реформування медичного факультету (починаючи з 1749 р.)⁵⁵⁴. У 1760 р. Г. фон Світен обійняв посаду віце-президента спеціальної комісії (*Studienhofkommission*), яка займалася реформуванням університетської освіти⁵⁵⁵.

Реформа вищої школи мала зменшити “аристократизацію навчання” і відкрити доступ до університетської освіти різним станам. За задумом ідеологів австрійського Просвітництва, навчальні заклади – від початкової школи до університету – повинні були виховувати цілком новий тип громадян – *Mitbürger*, чиє завдання полягало у свідомому служінні державі і творенні суспільного блага. Від них Відень очікував не так багато: лояльності до імператорського двору і неухильне виконання розпоряджень⁵⁵⁶.

З метою покращення якості навчання, а також задля проведення ґрунтовних наукових досліджень Г. ван Світен став запрошувати до Австрії з Європи знаних науковців. Наприклад, він запросив голландця Антона де Хена, котрий заснував Віденську медичну школу. Інший голландець Ніколаус фон Жакен провів систематичний опис рослин в Шьонбрунні, а 1754 р. за розпорядженням Марії Терезії заклав ботанічний сад на земельній ділянці в Ренневезі⁵⁵⁷.

Для університетів було видано типовий статут, який перетворював їх у державні навчальні заклади і регулював їхню внутрішню структуру та організацію, систему навчального процесу. Унаслідок реформування вищої школи університети позбулися попереднього рівня самоуправління.

⁵⁵³ Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego. *Edukacja humanistyczna*. 2014. nr 1 (30). S. 76.

⁵⁵⁴ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 133.

⁵⁵⁵ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 295.

⁵⁵⁶ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 114.

⁵⁵⁷ Воцелка К. *История Австрии...* С. 202.

Очільниками факультетів уряд не завжди призначав викладачів. Останнім вказували які і в якому обсязі вони повинні читати курси. Професор перетворився на чиновника, призначуваного і оплачуваного державою. Тоді ж було ухвалено принцип, згідно з яким для кожного окремого предмету мав бути окремий викладач⁵⁵⁸.

Ініціатором реформи Віденського університету виступив Г. фон Світен. Протягом 1752–1753 рр. було реорганізовано філософський і теологічний факультети, на яких почали вивчати, зокрема, фізику; в курс юридичних наук впровадили природне право⁵⁵⁹. Значну увагу приділяли таким предметам, як латина, фізика, геометрія, історія, риторика і поетика. Згідно з рескриптом від 28 квітня 1753 р. у Віденському університеті впровадили новий навчальний план (подібний план рік по тому почав діяти в Празі). Попри ці зміни, єзуїти ще до 1759 р. включно зберігали монополію на теологічні студії⁵⁶⁰. Після розпуску їхнього ордену у 1773 р. Віденський університет перейшов під контроль держави. Поряд з гуманітарними науками в ньому стали викладати й природничі дисципліни. Наприклад, в програму підготовки лікарів включили хімію, біологію й хірургію. Більше уваги присвячували анатомії, а студенти отримали можливість практикуватися при лікарнях.

На юридичних факультетах, починаючи з 1753 р. вивчали природне право (*Vernunft-Naturrecht*), котре в загальних рисах обґрунтовувало права людини (природні права) й обов'язки суверена (монарха) щодо власного народу. В рамках природного права розпочалося вивчення права окремих народів (*ius gentium*), а також міжнародне право. Право усе більше надавали універсального характеру (*Universalrechtsgeschichte*). Дослідження з історії

---

⁵⁵⁸ Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej... S. 79.

⁵⁵⁹ Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii... S. 76.

⁵⁶⁰ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*. London; New York: I. B. Tauris, 2005. P. 65.

права мали наблизити до розуміння права народів багатонаціональної імперії Габсбургів⁵⁶¹.

Навчання на юридичному факультеті мало тривати п'ять років; для повноцінного факультету теж вимагалася наявність п'яти професорів. Уніфікований навчальний процес виглядав таким чином: *на першому курсі* студенти вивчали природне право, історію римського права й інституцій; *на другому* – Терезіанський кодекс, пандектне, німецьке і кримінальне право; *на третьому* – канонічне, церковне право (так само історію канонічного права); *на четвертому* – німецьке державне й ленне право; *на п'ятому* – історію права Габсбурзької монархії з увагою до конституцій європейських держав⁵⁶². Зазначимо, що наукову ступінь з права можна було здобути за трьома напрямками: 1) Природне право (приватне, публічне, міжнародне); 2) Римське і німецьке приватне право; 3) Німецьке державне право; історія держави і права⁵⁶³.

З-поміж правників Віденського університету особливої уваги заслуговує Павел Йозеф Ріггер, котрий у 1755 р. видав підручник з римського права “*Ordo Historiae Juris Civilis*”, а невдовзі “*Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae*” – підручник, який Марія Терезія у 1768 р. визнала обов'язковим в університетах імперії. У Віденському університеті Ріггер підготував плеяду відомих у майбутньому юристів, серед яких був Карл Антон фон Мартіні, відомий за кодифікацією австрійського цивільного права⁵⁶⁴. Член Надвірної комісії цензури і навчання, янсеніст* К. Мартіні був запрошений 1754 р. на посаду професора природного і римського права Віденського університету і увійшов в історію як один з реформаторів правничого факультету⁵⁶⁵.

⁵⁶¹ Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej... S. 76.

⁵⁶² Ibid. S. 78.

⁵⁶³ Ibid. S. 78.

⁵⁶⁴ Ibid. S. 77.

* Янсеніти – представники еритичної течії в католицизмі, близької до протестантизму, котрі трактували людину істотою зіпсованою гріхом, необхідність Божої благодаті, визначеність історії.

⁵⁶⁵ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 295.

Наприкінці 1770-х років можна констатувати той факт, що Австрійська держава зосередила у своїх руках керівництво освітою, стала визначати і регламентувати її зміст і доступ до неї певних соціальних груп (*die Schule ist ein Politikum*)⁵⁶⁶. Імператриця Марія Терезія в просвітницькому дусі трактувала освіту молоді, як “важливу основу справжнього добробуту народів”, сприймаючи шкільництво “державною справою”⁵⁶⁷. Саме тому основним завданням університетів стала підготовка до майбутньої чиновницької роботи⁵⁶⁸. Поступове впровадження єдиних стандартів університетської освіти (зміст, тривалість навчання, обов’язковість кваліфікаційних екзаменів) і, як наслідок, підготовка прошарку людей з подібними знаннями і навичками (і навіть переконаннями), підготували ґрунт для подальшої централізації імперії Габсбургів⁵⁶⁹.

Релігію при імператорському дворі трактували лише як необхідний інструмент управління державою і підтримання єдності імперії (причому і Марія Терезія, і її чоловік Франц Стефан). За допомогою релігії визначалися ідеологічні й культурні пріоритети, котрі відіграли помітну роль у формуванні австрійського менталітету⁵⁷⁰. Значно радикальніше ставлення до церкви виражав син і водночас співправитель Марії Терезії Йосиф II, ініціативи якого в цій сфері доводилося матері стримувати. Наприклад, патент про віротерпимість був оприлюднений щойно 1781 р. – після смерті імператриці. В одному з листів у червні 1777 р. синові Марія Терезія аналізувала досвід Франції і відзначала: “Без панівної релігії? Терпимість, байдужість насправді найкращі засоби для того, щоби все підірвати і нічого

⁵⁶⁶ Tomczyk R. Pierwszy projekt reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 18.

⁵⁶⁷ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 115.

⁵⁶⁸ Stachel von P. Das österreichische bildungssystem zwischen 1749 und 1918 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/PStachel2.pdf> [28.02.2018].

⁵⁶⁹ Stachel von P. Das österreichische bildungssystem zwischen 1749 und 1918 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/PStachel2.pdf> [28.02.2018].

⁵⁷⁰ Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии: философское влияние Г. В. Лейбница, И. Канта, И. Г. Гердера. *Вестник СПбГУ*. 2013. Серия 17. Вып. 2. С. 52.

не підтримати... Я кажу лише в політичному сенсі, а не в християнському: ніщо так не буває потрібним і рятівним, як релігія”⁵⁷¹.

Сама Марія Терезія була поміркованою католичкою (поза церквою не бачила спасіння), тоді як її чоловік виступав прихильником янсенізму, який передбачав очищення католицизму і спасіння віруючих завдяки добрим справам. Очевидно, що батько і прищепив синові критичне ставлення до релігії, зокрема до католицьких догматів (незважаючи на те, що його вихованням займалися єзуїти). Подібним чином критичне ставлення до суспільної ролі церкви поділяв і граф Кауніц, котрий був ініціатором встановлення контролю держави над церквою⁵⁷².

У середині XVIII ст. сформувалася політика імператриці щодо церкви, названа за її іменем “терезіанізмом”. Марія Терезія прийняла титул “найвищої захисниці церкви” (*suprema advocata ecclesiarum*) – в розумінні захисниці католицької церкви. На її дії безпосередній вплив справили чотири радники (“велика четвірка”): згадуваний уже Г. фон Світен, а також Карл Антон фон Мартіні – авторитетний правник і вихователь синів імператриці, Ігнац Мюллер (1713–1782) – чернець-августинець, останній наставник кляштору Св. Дороти у Відні, з 1767 р. сповідник Марії Терезії, опонент ордену єзуїтів⁵⁷³, та Амброс Сімон фон Шток (1710–1772) – професор і декан теологічного факультету Віденського університету, єпископ-суфраган у Відні. Вони надавали церкві роль важливої “служниці” державної влади⁵⁷⁴.

Протягом 1740–1780 рр. Марія Терезія видала низку імператорських патентів, покликаних врегулювати відносини держави і церкви. Програма реформ відносин між державою і церквою базувалася на “16-ти пунктах” Йозефа Франца Гейнке (1726–1769), котрий очолював відповідний департамент. Згідно з указом від 18 березня 1746 р. жодна папська булла не могла бути надрукованою в Австрії без дозволу імператриці, а з 1767 р. ця

⁵⁷¹ *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz*. Bd. 1. Wien, 1867. S. 157–158.

⁵⁷² Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia... P. 120.

⁵⁷³ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe...* S. 72.

⁵⁷⁴ Przedpeński B. *Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 163.

вимога стала обов'язковою для всіх документів, надісланих з Риму. Саме 1767 р. вважають рубіжним у відносинах між Віднем та Святим Престолом⁵⁷⁵. Прикладом реальних дій влади у цьому напрямку може слугувати заборона 19 жовтня 1768 р. булли “*In Coena Domini*”, яка обмежувала владу місцевих єпископів. Імператорський двір виходив з переконання, що після папського призначення єпископи володіють всією повнотою влади на території єпископства (*episcopus est papa in loci suo*)⁵⁷⁶. Після того, як Папа Римський Климентій XIII відмовився надати дозвіл на оподаткування духовенства Ломбардії, 1765 р. у Відні створили урядову інституцію, покликану здійснювати контроль над церковними справами⁵⁷⁷. Наступним кроком стало звільнення духовенства від сплати податків⁵⁷⁸. Починаючи з 2 грудня 1775 р., обмежено прерогативи нунціатури й анульовано низку приписів канонічного права; кількість релігійних свят у рік скорочено до 24-х; 12 жовтня 1776 р. заборонено апелювати до Риму без згоди уряду⁵⁷⁹.

Політика Марії Терезії у релігійній сфері призвела до скорочення кількості монастирів, секуляризації їхніх маєтків, мінімальний вік для складання чернечої обітниці визначено у 24 роки. Заповіти на користь монастирів визнавалися недійсними; ані чернець, ані священик не могли виступати свідками при складанні духовних заповітів. Влада трактувала послушників монастирів і гроші, що там оберталися – “мертвим капіталом”. Щоби цінні метали не покидали країну, було заборонено без дозволу світської влади реалізовувати церковну власність або ж влаштовувати процесії в чужих володіннях. Розпуск ордену єзуїтів, секуляризація їхньої власності дозволила вивільнені кошти спрямувати на шкільну реформу, яка

⁵⁷⁵ Małecki M. Ideologiczne podstawy reform terecjańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z historii Państwa i prawa*. 2010. Vol. 3. S. 111.

⁵⁷⁶ Małecki M. Ideologiczne podstawy reform terecjańsko-józefińskich... S. 112.

⁵⁷⁷ Riley D. Foundations of Failed Class Formation in Eighteenth-Century Austrian Lombardy. *Society for Comparative Study of Society and History*. 2003. No. 20. P. 203.

⁵⁷⁸ Австрійська монархія Габсбургів. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. С. 320.

⁵⁷⁹ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności Kościoła Katolickiego w zaborze austriackim. *Bieleńskie Studia Teologiczne*. 2015. No 1. S. 27.

передбачала систематизацію і стандартизацію змісту освіти⁵⁸⁰ (регіональна специфіка однак зберігалася).

Для тих, хто прагнув вступити до монастиря вимагали довідку про вивчення канонічного права, а для священників складання спеціального екзамену. За проведення останніх відповідав бенедиктинський чернець Франц Штефан Рауттенстраух фон Браун (1734–1785) – канонік і теолог, прихильник обмеження світської влади Папи Римського, автор нового навчального плану (*Ratio Studiorum*) для теологічних факультетів та духовних семінарій⁵⁸¹. Ф. Ш. Рауттенстраух фон Браун був автором виданого у 1770 р. підручника з канонічного права, написаного в дусі феброніанізму і обов'язкового для навчання у семінаріях замість підручника П. Рігера⁵⁸².

У спеціальних духовних справах єпископські консисторії зберегли право суду, тоді як в справах кримінальних послуговувалися Терезіанським кодексом. На рішення консисторії світська влада могла приймати апеляційні скарги; було скасовано право ув'язнювати винних монахів у монастирі. Священники зобов'язувалися виголошувати імператорські укази або ж губернаторські розпорядження у церквах після завершення літургії. Крім того, імператриця поставила вимогу: перед тим, як прийняти висвячення, номінанти зобов'язувалися пройти трирічні теологічні студії⁵⁸³.

Прикладом державного регулювання церковних справ можна вважати заснування 1774 р. у Відні при церкві Св. Варвари “Барбареуму” – семінарії для підготовки духовенства греко-католицької церкви. Саме така назва, починаючи з 1774 р., закріпилася за уніатською церквою в Австрійській монархії⁵⁸⁴. “Барбареум” (*Barbareum*), навчання в якому тривало сім років,

⁵⁸⁰ Жеребна М. Політика освіченого абсолютизму та її значення для становлення освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2006. № 6. С. 73.

⁵⁸¹ Przedpełski B. Etyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. *Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 163.

⁵⁸² Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 295.

⁵⁸³ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności Kościoła Katolickiego w zaborze austriackim. *Bielańskie Studia Teologiczne*. 2015. No 1. S. 28.

⁵⁸⁴ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności Kościoła Katolickiego w zaborze austriackim... S. 28.

готував високоосвічені кадри для греко-католицької церкви. Для українців роль цього навчального закладу важко переоцінити, адже здобувши хорошу освіту і ознайомившись з тогочасними суспільно-політичними тенденціями, вони формували нову національну інтелігенцію⁵⁸⁵.

В останнє десятиліття правління Марії Терезії в оточенні імператриці гору взяли прихильники цілковитого одержавлення церкви та толерантнішого ставлення до інших релігій, а не тільки до католицької. У 1778 р. була скасована заборона для не-католиків здобувати наукові ступені⁵⁸⁶. Вивчення церковного права перенесли з теологічного факультету на юридичний (тут навчалися за підручником Рігтера, котрий говорив про перевагу світської влади над церковною). Загалом, імператорський двір ставив за мету підготувати теологів, котрі б думали не лише про “спасіння”, але й про “благо держави”. Зважаючи на це зазнали змін навчальні програми в духовних семінаріях, як і сам підхід у викладанні. Зокрема, «викладачів (і всіх працівників) семінарій підпорядковано безпосередньо державі; визнано пріоритет Святого Письма і праць отців Церкви першого тисячоліття існування християнства; впроваджено східні (“біблійні”) мови і допоміжні теологічні дисципліни; історію Церкви, патрологію і теологію визначено як окремі навчальні предмети; з літургійних відправ усунуто все те, що вважалося середньовічними забобонами і мало обмаль спільного зі справжнім християнством»⁵⁸⁷.

Таким чином, основними напрямками реформ в соціальній сфері за час правління Марії Терезії стали зміни в освіті. Реорганізація шкільництва виступала лише однією зі складових комплексу заходів, спрямованих на реалізацію національної ідеї імперії Габсбургів (*Gesammtstaatsidee*). Освітня вертикаль була покликана готувати кадри для державної служби, адже чиновники, а не аристократія вважалися основною опорою модерної

⁵⁸⁵ Верига В. *Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Львів: Видавництво “Світ”, 1996. С. 146.

⁵⁸⁶ Tomczyk R. *Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej...* S. 78.

⁵⁸⁷ Przedpełski B. *Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 164.

держави. Звісно, в такій державі, що розбудовувалася на засадах освіченого абсолютизму, церкві відводилася роль “державної служниці”, позбавленої колишніх привілеїв і ресурсів.

Висновки до Розділу 3

Отже, імператриця Марія Терезія провела низку інституційних реформ, які консолідували і модернізували імперію Габсбургів. До змін підштовхнули наслідки війни за “австрійську спадщину”, яка продемонструвала всі недоліки державної системи: починаючи від неефективного формування армії і закінчуючи незрозумілим збором податків і системою місцевого управління. До засадничих реформ Марії Терезії у період 1740–1780 рр. належать: адміністративна (в широкому розумінні слова – розбудова державних інституцій, формування бюрократичного апарату, регіонального управління тощо), податкова, фінансово-грошова, військова, освітня, релігійна, правова (кодифікація законодавства, формування нового судоустрою, осучаснення законодавчих норм під впливом Просвітництва).

У проведенні реформ Марія Терезія прислуховувалася до думок ідеологів австрійського Просвітництва (Юсті, Зонненфельс, ван Світен), дотримуючись принципу: все, що корисне для держави, значить є добрим для всього суспільства. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя. Її реформи становили поміркований варіант реформ в дусі “освіченого абсолютизму”, свідченням чого стали пошуки компромісу в релігійній реформі – зменшення ролі церкви, а не цілковите її усунення від державних справ, як, наприклад, у Франції.

Реформування усіх сфер суспільного життя сприяло трактуванню підданих як громадян. Позбавивши стани права утвердження, розподілу і стягнення податків, вилучивши з їхньої компетенції здійснення виконавчої влади на місцях, а також створивши спеціальні установи центральної влади (придворні канцелярії, ради), імператриця досягла значної централізації

держави. Система виховання чиновницьких кадрів в міру поширення державного втручання перетворилася на інструмент політики освіченого абсолютизму. Наприкінці XVIII ст. вже не походження, а рівень освіченості й отриманих знань визначав місце особи в соціальній ієрархії. Поява чиновників з-поза аристократичного середовища, вихованих на засадах Просвітництва, надала реформам імператорського двору незворотного характеру, свідченням чого стала реформаторська політика сина Марії Терезії – імператора Йосифа II.

РОЗДІЛ 4.

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗА ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА ЙОСИФА II (1780–1790 рр.)

4.1. Політичні та правові погляди імператора Йосифа II на державу

Смерть 29 листопада 1780 р. імператриці Марії Терезії зробила ерцгерцога Йосифа II одноосібним правителем імперії Габсбургів. У березні 1764 р. його коронували у Франкфурті як «правителя Священної Римської Імперії. З 17 серпня 1765 р. він, у віці 24 років, став співправителем своєї матері»⁵⁸⁸. Йосиф II був двічі одружений: першого разу з дочкою герцога Філіпа Пармського Марією Ізабеллою (упродовж 1760–1763); другий раз – з дочкою імператора Карла VII Марією Йозефою (1765–1767). Обидві дружини передчасно померли від віспи, а втретє ерцгерцог одружуватися не захотів. У підсумку імператор Йосиф II так і не залишив по собі законних спадкоємців, адже «його єдина дочка від першого шлюбу Марія Терезія померла 1770 р. у восьмирічному віці»⁵⁸⁹.

Повна титулатура Йосифа II містила перелік країн і міст, підвладних імператору: «... Милістю Божою обраний імператором Риму; у всі часи розбудовник імперії, король Німеччини, Єрусалиму, Угорщини, Богемії, Далмації, Хорватії, Славонії, Галичини і Лодомерії; ерцгерцог Австрії; герцог Бургундії, Лотарингії, Штирії, Каринтії і Крайни; великий герцог Тоскани; великий князь Трансільванії; маркграф Моравії; герцог Брабанту, Лімбургу, Люксембургу і Гельдерна, Вюртенбургу, Нижньої і Верхньої Сілезії, Мілана, Мантуї, Парми, П'яченци, Квастали, Освенцима і Затора, Калабрії, Барі, Монтеферату і Тешина; князь Швабії і Шарлевіля; княжий граф Габсбургу, Фландрії, Тіролю, Геннегау, Кібурга, Ѓьорца і Градіски; маркграф Священної Римської імперії Бургау, Верхньої і Нижньої Лужиці, Понт-а-Муссона і Номені; граф Намюра, Провансу, Водемона, Бланкенбергу, Цутфена,

⁵⁸⁸ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. S. 205.

⁵⁸⁹ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры...* С. 332.

Саарвердена, Зальма і Фалькенштайну, пан Вендської марки і Мехелена»⁵⁹⁰. Поданий перелік регалій, зважаючи на активну зацікавленість монарха станом справ у кожній провінції імперії, на нашу думку, був дещо більше, ніж звичайною даниною традиції і нормою ділового стилю імператорського двору. Йосиф II – це той правитель, який вникав у кожну дрібницю і намагався керувати великою державою не надто покладаючись на найближче оточення і радників – був, як його називають, “освіченим деспотом”⁵⁹¹.

Тож, у 1780 р. розпочалося “десятиліття Йосифа” – епоха радикальних і системних внутрішніх реформ, за що імператора прозвали “революціонером на троні”⁵⁹². Один із сучасників так сформулював бачення Йосифом II монархії Габсбургів: “Він хоче в буквальному розумінні того слова перетворити державу у машину, душу якої складає його особиста воля”⁵⁹³. Імператор цілком присвятив себе службі державі, яку прагнув об’єднати, модернізувати і посилити всіма доступними засобами.

Реформи Йосифа II були логічним продовженням започаткованих його матір’ю перетворень в державі, однак стали радикальнішими і більш практичними⁵⁹⁴. Якщо за Марії Терезії діяв неформальний штаб реформ з декількох осіб, то після її смерті всі реформи асоціювалися лише з імператором, а його найближче оточення виступало лише виконавцями волі правителя. Навіть діяльність міністрів зводилася в рамки “доповісти”, “запропонувати” чи “виконати”. Монарх був ентузіастом своєї справи, самостійним у вирішенні тих чи інших питань, прагматичним і надзвичайно працездатним, працюючи по 18 годин на добу⁵⁹⁵.

⁵⁹⁰ Диплом імператора Йосифа II. *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навч.-методич. Посібник*. Упоряд. В. М. Качмар, М. С. Смолій. Вид. 2-ге, доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 19.

⁵⁹¹ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*. London; New York: I. B. Tauris, 2005. P. 262.

⁵⁹² Уська У. Йосиф II. *Енциклопедія Львова*. Т. 2. За ред. А. Козицького. Львів: Літопис, 2008. С. 597.

⁵⁹³ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”. Травин Д., Маргания О. *Модернизация: от Елизаветы Тюдор до Эгора Гайдара*. Санкт-Петербург: Норма, 2016. С. 54.

⁵⁹⁴ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 129.

⁵⁹⁵ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 51.

Нарешті, з 1780 р. Йосиф II отримав можливість діяти самостійно, незважаючи на позицію матері, з якою мав розбіжності з низки питань. Наприклад, у листі Марії Терезії напередодні Різдва 1775 р. читаємо: “Ми не розуміємо один одного, попри найкращі наміри. Може, я занадто засмучена горем, що не помічаю впевненості чи щирості... Я була з вами упродовж 36-ти років... Двадцять шість років були щасливими, але тепер я не можу сказати цього, бо не можу погодитися з набагато простішими принципами релігії та моралі. Ви занадто чітко виявляєте свою неуважність до всіх старих звичаїв і всього духовенства та занадто вільних принципів моралі та поведінки. Це викликає у мене виправданий неспокій...”⁵⁹⁶. Як бачимо з цього документального уривка, Йосиф II був налаштований іти в розріз з державними традиціями, пропонуючи нові принципи, зокрема юридичні, функціонування державного механізму імперії Габсбургів.

Правові погляди Йосифа II здебільшого відповідали його реформаторським політичним поглядам. З ранніх літ ерцгерцог перебував під впливом доктрини школи природного права і, зокрема, праці С. Пуфендорфа “*De officio hominis et civis...*” (1673). Його ключові твердження полягали у визнанні суспільного договору при утворенні держави і трактуванні монарха першим слугою цієї держави⁵⁹⁷. Під керівництвом віденського юриста, спеціаліста з природного права, Христіана Августа Бека, в юнацькі роки ерцгерцог прослухав курс юридичних наук, до програми яких входило природне, міжнародне, німецьке державне і ленне право. Вчителем історії Священної Римської Імперії у Йосифа II був Йоганн Крістоф Бартенштейн. Крім того, ерцгерцог прослухав лекції, присвячені політичному і адміністративному устроєві монархії Габсбургів. Серед вчителів Йосифа II значився також угорський воєначальник, фельдмаршал, а пізніше князь, Карл Йозеф Баттяні, котрий прищепив ерцгерцогу захоплення військовою

⁵⁹⁶ Maria Theresia an Josef. 24 Dezember 1775 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/4-maria-theresia-josef-24-dezember-1775>[6.04.2018].

⁵⁹⁷ Moras M. Ordynacja karnoprosesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku. *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. 2011. No 14. S. 98.

справою. Значний вплив на ерцгерцога справив його вихователь, правник і водночас духівник-янсеніт Карл Антон Мартіні⁵⁹⁸, політико-правові погляди якого ми аналізували в попередньому розділі. Таким чином, перед тим, як зайняти найвищу державну посаду, Йосиф II отримав ґрунтовну теоретичну підготовку, зокрема політичну й юридичну. Але й упродовж часу перебування на імперському престолі він не переставав вчитися; за потреби відмовлявся від застарілих ідей, модифікуючи їх.

Упродовж 1760–1770-х років ерцгерцог здійснив низку подорожей інкогніто – як граф фон Фалькенштайн або Фалькенберг – від назви маленького володіння Габсбургів на лівому березі Рейну, – побувавши у віддалених точках імперії (Банат, 1768 р.; Трансільванія, 1773 р, Галичина і Буковина 1773 р., Богемія, італійські землі монархії). Зокрема, під час візиту 1773 р. до Галичини і Буковини Йосиф II відвідав Снятин, Заліщики, Чернівці, Львів⁵⁹⁹ (в останньому бував також у 1780 і 1787 рр., про що знаходимо згадку у листуванні з В. А. Кауніцем⁶⁰⁰). Крім подорожей землями імперії, ще як ерцгерцог, Йосиф II побував у Голландії, Швейцарії, Росії, Франції. Ці подорожі дали багато інформації для роздумів і наштовхнули до проведення реформ⁶⁰¹, які він вибудовував так, як вважав за потрібне, а не так писали теоретики-просвітники.

До французьких просвітників Йосиф II відносився скептично, беручи до уваги тільки думки фізіократів, та й то, що йому видавалося практичним у реалізації і потрібним для держави⁶⁰². Тож, на нашу думку, не варто переоцінювати вплив французького просвітництва на Йосифа II, яке він трактував як “аристократичну деспотію”, що не має перспектив у майбутньому⁶⁰³. Більше того, він навіть заборонив видавати твори Вольтера у

⁵⁹⁸ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 302.

⁵⁹⁹ Уська У. Йосиф II. *Енциклопедія Львова*. Т. 2... С. 597.

⁶⁰⁰ *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel. Herausgeben von A. Beer*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873. S. 254–255.

⁶⁰¹ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині... С. 129.

⁶⁰² Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 51.

⁶⁰³ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 310.

перекладі німецькою мовою, не бажаючи поширювати серед підданих “філософську отруту”⁶⁰⁴. З іншого боку, багато дослідників звертають увагу на вплив на Йосифа II поїздки 1777 р. до Франції, де в той час відбувався “ліберальний експеримент” міністра Анн Робера Жака Тюрго (1727–1781). Провідуючи свою сестру Марію Антуанетту, дружину французького короля Людовіка XVI, Йосиф II не втрачав нагоди вивчити як працює державний механізм в тій країні. Під впливом побаченого у Франції імператор Габсбурзької імперії схилився до потреби зняти адміністративні обмеження, що перешкоджали розвиткові торгівлі і промисловості⁶⁰⁵.

Проте, заради справедливості, відзначимо, що на відміну від своєї матері, Йосиф II приділяв просвітницьким теоріям управління державою більше уваги. Державна ідея у його розумінні була хоч і не цілком світською, проте далекою від традиційної системи влади Божою милістю (як це розуміла його мати). В основі його розуміння держави перебувала концепція корисності – у розумінні просвітників “корисності і блага більшості”. Крім того, Йосиф II у своїх державних справах намагався керуватися абстрактною ідеєю “суспільної справедливості”⁶⁰⁶.

Основні принципи своєї внутрішньої політики Йосиф II сформулював і виклав ще 3 квітня 1761 р., як співрегент Марії Терезії: «1) Підтримувати торгівлю і сільське господарство; 2) Обмежити розкіш і зменшити зайві видатки; 3) Ліквідувати непотрібні посади, щоби 20 людей не робили того, що можуть зробити 8; 4) Не платити щедро людям за те, що вони нічого не роблять і не давати компенсацію за посадовим особам за їх усунення від служби. Кожну людину потрібно використовувати в суспільстві з користю і платити їй потрібно за зроблене; 5) Навести порядок у фінансах; 6) Створити менш дорогу і добре керовану воєнну систему; 7) Використовувати ті

⁶⁰⁴ Ивонин Ю. Исторические портреты. Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург. *Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI–XVIII вв.* Москва: Русич, 2004. С. 67.

⁶⁰⁵ Иосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 52.

⁶⁰⁶ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 205.

переваги, які Ваша Величність має під рукою»⁶⁰⁷. Характерно, що окремі настанови не втратили своєї актуальності й сьогодні і можуть слугувати дороговказом до дій (звісно, із врахуванням сучасних викликів).

На переконання Йосифа II держава повинна була не лише збирати податки з підданих, але й створювати для них вигідні (чи принаймні терпимі) умови ведення справ, що дозволяло б розбагатіти. Відштовхуючись від принципів камералізму, запропонованих Й. Зонненфельсом, необхідно було зробити населення “щасливим”, адже “щасливе” населення і краще працює, і краще репродукується (велика кількість населення розглядалася як запорука справді великої і потужної держави)⁶⁰⁸. З іншого боку, людську схильність до багатства і комфорту в підсумку можна було перетворити на силу держави, населену заможними громадянами. Попри це, щоби впорядкувати фінансові справи, імператор заходився ліквідувати податкові привілеї серед привілейованих верств населення⁶⁰⁹.

Погляди Йосифа II на розвиток держави і суспільства загалом отримали назву “йосифінізму” або, на французький лад, “жозефінізму”. Одні дослідники цей термін вживають на означення всього комплексу реформ того часу, інші – ведучи мову про реформування релігійної сфери⁶¹⁰. Вже у своєму першому політичному меморандумі 1761 р. він написав знамениту фразу: “Все належить державі...”. У пам’ятних записках 1761–1768 рр., призначених для Марії Терезії, він сформулював власну програму “*despotisme lie*”⁶¹¹. Йосиф II підкреслював єдність монархії, протиставляючи її історичному різноманіттю складових імперії. Однак ключовий принцип

⁶⁰⁷ Leibel-Weckowicz H., Shabo F. Modernization Forces in Maria Theresa’s Peasant Policies, 1740–1780. *Social History*. 1982. Vol 15. P. 303–304.

⁶⁰⁸ Wagner R. E. The Cameralists: Fertile Sources for a New Science of Public Finance [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mason.gmu.edu/~rwagner/camera-list.pdf>. [28.04.2018].

⁶⁰⁹ Uniwersał Aby clerus saecularis y regularis fassyi cały substancyi y dochodów, 5 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 174–175.

⁶¹⁰ Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas, 1998. S. 268.

⁶¹¹ Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe...* P. 28.

“жозефінізму” передусім пов’язаний із секуляризацією релігійних орденів і їхніх володінь⁶¹².

Варто звернути увагу і на міжнаціональну політику імператора, яку критикували його сучасники⁶¹³. Наприклад, німецький філософ Й. Гердер вважав абсурдним урівнювати всі народи (всупереч природі), які перебували на різних шаблях розвитку, користувалися іншими мовами і сповідували відмінні релігії. На його думку, поліетнічна держава була шляхом в нікуди, оскільки “природна” держава може охопити тільки один народ. Гердер підкріплював цю тезу прикладом із садівництва, коли садівник вирощує всі квіти згідно з правилами догляду за трояндами⁶¹⁴. Зважаючи на таку критику, “Листи про гуманізм” Гердера були заборонені в Австрії в період правління Йосифа II.

Отже, політико-правові погляди імператора Йосифа II формувалися під впливом 1) матері та імперських радників (наприклад, А. Кауніца); 2) практичних навичок, отриманих в результаті навчання авторитетними педагогами-вихователями (Х. Бек, Й. Бартенштейн, К. Баттяні, К. Мартіні); 3) ознайомих подорожей імперією та європейськими країнами; 4) тогочасних суспільних реалій, особливістю яких було домінування просвітницьких ідей, освіченого абсолютизму та природного права. Зважаючи на це, ключовими концептами при реформуванні Австрійської держави стали: в економіці – камералізм і меркантилізм, в управлінні державою – освічений абсолютизм, в юриспруденції – прагнення до справедливості і природної рівності всіх громадян.

4.2. Реформа органів державного управління

Ще до того, як стати одноосібним правителем, Йосиф II займався реорганізацією армії, а після смерті фельдмаршала Леопольда Йозефа Дауна

⁶¹² Бедуел Г. *Історія Церкви*. Пер. з франц. Львів: Свічадо, 2000. С. 147.

⁶¹³ Reinalter H. *Joseph II. Reformer auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. S. 32.

⁶¹⁴ Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии: философское влияние Г. В. Лейбница, И. Канта, И. Г. Гердера. *Вестник СПбГУ*. 2013. Серия 17. Вып. 2. С. 59.

став головнокомандувачем і воєнним міністром. Військо стало для нього своєрідною ареною нововведень, даючи можливість Йосифу II зрозуміти як функціонує державний механізм. Армія, на думку імператора, слугувала практичним чинником єдності імперії⁶¹⁵. Передусім новий головнокомандувач очистив армійські ряди від багатих, але не професійних синів багатіїв, котрі розглядали армію лише як джерело своїх прибутків. Йосиф II ліквідував практику продажу посад перед виходом офіцерів у відставку. При формуванні армії запанував принцип, згідно з яким офіцерські посади обіймали не за принципом походження, а за професійними навичками. Також, за Йосифа II була поширена конскрипція на Угорщину та Тіроль, скасована перед тим⁶¹⁶.

За даними дослідника П. Баумгарта, у 1784 р. на утримання армії витрачали 54,2% державного бюджету⁶¹⁷, що цілком характерно для абсолютистських держав того часу. Наприклад, у меморандумі Марії Терезії від січня 1771 р. про підходи в реформуванні австрійського війська, читаємо: “Мій принцип, яким я зобов’язана князю Кауніцу, і який я завжди відчувала, це чесність і щирість, відсутність двозначності... Але головне – це гроші”⁶¹⁸. Йосиф II більше, ніж його мати, приділяв уваги матеріальному забезпеченню армії – від амуніції до харчування особового складу. В старій австрійській армії солдат був практично безправним й імператор скасував низку обмежень, зокрема, відмінив муштру і дозволив солдатам одружуватися. За Йосифа II солдати, котрі відслужили встановлений термін у війську, почали отримувати пенсію й у них з’явилася можливість працевлаштування в адміністративних органах влади (наприклад, на митниці). Таким чином, бути солдатом означало отримати військову професію. Примусовий набір у солдати ще зберігався, однак здебільшого була припинена практика

⁶¹⁵ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 307.

⁶¹⁶ Там же. С. 307.

⁶¹⁷ Там же. С. 326.

⁶¹⁸ Denkschrift Maria Theresias vom Jänner 1771 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5391> [6.04.2018].

рекрутування (імператорський двір, зрештою, допускав рекрутування “лакеїв і перукарів, а не робітників-селян”). Загалом, військова реформа Йосифа II призвела до якісної перебудови армії, яка чи не єдина у Європі могла конкурувати з французькою армією в період наполеонівських воєн⁶¹⁹.

Крім розбудови армії Йосиф II приділяв чималу увагу й створенню органів поліції. У 1782 р. президент правління Нижньої Австрії, колишній губернатор Королівства Галичини і Володимерії Йозеф Антон фон Перген створив дирекції провінційної поліції, чим заклав підвалини майбутньої організації поліцейської системи в імперії Габсбургів⁶²⁰. Починаючи з 1784 р. в столицях земель стали виникати окремі Дирекції поліції, локальний вплив яких за англійською аналогією був мінімізований⁶²¹. Зокрема, за віденським взірцем у 1785 р. дирекцію поліції, яка забезпечувала охорону існуючого ладу і встановлених порядків, створено у Львові. По циркулах організовано окремі комісаріати поліції. Комісари зобов’язувалися “не заважаючи обивателям, допомагати їм”, пильнувати, щоб не траплялися нещасні випадки, а піддані були законослухняними громадянами. Тобто, йшлося про забезпечування дисципліни і порядку [*Zucht und Ordnung*], як це у свій час обґрунтував Й. Г. Юсті⁶²². Австрійська поліція, яка стала частиною адміністрації, практично не поступалася пруській поліції, яку вважали взірцевою. Водночас відбулося створення мережі таємної поліції, що, на нашу думку, є цілком природним для абсолютистських держав.

Починаючи з 1777 р. характерною рисою економічного розвитку Австрії знову став дефіцит державного бюджету, який Йосифу II не надовго вдалося подолати тільки 1785 р.⁶²³. Дефіцит державного бюджету, великі видатки і

⁶¹⁹ Пристер Е. Краткая история Австрии... С. 278.

⁶²⁰ Axtmann R. ‘Police’ and the Formation of the Modern State. Legal and Ideological Assumptions on State Capacity in the Austrian Lands of the Habsburg Empire, 1500–1800. *German History*. 1992. Vol. 10. No. 1. P. 59.

⁶²¹ Reicher D. Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914. *Crime, Law and Social Change*. 2010. Vol. 54. No. 3–4. P. 287.

⁶²² Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity*. Kitchener: Batoche Books, 2001. P. 370.

⁶²³ Kowalczyk R. Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II. *Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2011. Tom IX. S. 10.

обслуговування старих боргів суттєво корегували економічну політику імператорського двору. На початках його радником у фінансових справах був швейцарець Йоганн Фрайс (1719–1785) – автор грошової реформи за Марії Терезії. Прагнучи збільшити прибутки державного бюджету імператор передусім вдався до строгої економії, що певний час дозволяло підтримувати бездефіцитність бюджету. «У 1780 р. бюджет країни складав 70 млн. флоринів, з яких 51% спрямовували на військо, 18,2% – на обслуговування старих боргів, 6% – на регіональну адміністрацію, 3% – на будівництво фортифікаційних споруд (як бачимо, і цю статтю можна долучити до військових витрат), а видатки на імператорський двір Йосиф II скоротив до 2% (імператор, наприклад, частково скасував суворий і затратний іспанський придворний церемоніал). У 1781 р. бюджет країни зріс до 74,1 млн. флоринів, з яких військові видатки складали, як і в попередній рік, 51%; проте обслуговування державного боргу збільшилося до 21%»⁶²⁴. Такий розподіл коштів не давав можливості інвестувати у розвиток промисловості. Тож, без реформування фінансової сфери збалансувати бюджет було не можливо в принципі.

У 1783 р. Йосиф II приступив до реформування фінансової сфери. Передусім він ініціював додрук паперових банкнот і взяв чергову позику на суму 17 млн. флоринів під 4%: у Франкфурті, Генуї й Амстердамі (тут позичали традиційно найбільше, наприклад, за 1784–1792 рр. у місцевих банкірів, часто євреїв, імператорський двір позичив 22 млн. флоринів), – 15 млн., а в Бельгії (переважно позичали в банку Антверпена) – 2 млн. Другим кроком стали зміни в податковій системі, зокрема, збільшення непрямих податків. Таким чином, «бюджет на 26,6% формувався за рахунок прямих податків, на 36,5% – з непрямих, 37% складали прибутки від продажу землі, надходжень з копалень, грошової емісії. Завдяки збільшенню

---

⁶²⁴ Kowalczyk R. Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II... S. 10.

непрямих податків у 1785 р. вдалося збалансувати бюджет: 88 млн. флоринів становили доходи, а 85 млн. – видатки»⁶²⁵.

Згідно з імператорським патентом від 1 червня 1785 р. в обіг впроваджено «банкоцетлі номіналом 5, 10, 25, 50, 100 і 1000 флоренів. Причину такого кроку, очевидно, варто шукати у тому, що попередній випуск паперових грошей не поширювався на Галичину, Угорщину і Семигороддя»⁶²⁶. Однак цілковито завершити фінансову реформу Йосифові II завадила війна з Туреччиною 1788–1790 рр., яка наприкінці його правління знову обтяжила імперію значними боргами, спровокувавши інфляцію. Чисельність армії зросла майже до 300 тис. чоловік: «у 1788 р. для війни проти Туреччини до війська було рекрутовано 245 тис. піхотинців, 37 тис. кавалеристів і 900 артилеристів»⁶²⁷. На військові кампанії довелося витратити не тільки внутрішні резерви, але й знову позичати гроші за кордоном⁶²⁸. У 1789 р. бюджет імперії складав 120 млн. флоринів, а дефіцит складав 36,4 млн. В такій ситуації імператор вирішив покращити ситуацію додрукуванням нових банкоцетлів: у 1790 р. грошова емісія склала 28 млн., а державний борг перевищив півмільярда. Таким чином, спроба завдяки друку нових грошей вирішити проблему не мала успіху. У 1790 р. «61% бюджетних видатків спрямовувався на військові потреби і 18% на обслуговування зовнішнього боргу. Загалом війна з Туреччиною коштувала імперії Габсбургів 443 млн. флоринів»⁶²⁹. Більше того, ця війна зруйнувала спроби імператора відновити міжнародний авторитет австрійського абсолютизму⁶³⁰.

Зважаючи на той факт, що імперія Габсбургів була не готова до кардинальних змін, а дворянство демонструвало опозиційні настрої (оскільки не розуміло потреби реформ), запорукою успішних змін мало стати

⁶²⁵ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 12.

⁶²⁶ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 12.

⁶²⁷ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства*. Пер. с англ. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – С. 297.

⁶²⁸ *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Herausgeben von A. Beer... S. 336.

⁶²⁹ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 13.

⁶³⁰ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 299.

максимальне зміцнення центрального уряду і вибудовування чіткої вертикалі влади ⁶³¹. Імператорський двір Габсбургів не шукав порозуміння з представниками провінцій і волів діяти самовладно. Радитися з народом чи їхніми делегованими представниками не вважалося доцільним, що в підсумку зумовило непопулярність реформ. Імператор Йосиф II вважав адміністративну реформу вкрай важливою, головню через низьку ефективність виконавчого апарату і корумповане чиновництво, передусім на новоприєднаних землях ⁶³². З цим він особисто зіткнувся на засіданнях Державної ради (починаючи з 1761 р.). Чиновники мали служити державі, а не держава служити засобом для прогонування бюрократії. Таким чином, в імперії Габсбургів почалось формування бюрократичної системи в дусі камералізму, коли імператорський двір опирався на елітний прошарок професійних посадовців ⁶³³.

Однак поки існувала колишня автономія земель, на станові зібрання поширювалася компетенція контролювати місцевих чиновників, а регіони імперії жили за власними правовими системами, збудувати ефективну управлінську систему було складно. Старі чиновники не могли керувати новою державою, побудованою в дусі освіченого абсолютизму ⁶³⁴. Саме тому Йосиф II заходився юридично послаблювати систему станових представництв і розбудовувати міцну державу, названу за його іменем *Josephstadt* ⁶³⁵.

Реформи державного управління можна вважати найбільш послідовними відносно заходів, вжитих за правління Марії Терезії. Шляхом створення інституту “Об’єднаних придворних відомств” вдалося створити єдиний центр

⁶³¹ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dr. Phil. to the Department of Political and Social Sciences Freie Universität Berlin. Berlin, 2017. P. 92.

⁶³² Vushko I. Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772–1815. *Aspects of European Political Culture. Junior Visiting Fellows’ Conferences*. – Vol. XX. Vienna: IWM, 2005. P. 53.

⁶³³ Дейвіс Н. Європа. Історія. Пер. з англ. Київ: Основи, 2008. С. 667.

⁶³⁴ Isajew I. “Nowa biurokracja”: legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji. Tom IV. Część 1*. Pod. Redakcją A. Górnika, K. Latawca i D. Magiera. Lublin–Siedlce: Libra, 2011. S. 83.

⁶³⁵ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866...* P. 92.

політичного й фінансового управління і таким чином добитися поєднання старої територіальної системи управління з галузевими відділами. Таким чином, у 1782 р. існувало лише п'ять центральних установ: Об'єднані придворні відомства, канцелярія Державної ради, Надвірна і Державна канцелярії, Надвірна військова рада і Вище юридичне відомство⁶³⁶. Невдовзі було створено інші, спеціалізовані органи управління, зокрема, Міністерство поліції (*Polizeiministerium*; перетворене у Надвірну палату поліції і цензури – *Polizei- und Censurhofstelle*), Надвірну комісію церковних і віросповідальних справ; Надвірну кваліфікаційну комісію; Надвірну санітарну депутацію; Банківську надвірну палату⁶³⁷.

Центральним адміністративним органом для німецьких спадкових земель при Йосифі II залишалася імператорсько-королівська Об'єднана чесько-австрійська канцелярія; для Угорщини і Семиграддя – угорсько-семигородська канцелярія (утворена 11 серпня 1782 р.); для Ломбардії та Бельгії існувала окрема канцелярія⁶³⁸. Чесько-австрійська канцелярія з 1782 р. стала відати усіма внутрішніми справами, за винятком судових та військових⁶³⁹. Було відновлено Директоріум на чолі з канцлером, створений вперше ще за правління Марії Терезії. Усього в цій інституції працювало 18 радників (за матері Йосифа II – 37), які розподіляли справи за регіональним або предметним принципом. Компетенція створеної Марією Терезією Державної ради була обмежена, зокрема, не всі важливі питання вирішувалися на її засіданнях. На думку Йосифа II, документи, як потрапляли на розгляд цього органу надто довго перебували там, гальмуючи ухвалення нагальних рішень. Зважаючи на це, кількість членів Державної ради скоротили учетверо. Фактично, превалювала думка, згідно з якою, чим менше центральних установ і чиновників, які ними керують, то легше

⁶³⁶ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 147.

⁶³⁷ Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.–1918 р.): навч. посіб.* Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. С. 37.

⁶³⁸ Riley D. Foundations of Failed Class Formation in Eighteenth-Century Austrian Lombardy. *Society for Comparative Study of Society and History*. 2003. No. 20. P. 192, 200.

⁶³⁹ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині... С. 129.

керувати (в підсумку, вийшло навпаки – чиновницький апарат з кожним роком розростався)⁶⁴⁰.

До державної канцелярії надходили матеріали з провінцій, які після представлення спеціальним референтом і розгляду на зібранні радників, за підписом канцлера скеровували імператорові. Канцелярія Йосифа II публікувала декілька типів державних документів: розпорядження (*Verordnung*), надвірні декрети (*Hofdekret*), інформації (*Nachricht*), резолюції (*Entschliebung*). Інколи їх об'єднують терміном “декрети”⁶⁴¹ (інколи, “циркуляри”). Безпосередньо укази імператора називалися “патентами”, а на польський лад в Галичині інколи вживається термін “універсали”.

Адміністративна реформа включала, як перебудову системи управління, так і нове територіальне розмежування. Принцип централізації втілювався у життя без будь-якої уваги до історичних традицій та колишніх розмежувань. На середньому рівні (землі) дрібні області було об'єднано в губернії, на чолі з губернаторами та підконтрольною йому адміністрацією. У випадку, якщо губернатор не міг вирішити питання через відсутність юридичних повноважень, він скеровував це питання на розгляд канцелярії у Відень. У компетенції губернатора перебували питання, пов'язані з управлінням, поліцією, освітою, цензурою, торгівлею, промисловістю і т.п.⁶⁴² Всі інші інстанції в регіонах були ліквідовані, проте відбулося посилення раніше існуючих окружних правлінь, завдяки чому суттєво обмежено автономію міст і окремих громад.

Австрійську монархію поділили на тринадцять губерній: Внутрішню Австрію (Штирія, Каринтія, Крайна), Галичину, Гьорц і Градиск з Триєстом, Зовнішню Австрію (швабські володіння), Ломбардію, Моравію, Нижню Австрію, Нідерланди, Трансільванію, Угорщину і Банат, Хорватію, Чехію. У

⁶⁴⁰ Isajew I. “Nowa biurokracja”: legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji*. Tom IV. Część 1... S. 84.

⁶⁴¹ Timofejew D. Rozporządzenia językowe Józefa II dla Galicji (1780–1790). *Postscriptum polonistyczne*. 2015. No 1(15). P. 61.

⁶⁴² ЦДІА України у м. Львові, ф. 146 (Галицьке Намісництво, м. Львів), оп. 1, спр. 42 (Проект організаційного устрою губернаторства, 1773 р.), арк. 5–7.

березні 1782 р. австрійський уряд здійснив черговий етап адміністративної реформи, створивши шість губерній. Циркул (округ) залишався найнижчою адміністративною одиницею, влада якого контролювала всі аспекти життя громади ⁶⁴³. Циркули (*Kreis*) очолювали старости (*Kreishauptmann*), до компетенції яких входили адміністративні функції, нагляд за торгівлею і промисловістю. Вони не просто здійснювали управління, а слугували інструментом поширення абсолютизму на зразок керівників французьких департаментів ⁶⁴⁴. У Королівстві Галичини і Володимирії рік по тому замість шести циркулів і 59-ти дистриктів створено 18 циркулів ⁶⁴⁵. Адміністративний штат циркулу складав «близько десяти осіб (староста, три-чотири комісари, секретар, два канцеляристи, один або більше практикантів і два кур'єри). Старост і комісарів, як вищих чиновників, призначав безпосередньо імператор, усіх інших – староста» ⁶⁴⁶.

З міркувань політико-економічної доцільності, імператор не був прихильником утворення великих міст, вважаючи їх «розсадниками неробства і розпусти». Зрештою, до урбанізації в імперії Габсбургів було дуже далеко, адже навіть у найрозвинутіших регіонах країни – Австрії та Чехії – міщани склали лише 15% всіх жителів ⁶⁴⁷. Магдебурзьке право узаконювало міщанський стан як чинник міського самоврядування, однак і воно в період правління Йосифа II було «модернізоване», а фактично скасоване.

Міська реформа 1785 р. ліквідувала частину старих органів управління і впроваджувала нові, серед яких був магістрат. Магістрат поділявся на три сенати: політичний, цивільний і кримінальний. Бургомістр був державним чиновником, з тією лише різницею, що оплачувався з міської, а не з

⁶⁴³ Uniwersał, tyżący sie postanowienie nowych Cyrkularnych urzędów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 Januare ad ultimam Decembris Anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1783. S. 27.

⁶⁴⁴ Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas, 1998. S. 267.

⁶⁴⁵ Górak A., Łatawiec K. *Kancelaria organów w Galicji. Wybór źródeł*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. S. 4.

⁶⁴⁶ Bartoszewicz K. *Dzieje Galicyi: jej stan przed wojną i "wyodrębnienie"*. Warszawa: W-wo Gebethner i Wolf, 1917. S. 6.

⁶⁴⁷ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 16.

державної каси⁶⁴⁸. Бургомістри і члени міських управ, як і раніше обиралися бюргерами на чотирирічний термін, але затверджувалися губернатором і мали скласти екзамен з юридичних предметів при апеляційних судах. Власне вибори були двоступеневі: громада обирала комісії з двадцяти осіб, а вже ті з-поміж себе обирали управу (все це відбувалося за присутності імперських чиновників). Тож, у міст забрали останнє їхнє право – право посилати своїх депутатів у ландтаги і на комітатські зібрання⁶⁴⁹. Фіксуються випадки, коли невдоволений виборами імператор міг скасувати результати проведених виборів і назначити членів управи своїм розпорядженням. Міські привілеї повинні були чітко відповідати чинному австрійському законодавству і не виходити за його межі⁶⁵⁰.

Перебудову системи міського управління простежимо на прикладі Львова, де згідно з патентом імператора Йосифа II від 31 серпня 1786 р. було скасовано магдебурзьке право. Рік по тому місті почав функціонувати магістрат, на який покладали крім господарських ще й судові функції (за аналогією до тих функцій, які виконували рада і лава за магдебурзьким правом)⁶⁵¹. Кількість міських чиновників сягала півсотні осіб, до того ж при магістраті Львова працювало близько двадцяти чоловік допоміжного персоналу⁶⁵². Магістратом керував бургомістр, котрого, як і радників, спершу обирав т.зв. Міський виділ (у різний час складався від 24-х до 60-ти осіб). Уже за імператора Франца I у 1805 р. Міський виділ позбувся права обирати радників магістрату і їх стало призначати губернаторство. Це свідчило про перетворення магістрату на державний орган влади та втрату самостійності. Упродовж 1787–1816 рр. бургомістром Львова був Франц

⁶⁴⁸ Бах М. *Австрія в першу половину XIX века*. Пер. с нем. Санкт-Петербург: Издание С. Скимунта, 1906. С. 133.

⁶⁴⁹ Митрофанов П. П. *История Австрии*. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1910 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldcancer.narod.ru/History/Mitrofanov.htm> [6.04.2018].

⁶⁵⁰ ЦДДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 52, спр. 22 (Листування з надвірним радником Угарте, Окружним управлінням у Львові та ін. про оголошення і введення в дію інструкцій та розпоряджень), арк. 2.

⁶⁵¹ Uniwersał. Powszechny przepis sądy na wszystkie sądowy instancje, i uregulowany Magistraty, 23 lutego 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 54–55.

⁶⁵² Schnür-Peplowski S. *Z przeszłości Galicyi (1772–1862)*. Lwów: Jakubowski&Zaduwicz, 1895. S. 66.

Антон Лоренц – цісарсько-королівський радник, президент Господарського суду (буквально, суду торгівельного і векселевого) ⁶⁵³.

При реформуванні державної системи імператор був змушений виходити з того, що суб'єкти монархії виступали імперською опорою, а це не дозволяло йому порушувати політичну і конфесійну рівновагу. Це заходило в суперечність з австрійськими інтересами. Йосиф II хотів з різних народів імперії створити єдину націю, покірну династії Габсбургів – щось на зразок Франції ⁶⁵⁴. До національних почуттів своїх підданих імператор ставився як до пережитків минулого, а провінційний патріотизм не сприймав і тлумачив його як неправильно трактовану свободу.

Традиційно з недовірою ставилися до династії Габсбургів угорці, а реформи освіченого абсолютизму лише збільшили цю недовіру. Ще Марія Терезія у листі Йосифові II від 24 липня 1778 р. відзначала, що “Вони [угорці] нічого не роблять і не піклуються про інтереси монархії. Там, де немає ні влади, ні закону, потрібна люб'язність і не докори. Ця нація дуже сильно відрізняється [від решти]” ⁶⁵⁵. Однак Йосиф II і не думав оминати реформування Угорщини. Передусім, територію країни поділили на 10 округів на чолі з верховними графами. Показово, що Йосиф II відмовився коронуватися угорською короною і велів у 1784 р. перевезти її до столиці імперії. Бажаючи уніфікувати всі землі імперії, Йосиф II перестав скликати угорський Сейм, скасував комітатську систему, у 1785 р. поділив Угорщину на десять округів, поширив практику призначати Королівських комісарів замість виборних префектів ⁶⁵⁶. Таким чином, Йосиф II був першим габсбурзьким монархом, котрий силою інтегрував Угорщину в унітарні імперські рамки. Усі головні реформи (релігійна, військова, аграрна) були

⁶⁵³ У ратуші міста Львова. Від бурмистрів до міських голів: довідник. Упоряд. І. Мацевко та М. Мудрий. Львів: Галицька видавнича спілка, 2016. С. 36–37.

⁶⁵⁴ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 56.

⁶⁵⁵ Maria Theresia an Josef. 24. Juli 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/22-maria-theresia-josef-24-juli-1778> [6.04.2018].

⁶⁵⁶ Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. *Государственное управление и административные структуры. Проблемы истории России*. 2011. Вып. 9. С. 176.

нав'язані Угорщині, не зважаючи на спротив місцевої аристократії. І лише імператор Леопольд II – наступник Йосифа II, знову підтвердив окремий статус Угорщини⁶⁵⁷.

Наприкінці свого правління Йосиф II підпорядкував Хорватію Угорщині, але офіційною мовою на її території була німецька. У державно-правовому контексті Хорватія, як і Трансільванія, розглядалися як внутрішня автономія Угорського королівства⁶⁵⁸. У 1784 р. Йосиф II скасував привілей “трьох націй” у Трансільванії, що сприяло піднесенню національного руху влахів і спровокувало антиугорське повстання.

Подібно як і в Угорщині, державна самобутність Чехії виявлялася у діяльності місцевого сейму і земської ради, однак вже за правління Марії Терезії функції цих органів були обмежені. Змінилися також вимоги до осіб, котрі претендували на зайняття адміністративної посади. Від них, з-поміж іншого, стали вимагати наявності юридичної освіти⁶⁵⁹. Йосиф II відмовився від коронації чеською короною, так само як і відмовився коронуватися угорською. Корони Св. Штефана і Св. Вацлава Йосиф II розпорядився передати до Віденського музею (Хофбург). Чехів й угорців обурював той факт, що імператор свідомо порушив традицію. Однак, до слова, в тому музеї опинився і символічний капелюх ерцгерцога Нижньої Австрії⁶⁶⁰. «Представники чеської еліти зверталися до імператора з пропозицією коронуватися короною Св. Вацлава і відновити колишні права і привілеї, але безуспішно. Лише за Леопольда II чеську корону повернули до Праги і сам імператор нею коронувався»⁶⁶¹. Крім того, новий імператор повернув

⁶⁵⁷ Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. S. 109.

⁶⁵⁸ Бахлова О. Венгерское королевство в условиях династического кризиса в доме Габсбургов и становление Австрийской империи (XVII–XVIII вв.): политико-правовые аспекты. *Финно-угорский мир*. 2009. № 2. С. 75.

⁶⁵⁹ Любавский М. К. *История западных славян (прибалтийских, чехов и поляков)*. Москва: Скоропечатня А. А. Левенсон, 1917. С. 202.

⁶⁶⁰ Баумгарт П. Иосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 321.

⁶⁶¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*... S. 215.

сеймові право збирати податки, пообіцяв відновити сеймовий комітет, відкрив у Празькому університеті кафедру чеської мови.

Реформи освіченого абсолютизму порушили колишній уклад земель чеської корони. У 1783 р. імператор ліквідував сеймові комітети по всій імперії, у т.ч. в Чехії. Розпорядження місцевими фондами на суспільні потреби, якими раніше відали ці комітети, передали губернаторствам. Місцеві сейми отримали право делегувати за вказівкою уряду двох радників, котрі разом з губерньськими чиновниками мали розпоряджатися суспільними фондами. Більше того, у 1788 р. Йосиф II оголосив, що сейм Чехії збиратиметься не щорічно, а тоді, коли імператор вважатиме за потрібне і обговорюватиме на своїх засіданнях те, що запропонує імператорський двір⁶⁶².

Політика імператорського двору, зокрема, у сфері релігії та адміністрації, викликала опозицію в Бельгії (Південних Нідерландах, у т.ч. Люксембурзі, що входили до складу імперії Габсбургів з 1714 р.). Вища влада в австрійських Нідерландах зосереджувалася в руках імператорського намісника (генерального капітана або лейтенант-губернатора)⁶⁶³. Він керував військом, фінансами та іншими господарськими справами. Заходи Йосифа II, спрямовані на підпорядкування духовної влади світській викликали опозиційні настрої серед місцевого населення і спротив духовенства⁶⁶⁴. Лідером руху за вихід Бельгії зі складу імперії Габсбургів став місцевий адвокат Ван дер Нот. Шукаючи порозуміння з місцевим населенням, у 1788 р. Йосиф II відновив закритий раніше Лувенський університет⁶⁶⁵.

Унаслідок реформ освіченого абсолютизму Бельгію поділили на 9 округів (*kreitsen*) на чолі з імператорськими інтендантами. Впровадження посади інтенданта зруйнувало стару систему провінційного правління,

⁶⁶² Любавській М. К. *История западныхъ славянъ (прибалтійскихъ, чеховъ и поляковъ)*... С. 206.

⁶⁶³ Gehlen N. *Belgien unter der Herrschaft von Maria Theresia und Joseph II. Wandel der Reformpolitik*. Diplomarbeit. Angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie. Wien, 2014. S. 41.

⁶⁶⁴ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*... S. 215.

⁶⁶⁵ Сухий О. *История Бельгии*. Львів: ЛА "Піраміда", 2005. С. 86.

зокрема місцевих рад. Штати провінцій Брабант й Ено виступили проти такої системи управління, переставши платити податки в центральні казну. У відповідь Йосиф II 7 січня 1789 р. заборонив скликання парламентів цих провінцій. Бельгійська політична еліта не могла змиритися з тим, що з нею перестали радитися щодо найважливіших питань⁶⁶⁶.

29 квітня 1789 р. Йосиф II запропонував бельгійським штатам нову, компромісну конституцію, але коли Державна рада її відкинула, імператор вирішив діяти силою⁶⁶⁷. Не бажаючи йти на значні поступки бельгійцям, Відень відправив туди генерала д'Альтона, покликаного силоміць стабілізувати ситуацію. Задля цього д'Альтон вдався до арештів представників бунтівної еліти, передусім духовенства, закриття духовні семінарії у Мехелені й Антверпені, силою розігнав представницьке зібрання Брюсселя⁶⁶⁸.

Під впливом Французької революції 1789 р. та в умовах антиподаткової кампанії, зумовлених скасуванням старих привілеїв, в Австрійських Нідерландах розпочалася Брабантська революція, гаслом якої стала незалежність від Габсбургів⁶⁶⁹. Зокрема, 23 листопада 1789 р. провінційні штати Фландрії позбавили Йосифа II герцогської влади над регіоном. Імператор був не проти позбутися бунтівної провінції і виношував ідею обміняти Бельгію на Баварію (претензії на цей регіон обґрунтовувала раніше і його мати⁶⁷⁰), однак кроки в цьому напрямку всіляко блокувала Пруссія. У грудні 1789 р. вся територія Бельгії була звільнена від австрійських військ, які відступили до Люксембургу. Як тільки австрійські військові частини полишили Брюссель, повсталі скликали Національний конгрес, який 7 січня 1790 р. позбавив влади Йосифа II і проголосив незалежність, яку відразу

⁶⁶⁶ *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel.* Herausgeben von A. Beer... S. 340–341.

⁶⁶⁷ Дейвіс Н. *Європа. Історія.* Пер. з англ. Київ: Основи, 2008. С. 716.

⁶⁶⁸ Сухий О. *Історія Бельгії...* С. 87.

⁶⁶⁹ Gehlen N. *Belgien unter der Herrschaft von Maria Theresia und Joseph II. Wandel der Reformpolitik.* Diplomarbeit. Angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie. Wien, 2014. S. 98.

⁶⁷⁰ Maria Theresia an Josef. 2. Jänner 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5399> [1.04.2018].

визнала Пруссія⁶⁷¹. Однак незалежна держава проіснувала недовго, оскільки новий імператор Леопольд II зумів домовитися з частиною бельгійської еліти й відновити австрійські порядки⁶⁷².

Менш бунтівні настрої простежувалися у Галичині, де в середині 1780-х років завершено адміністративну реформу. Галичину Йосиф II розглядав як експериментальне поле для своїх реформ і нововведень⁶⁷³, що можемо пояснити фактором занедбаності краю в останні роки польської влади і, а відтак прагненням австрійської влади якнайшвидше навести тут лад у всіх сферах життя. Підставою для радикальних змін слугувала аналітична записка австрійського уповноваженого, надвірного радника Яна-Вацлава Маргеліка, котрий у червні 1783 р. з інспекцією відвідав Галичину (інспектував край три місяці)⁶⁷⁴. Зміни передбачали утворення окружних управлінь, поділ міст на королівські (державні) і приватновласницькі, внутрішнє розділення великих міст на райони⁶⁷⁵.

Найнижчою ланкою адміністративного поділу вважалася домінія, котра виступала допоміжним органом державної адміністрації і мала публічно-правовий характер⁶⁷⁶. У Галичині домінії організовувалися за взірцем Чехії, Моравії і Сілезії, виконуючи адміністративно-політичну і судову функції. Їхня кількість була такою: приватних доміній – 2449, державних – 39, релігійних – 20. Домінія могла мати різну територію – від одного села чи фільварку до декількох сіл. Чиновницький штат домінії складали мандатор (виконував адміністративно-політичні функції і зосереджував у своїх руках поліційну владу), юстиціарій (судові функції), суддя, збирач податків і “поліційні слуги”⁶⁷⁷.

⁶⁷¹ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 311.

⁶⁷² *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel.* Herausgeben von A. Beer... S. 364.

⁶⁷³ Уська У. Йосиф II. *Енциклопедія Львова.* Т. 2... С. 597.

⁶⁷⁴ Tokarz W. *Galicja w początkach ery Jozefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783.* Kraków: Akademia Umiejętności, 1909. S. 5.

⁶⁷⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 4(Т.2), спр. 7655 (Повідомлення Надвірної канцелярії про зміст імператорських розпоряджень по проведенню заходів в зв'язку з проектом і зауваженнями надвірного радника Маргеліка, 1783 р.), арк. 3–5.

⁶⁷⁶ Петрів Р. Адміністративно-територіальний поділ і місцеві органи управління Східної Галичини (70-ті роки XVIII – 70-ті роки XIX ст.). *Право України.* 2000. № 9. С. 115.

⁶⁷⁷ Górac A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji. Wybór źródeł...* S. 5.

З метою простішого адміністрування, починаючи з 1786 р., до складу Галичини як 19 циркул входила Буковина. З 1 лютого 1787 р. тут припинила свою діяльність австрійська військова адміністрація і запрацювала цивільна адміністрація. 29 вересня 1790 р. імператор Леопольд II розпорядився здійснити часткове відокремлення Буковини від Галичини. У декреті Надвірної канцелярії йшлося: “Те об’єднання, що відбулося в 1786 році з метою спрощення державного управління, не могло більше продовжуватися, оскільки досвід показав, що через відмінність у мові, традиціях та звичаях жителів не можна очікувати повної злагоди”⁶⁷⁸.

Бажаючи підвести під існування імперії Габсбургів єдиний культурний фундамент, Йосиф II вдався до оголошення німецької мови єдиною офіційною в монархії. За десятиліття свого правління він видав: «97 патентів, що регулювали мовну ситуацію в країні; з них 20 торкалися безпосередньо Галичини. Причина полягала в тому, що в краї складно було знайти достатню кількість чиновників із добрим знанням німецької мови»⁶⁷⁹. 18 травня 1784 р. Йосиф II окремим патентом надав німецькій мові статус єдиної державної мови, яка стала обов’язковою, зокрема, у судах і судочинстві. Усі чиновники зобов’язувалися вивчити німецьку мову до 1 листопада 1784 р.; у графствах і містах – до 1 листопада 1785 р. Тих, хто не зумів опанувати німецької мови відправляли у відставку. Аналогічний указ 1 грудня 1785 р. було видано для Галичини, Чехії і для італійських Герцу й Градіска⁶⁸⁰. Хоча цим патентом Йосиф II не думав, за його словами, про ні про “онімечування”, ні про культурне “проникнення”, а лише про зміцнення держави⁶⁸¹. Варто, наприклад, відзначити, що у листуванні з рідними імператор часто послуговувався французькою мовою. Тож, зі середини 1780-х рр. німецьку

⁶⁷⁸ Кайндль Р. *Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення*. Пер. з нім. В. Іванюка. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. С. 74.

⁶⁷⁹ Timofejew D. Rozporządzenia językowe Józefa II dla Galicji (1780–1790). *Postscriptum polonistyczne*. 2015. No 1(15). P. 61.

⁶⁸⁰ Uniwersał. Języka niemieckiego używanie we wszystkich Galicyjskich jurydycznych, subseliach, interesach ogólnie przepisui się, 1 grudnia 1785. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimat Decembris anno 1785 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 185–186.

⁶⁸¹ Тищик Б. Й. *Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.)*... С. 39.

мову поширено на всі регіони імперії, крім Південних Нідерландів та Ломбардії. Тут німецька у представницьких органах повинна була вживатися з 1787 р., оскільки, за висловом дослідника Ділейна Рілі “ломбардське суспільство і так було струшене” радикальними реформами Йосифа II ⁶⁸².

Спеціальним декретом від 1782 р. Йосиф II впровадив вимоги до написання прохань, адресованих представникам вищих органів влади. Колишня пишна барокова форма, яка передбачала розгорнуті послання із розповідями не тільки про себе, але й про справи родини, була скасована. Розроблені Й. Зонненфельсом принципи ділового стилю передбачали лише декілька важливих складових прохання: 1) привід звернення; 2) суть прохання; 3) наведені під порядковими номерами обґрунтування ⁶⁸³. Органи влади, згідно з патентом від 18 травня 1784 р. зобов'язувалися вести все діловодство винятково німецькою мовою. Всі чиновники у центральних установах мали навчитися німецької мови до 1 листопада 1784 р. ⁶⁸⁴. Основні принципи діловодства, впроваджені Йосифом II, функціонували і наприкінці ХІХ ст., свідченням чого є рекомендації для губернаторства Королівства Галичини і Володимирії ⁶⁸⁵.

Йосиф II виступав проти “земельних конституцій”, обмежуючи самоуправління і врізаючи повноваження ландтагів ⁶⁸⁶. Станові сейми й надалі продовжували скликатися щорічно, але вони були позбавлені функцій розпоряджатися фінансами. Сеймові управи були скасовані, зокрема, комітатські сеймики в Угорщині і провінційні штати в південних

⁶⁸² Riley D. *Foundations of Failed Class Formation in Eighteenth-Century Austrian...* P. 208.

⁶⁸³ Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и доступ к образованию для “достойных юношей” из “отдаленных областей Королевства”. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів “Слов'янська культура та писемність: минуле і сучасність”, 24–25 травня 2012 р.* Ужгород, 2012. С. 357.

⁶⁸⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 147 (Доповідь імператору і розпорядження про впровадження нового положення з діловодства, 1784 р.), арк. 1–3.

⁶⁸⁵ ЦДДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 2 (Матеріали про організацію і ведення діловодства в Крайовому губернаторстві і підвідомчих установах), арк. 71–75.

⁶⁸⁶ Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. S. 169.

Нідерландах ⁶⁸⁷. Таким чином, дворяни позбулися самоуправління і були зрівняні у правах з іншими підданими (як перед законом, так і в сфері сплати податків). Вони також втратили свої привілеї у судах та в місцевих адміністраціях й були законодавчо обмежені при посіданні нерухомості. Водночас імператор кардинально скоротив витрати на потреби членів імператорської фамілії. Буквально через місяць після смерті матері Йосиф II наказав ліквідувати приватний фонд імператриці, з якого виплачували пенсії придворним чиновникам, які, на думку нового правителя, нічим корисним не займалися ⁶⁸⁸. З цього приводу дослідник Макс Бах так охарактеризував наслідки політики імператорського двору стосовно дворянства: “Австрійська держава подібна на годинник, у якого одна ги́ря стала надто легкою. Ця ги́ря – це дворянство. Водночас, іншої ги́рі, потрібного для правильного ходу годинника взагалі немає. Ця ги́ря, якої не вистачає – це четвертий стан” ⁶⁸⁹ (промисловці чи за термінологією того часу “буржуазія”).

Попри формальне заснування Марією Терезією Галицького станового сейму, він так і не почав діяти. Саме тому 20 січня 1782 р. у Львові – столичному місті Королівства Галичини і Лодомерії – був оприлюднений імператорський патент про створення Галицького станового сейму. У документі йшлося: “Прагнемо, аби духовна і світська шляхта цих країв, подібно як і в інших наших провінціях, склали станове зібрання” ⁶⁹⁰. Патент Йосифа II значною мірою повторював положення патенту 1775 р., з тією відмінністю, що дещо розширював повноваження керівного органу сейму – Станового комітету. До сейму входили титулована знать, шляхта та вище духовенство, які платили річний домініальний податок не менше 75 зол. ринських. Становий сейм виступав виконавчим представницьким

⁶⁸⁷ Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. Государственное управление и административные структуры. *Проблемы истории России*. 2011. Вып. 9. С. 174.

⁶⁸⁸ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 54.

⁶⁸⁹ Бах М. *Австрия в первую половину XIX века*... С. 120.

⁶⁹⁰ Universal względem ustanowienia Stanów Krajowych, Lwów, 20 stycznia 1782 r. Mościcki H. *Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach. I Od rozbiorów do księstwa Warszawskiego (1772-1807)*. Б.м.в., Б.р.в. S. 17.

органом з дорадчими функціями для Галичини, однак залишався обмеженим у своїх повноваженнях і правах ⁶⁹¹.

Отже, у 1782 р. році відбулося урочисте відкриття Галицького станового сейму, котрий за правління Йосифа II збирався ще тричі (у 1784, 1786 і 1788 роках), здебільшого для того, щоби провести вибори до Станового комітету або встановити порядок обрання вїтїв у сільських громадах ⁶⁹². Інші постанови сейму мали декларативний характер, як наприклад, звернення до місцевих священнослужителїв і львів'ян (*Actum Leopoli in Pretorio Urbis Die Vige*) ⁶⁹³. Ознайомлення з протоколами засідання Галицького станового сейму за 1786 р. дає підстави говорити про подальше звуження компетенції цього представницького органу і навіть про певну формальність його засідань (мінімум дискусїй, декларативне запевнення у вірності імператору тощо) ⁶⁹⁴.

У 1783 р. імператор видав кодекс поведінки чиновника, який містив правила поведінки “слуги імперії” ⁶⁹⁵. Отже, чиновники зобов'язувалися виявляти відданість, відмовитися від колишнього пишного етикету. Над чиновниками встановлювався строгий контроль у формі ревізїй, однак їм гарантувалися фіксований оклад заробітної плати і пенсія (в тому числі і для їхніх вдїв і сирїт). Таким чином, чиновник позбувся невпевненості у завтрашньому дні ⁶⁹⁶.

У контексті реформування державних органів влади варто звернути увагу на зміни в сфері державної цензури. 8 червня 1781 р. Йосиф II видав патент про цензуру, згідно з яким надвірна цензурна комісія перетворювалася на головний наглядовий орган, покликаний “рецензувати”

⁶⁹¹ *Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини*. В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула. Львів, 2002. С. 19.

⁶⁹² ЦДДА України у м. Львові, ф. 163 (Крайовий становий сейм, м. Львів), оп. 1, спр. 23 (Протоколи засідань за листопад 1784 р.), арк. 7–9.

⁶⁹³ ЦДДА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 22 (Протокол засідання від 26 жовтня 1784 р.), арк. 25.

⁶⁹⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 47 (Протокол засідання від 15 листопада 1786 р.), арк. 1–4.

⁶⁹⁵ Timofejew D. *Rozporządzenia językowe Józefa II dla Galicji (1780–1790)*... P. 66.

⁶⁹⁶ Isajew I. “Nowa biurokracja”: legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji*. Tom IV. Część 1... S. 84.

всю призначену до продажу друковану продукцію⁶⁹⁷. Натомість відбулося скасування церковної цензури і впроваджувалися достатньо ліберальні критерії суспільної дискусії, що критично сприйняли представники церкви⁶⁹⁸. В “Основних правилах” книжкової цензури імператор зазначав: “Критика, якщо це не пасквіль, може зачіпати кого завгодно, і її не можна заборонити, особливо, якщо автор вказує в публікації своє ім’я”⁶⁹⁹.

У столицях усіх країв було створено Управління цензури (*Bucherrevisionsamt*), котрі стежили за недопущенням у пресі та літературі, публічних виступах антиурядових закликів, образ чинної влади. Втім, на відміну від попереднього принципу цензурування впроваджувався цілком новий – рецензування літератури заздалегідь, тобто влада надавала (або не надавала) дозвіл на друк продукції. Крім того, без дозволу цензури було заборонено ввезення з-за кордону будь-якої друкованої продукції⁷⁰⁰.

Отже, реформи імператора Йосифа II в сфері державного управління були покликані створити новий професійний прошарок управлінців, а через територіально-адміністративні зміни і германізацію уніфікувати і спростити механізм керування державою. Незадовго до своєї смерті, через спротив в Бельгії та Угорщині, Йосиф II був вимушений скасувати деякі свої нововведення, спрямовані на централізацію імперії.

4.3. Реформування правової системи Австрійської імперії

У правовій сфері освічений абсолютизм укріпив ідею правової держави, яка знайшла своє відображення і в політичній думці того часу. Відтак, у XVIII ст. австрійська влада вдалася до вдосконалення та кодифікації існуючого законодавства. Йосиф II прагнув реформувати імперську юстицію, сподіваючись отримати додаткові важелі впливу в монархії й полегшити

⁶⁹⁷ Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. S. 153.

⁶⁹⁸ Paszyn M. *Reformy józefińskie w świetle relacji prasy polskiej okresu stanisławowskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016 S. 18.

⁶⁹⁹ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 328.

⁷⁰⁰ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 pp.)... С. 131.

управління державою⁷⁰¹. Наприклад, для простішого управління 13 провінцій поділили на 6 судових округів, в кожному з яких судова палата з колегіальним складом коронних суддів слугувала другою апеляційною інстанцією.

Упродовж 1781–1788 рр. Йосиф II видав низку патентів, що регулювали сферу судочинства і продовжували послідовну лінію щодо дедалі більшого підпорядкування судових органів державним інституціям⁷⁰². Наприклад, 30 березня 1781 р. було видано патент, згідно з яким жодне писане прохання до вищих цісарсько-королівських судів не могло бути подане без підпису чиновника Надвірної канцелярії⁷⁰³. Ці кроки до певної міри суперечили концепції правової держави модерної епохи, але поряд з ними імператорський двір лібералізував судове законодавство. Так, 10 серпня 1781 р. видано роз'яснення стосовно процесуальних дій свідків. Зважаючи на письмову форму судочинства, свідки зобов'язувалися подавати свої покази у формі реплік, відповідним чином їх підписавши⁷⁰⁴. Розпорядженням 1781 р. було дозволено судам допускати як свідків жінок і євреїв. Своєрідним підсумком змін у цьому напрямку стала Загальна судова інструкція від 23 лютого 1786 р. для судів усіх інстанцій. До неї долучалися взірці процесуальних документів і форми необхідних бланків для здійснення судочинства⁷⁰⁵.

Імператор був переконаний, що всі люди рівні перед законом, а тому в державі потрібна єдина система судочинства. Результатом кодифікаційних робіт в рамках реформ освіченого абсолютизму став Загальний судовий

⁷⁰¹ Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts...* S. 208.

⁷⁰² Тищик Б. Й. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.)...* С. 38.

⁷⁰³ Uniwersał. Iż żadne Suppliky do Najwyższych Ces. Krol. Sądow bez podpisu Nadwornego Agenta podawane bydz nie powinni, 30 marca 1781. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 januarii ad ultimam decembris anno 1781 emantorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 15–16.

⁷⁰⁴ Supplement. Do Przepisu sądowego tu w Kraju dnia 15 Czerwca 1774 względem Swiadkow obwieszczonego, 10 sierpnia 1781. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 januarii ad ultimam decembris anno 1781 emantorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. – S. 38.

⁷⁰⁵ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів.* Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 727.

порядок, затверджений Йосифом II 1 травня 1781 р.⁷⁰⁶. Відтоді австрійське цивільно-процесуальне право стало правом закону, а судді зобов'язувалися не тільки дотримуватися букви закону, але й “тлумачити розум закону”⁷⁰⁷. Закон про загальне судочинство 1781 р. передбачав принципи безкоштовного заслуховування сторін, письмового ведення судового процесу (за винятком дрібних справ, вартістю нижче за 25 зол., які могли розглядатися усно). Новаторським кроком стало впровадження попереднього слідства (*Voruntersuchung*) після завершення якого підозрюваного віддавали в руки кримінального суду. Це попереднє слідство, юридичною підставою для якого було відповідне звернення, провадили місцеві органи поліції⁷⁰⁸.

Загальний судовий порядок набув чинності з 1 січня 1782 р. і упродовж 1783–1784 рр. поступово впроваджувався в дію у різних частинах імперії. Наприклад, Загальний судовий порядок у Східній Галичині було впроваджено у 1784 р. одночасно з реформуванням судочинства в краї⁷⁰⁹. Загальний судовий порядок 1781 р. у частині судової юрисдикції передбачав можливість судового розгляду усіх питань без огляду на їхню сутність (§ 1). Визнавалося, що суперечки між панами і їхніми підданими повинні були розглядатися у судах Королівства Галичини і Володимерії (§ 3). У випадках, якщо суперечка торкалася торговельних і векселевих питань, то вона підлягала розглядові у спеціалізованих судах (§ 4). Питання нерухомого майна підлягали юрисдикції тих судів, де це майно знаходилося. До тієї ж самої юрисдикції, що і чоловік, мала належати і його дружина, а також їхні неповнолітні діти (§ 9–10). Слуги не могли підпадати під ту ж саму юрисдикцію, що їхній господар (§ 12)⁷¹⁰. «Суддя не мав права розглядати

⁷⁰⁶ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. S. 440.

⁷⁰⁷ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.)*... С. 719.

⁷⁰⁸ Moras M. *Ordynacja karnoprocesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku*... S. 103.

⁷⁰⁹ Informacya. *Nowy Codex judicialis w niektórych sprawach ante jannuarium 1784 ma bydź zażywany, 1 marca 1784. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 56–57.

⁷¹⁰ Uniwersał. *Do iakiey Jurisdycyi Sprawy nalezeć mają, 9 kwietnia 1784. Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 73.

тих справ, які не підлягали його юрисдикції (§ 13). Якщо суддя розпочав розгляд справи, то він повинен був довести її до завершення. Від судді вимагалось здійснювати судочинство не в інтересах котроїсь зі сторін, а в інтересах права і загальної справедливості (§ 18)»⁷¹¹.

У 1785 р. компіляційна комісія на чолі з юристом Йоганном Гортеном (1735–1786) підготувала першу частину цивільного кодексу, що стосувалася особового (фамільного) права, врахувавши зауваження імператора⁷¹². Кодекс складався з п'яти розділів: 1) закони; 2) права підданих; 3) права подружжя; 4) права батьків і дітей; 5) права сиріт та інших осіб, не здатних управляти своїми справами. Цей кодекс отримав назву Йосифінського кодексу законів або Йосифінської книги законів (*Josefinisches Gesetzbuch; Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) і був чинним з 1 січня 1787 р. до 31 грудня 1811 р.⁷¹³. Однак, на нашу думку, зважаючи на свою змістову обмеженість, кодекс відразу суттєво не вплинув на практичну юстицію. Проте, навіть за цих обставин, йосифіна не мала собі рівних у тогочасній Європі, принаймні за гуманістичними принципами⁷¹⁴. В дусі абсолютизму стаття 1 §1 йосифінського кодексу констатувала вимогу, щоби кожний підданий поважав державну владу заради порядку і безпеки. Обов'язком влади було окреслення прав підданих з огляду на потребу гарантування суспільного добробуту⁷¹⁵.

1 червня 1788 р. патентом Йосифа II було затверджено Загальний кримінальний судовий порядок (“Кримінально-процесуальна ординація Йосифа II”). У кримінальному процесі утвердилися інквізиційні підходи і публічність звинувачення, діяв принцип офіційності, відповідно до якого визначення предмета судового розгляду перебувало в компетенції суду (§1). Доноси не лише допускалися, але й заохочувалися. Попри юридичне

⁷¹¹ Uniwersał. Do iakiey Jurisdykcyi Sprawy należeć mają, 9 kwietnia 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 74–75.

⁷¹² Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa...* S. 208.

⁷¹³ Огоновський О. *Систем австрійського права приватного*. Т. 1... С. 4.

⁷¹⁴ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II. Polska pod zaborami*. Kraków: W-wo “Księgarnia Akademicka”, 1993. S. 23.

⁷¹⁵ Moras M. *Ordynacja karnoprosesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku...* – S. 99.

скасування тортур ще за Марії Терезії, допити за з допомогою сили таки вживалися, особливо, коли потрібно було “розговорити” підозрюваного. Суддя водночас був носієм судової влади і слідчим, який здійснював слідство, але його повноваження, порівняно з попередньою ординацією виявилися обмеженими⁷¹⁶. Він мав приймати до уваги пом’якшуючі і обтяжуючі обставини вчинення злочину. Про гласність кримінального процесу мова ще йшла⁷¹⁷. Варто, однак, зазначити, що саме в цьому документі відбулося розмежування процесуальних норм від матеріально-правових.

З технічного боку, йосифінський судовий порядок виступав відображенням філософсько-правових тенденцій модерної доби. Формулювання норм були короткими і зрозумілими, написані чіткою і зрозумілою мовою. Загальний кримінальний судовий порядок 1788 р. був добре систематизований і складався з 266 параграфів, які ділилися на дві частини: I частина (184 параграфи) присвячувалася злочинам, що належали до компетенції кримінальних судів – злочини проти життя і здоров’я осіб; II частина (82 параграфи) стосувалася політичних злочинів. Визначення цих злочинів базувалося на теорії природного права⁷¹⁸.

У I частині (трьох розділах) було окремо обґрунтовано сутність австрійського кримінального права – дано чіткі визначення злочинів і покарань, наголошено на індивідуальному характері відповідальності. Юридичною новизною йосифінського кодексу стала норма, що карати можна тільки за доведений злочин (“*nullum crimen sine lege poenali anteriori*”)⁷¹⁹. Інші нововведення були типовими для освіченого абсолютизму. Наприклад, злочини проти держави трактувалися не тільки як злочин проти одного лише монарха; злочини проти релігії віднесено до категорії політичних злочинів.

---

⁷¹⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 150 (Вищий крайовий суд, м. Львів), оп. 1, спр. 40 (Розпорядження, інструкції та пояснення вищих судових установ про порядок ведення судових засідань), 1784–1813 рр., арк. 16.

⁷¹⁷ Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.)*... С. 723.

⁷¹⁸ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II*... S. 122.

⁷¹⁹ Ibid. S. 104.

Будь-який злочин підлягав покаранню згідно з буквою закону, а не із його духом. Фактично, відбувалося вибудовування нової ієрархії суспільних цінностей, які знаходили свій вияв у правових нормах. Так, було скасовано низку злочинів, спрямованих проти релігії та суспільної моралі, зокрема, апостазію та чаклування.

При винесенні вироків і реалізації покарань Йосиф II керувався двома головними мотивами: 1) злочинці мали відшкодувати завданні суспільству збитки; 2) застосування щодо них тортур і публічне ганьблення мали “страхаючим” чином діяти на громадськість, запобігаючи подібним злочинам. Імператор суттєво обмежив практику використання смертної кари, будучи переконаним, що більше користі буде, якщо використовувати в’язнів на каторжних роботах ⁷²⁰.

Застосовувані покарання мали бути лише такими, якими їх прописали законотворці (принцип “*nulla poena sine lege*”). Причини безкарності виникали з недостатності доказової бази або у випадку доведення відсутності вини. Що важливо відзначити, при винесенні покарання не повинно було враховуватися соціальне походження, за винятком кари хльостом, яку застосовували тільки до осіб непривілейованого походження. Але навіть в такому випадку було прописано мінімум і максимум покарання ⁷²¹. Самі покарання були покликані виконувати “виховну роль”, щоби повернути злочинця до життя згідно з законом, а не до його усунення з життя суспільства. Так само непередбачено застосування смертної кари для покарання типових злочинів, зберігши найвищу міру покарання тільки для тих, хто повстав проти держави (бунтівників) ⁷²². Ув’язнення на різні терміни було прописано дуже детально, а терміни перебування в місцях позбавлення свободи коливалися в широкому часовому діапазоні, сягаючи навіть ста років. Усе залежало від того, якими були скоєні злочини: легкими, тяжкими

⁷²⁰ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 328

⁷²¹ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II*... S. 105.

⁷²² Кульчицький В. *Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.* Львів: Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету, 1966. С. 59.

чи найтяжчими. Ув'язнених могли клеймити, “посадити” лише на хліб і воду, змусити чистити міські вулиці, приковувати ланцюгами, використовувати для каторжних робіт, зокрема, перетягувати кораблі по Дунаю.

Слабкими сторонами йозефіни, на нашу думку, можна вважати значну роль слідчого, котрий провадив розслідування, при мінімальних правах підсудного. Крім того, з огляду модерних змін, недоліками були недостатня публічність і відсутність змагальності, можливість використання покарання до особи підсудного на підставі його “непослушності”⁷²³.

Своїми діями при реформуванні правової сфери Йосиф II сприяв відходів від системи колишніх нижчих судів – патримоніальних (домінальних) у сільській місцевості та магістратських судів у містах⁷²⁴. У перших судилися селяни, у других – мешканці міст, які користувалися магдебурзьким правом: рада розглядала цивільні справи, лава – кримінальні справи⁷²⁵. Цивільне судочинство у першій інстанції у справах шляхти було покладено на земельні суди (*Landgericht*), однак суддів вже не обирали на шляхетських сеймиках, а призначали й оплачували їхню роботу з боку держави.

Як ми уже відзначали вище, у 1784 р. на територію Королівства Галичини і Володимерії було поширено дію загальноавстрійської судової реформи, що свідчило про подальшу інтеграцію краю до складу монархії Габсбургів⁷²⁶. До 1784 рр. в Галичині діяли старі польські суди: земські (розглядали цивільні справи), гродські (кримінальні справи, підкоморські (земельні суперечки), а для духовенства, з не чітко визначеною компетенцією, функціонували спеціальні єпископські суди у Львові, Перемишлі і Кракові⁷²⁷. Компетенція єпископських судів

⁷²³ Moras M. Ordynacja karnoprocesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku... S. 112.

⁷²⁴ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині... С. 130.

⁷²⁵ *Judicium terrestribus et castrensibus inqoandis tempus detrminat. Statuit ad quod castrum et judicium unaquaeque, 1 decembris 1772. Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 11 Septembris Anno Domini 1772 initaie possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 13–14.

⁷²⁶ *Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини...* С. 57–58.

⁷²⁷ Wawel-Louis J. *Początkowie sądownictwo austriackie w Galici (1772–1784).* Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1897. S. 6–7.

розповсюджувалася і на кримінальні справи духовних осіб, а після судової реформи була обмежена тільки духовними справами. Щодо світських справ, зокрема кримінальних, духовні особи позбавлялися сану духовним судом і їхні справи передавалися на розгляд державного суду. Якщо рішення духовного суду хоч якоюсь мірою стосувалося світських справ, про нього необхідно було ставити до відома органи державної влади. Обмеження юрисдикції духовних судів було черговим свідченням посилення австрійського абсолютизму⁷²⁸.

З 1 січня 1784 р., як суд першої інстанції, у Львові почав функціонувати шляхетський суд (*Adelsgericht in Lemberg, Forum Nobilium*), який розглядав усі цивільні та кримінальні справи шляхти. Він був покликаний розглядати справи державної скарбниці, майнові справи шляхти, духовенства, міщан⁷²⁹. Того ж року Львівському шляхетському суду була підпорядкована Королівська табуля (*Galizische Landtafel*), яку інколи називали Галицькою або Крайовою табулею⁷³⁰. Упродовж 1784–1787 рр. шляхетський суд у Львові був єдиним на всю Галичину і Буковину. У 1787 р. було засновано шляхетський суд у Тарнові і Станіславові (*Landrecht in Stanislawow*), 1796 р. – у Кракові і Любліні, а 1804 р. – у Чернівцях.

Йосиф II продовжив започатковану його матір'ю справу організації спеціальних судів: торговельних, вексельних, гірничих (*Mercantil-, Wechsel-, Berggerichte*)⁷³¹. Зважаючи на відсутність чіткого розмежування виконавчих і судових органів влади, траплялися випадки, коли вище перелічені суди діяли при магістратах. Наприклад, у 1787 р. до магістрату Львова був прилучений векселевий суд⁷³².

У 1787 р. в Австрійській імперії створено т.зв. кримінальні суди (*Criminalgerichte*) – по одному для кожного циркулу. Компетенції цих судів

⁷²⁸ Wawel-Louis J. *Początkowie sądownictwo austriackie w Galici (1772–1784)*... S. 7.

⁷²⁹ Едер П. До питання про передумови створення Вищого крайового суду у Львові в складі Австрії та Австро-Угорщини (1855–1918 рр.). *Митна справа*. 2014. № 3. Ч. 2. С. 38.

⁷³⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 166 (Крайова табула), оп. 1, спр. 5644 (Патент австрійської імператриці Марії Терезії про організацію Крайової табулі для Галичини), арк. 1–4.

⁷³¹ Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині... С. 130.

⁷³² Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II*... S. 175.

підлягали справи всіх осіб незалежно від станового походження (з іншого боку, відомі випадки, коли знатність походження була обтяжуючим чинником). Для Галичини і Буковини таким чином засновано 19 кримінальних судів, суддів до яких призначали місцеві адміністрації. Ці суди були покликані розглядати кримінальні справи, в тому числі й шляхтичів, що означало ліквідацію окремої шляхетської підсудності. Політичні справи, як от образа монарха, державна зрада, організація бунту, фальшування грошей і документів, не належали до справи кримінальних судів⁷³³. Ще раніше, 5 грудня 1785 р. було видано імператорський циркуляр, яким передбачалися громадські роботи для осіб, котрі дозволили собі словесно образити особу монарха⁷³⁴.

Реформуючи суди другої інстанції, Йосиф II ліквідував колишні Сенати справедливості (або юстиції), ініціювавши створення замість них у всіх землях імперії апеляційні суди (*Appellationsgerichte*) – по одному на провінцію. В окремих землях міг існувати один апеляційний суд на два регіони, як наприклад, апеляційний суд для Моравії і Сілезії, створений 1783 р. Такі суди склалися з президента, віце-президента і крайових радників, яких призначав особисто монарх. Ці суди розглядали апеляції на рішення і вирoki усіх нижчестоящих судів (сільських, міських, шляхетських і загальних кримінальних)⁷³⁵. На їхній розгляд можна було вносити й апеляції на рішення єпископських судів, але не у всіх питаннях. Таким чином, у 1784 р. Імператорсько-Королівський трибунал у Львові був реорганізований в Апеляційний суд (друга судова інстанція). Апеляційні суди здійснювали нагляд за судами, які діяли в окрузі їхньої компетенції; перед ними складали екзамени кандидати на посади суддів й адвокатів.

Отже, реформи правової сфери, ініційовані Йосифом II, ґрунтувалися на просвітницьких концепціях природного права, справедливості; з точки зору

⁷³³ Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. S. 371.

⁷³⁴ Cyrkularz. Ukaranie poddanych publiczna robota, którzy monarchicznych rozkazów wykonewać zanedbaia, 5 grudnia 1785. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 197.

⁷³⁵ Тищик Б. Й. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.)*... С. 39.

механізму їх впровадження – на засадах бюрократизму, абсолютизму і частково лібералізму. Вони значною мірою продовжували перетворення Марії Терезії, однак зміни упродовж 1780–1790 рр. були радикальнішими і більш практичними, свідченням чого став Загальний судовий порядок і творення цілком нової мережі судів. Загалом, завдяки йосифінським реформам відбулася модернізація правової системи імперії Габсбургів.

4.4. Економічні реформи Йосифа II: сутність і оцінка

Відштовхуючись від фізіократичних ідей, Йосиф II вважав землю єдиним джерелом багатства. Фізіократи ототожнювали суспільство і природу, вважаючи, що розвиток сільського господарства є основою суспільного блага. Ще за правління його матері селянин нарешті отримав обмежений юридичний захист не тільки від поміщика, але й від втручання в його господарську діяльність з боку сусідів. Йосиф II продовжив якісні зміни в аграрному секторі, вдавшись, зокрема, до регулювання правових відносин на селі.

Оскільки селяни були головними платниками податків, тому виникала необхідність їх берегти і дати можливість більше заробляти. У листі до віцеканцлера імператор писав: “Нинішня система оподаткування у краях та нерівність податків, нав’язаних народам, є предметом надто важливим, щоб уникнути моєї уваги. Я виявив, що принципи, на яких вона заснована, є незрозумілими і стали шкідливими для селянського господарства; що між спадковими провінціями не існує ні рівності, ні рівності поміж собою, ні між окремими власниками, і тому вона більше не може функціонувати. З цією думкою я даю вам необхідні розпорядження щодо запровадження нової системи оподаткування, за допомогою якої внесок, необхідний для держави, може здійснюватися без збільшення поточних податків..., а селянин має бути звільненим від усіх перешкод”⁷³⁶.

---

⁷³⁶ Letters of Joseph II of Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу: [www.bxscience.edu/.../ Letters%20of%20Joseph%20II%20of...](http://www.bxscience.edu/.../Letters%20of%20Joseph%20II%20of...) [10.04.2018].

Отже, зважаючи на ці принципи, імператор оголосив аграрну реформу наріжним каменем своєї соціально-політичної програми⁷³⁷. До того, необхідно зауважити, що основні надходження до бюджету країни йшли з аграрного сектора, а «переважна більшість населення жила за рахунок сільського господарства: в Австрії – 75%, Чехії – 78%, а в південних і східних провінціях, в т.ч. у Галичині – 90%»⁷³⁸. Попри такий значний відсоток зайнятих в сільському господарстві, однією з найбільших проблем залишалася культура господарювання, яка не відповідавала вимогам часу. Новаторські системи ведення сільського господарювання, які впроваджувалися в інших частинах імперії, в Галичині були незнані. З іншого боку, «використання сільськогосподарських машин було себе виправдовувало на великих фільваркових угіддях, але не на дрібних клаптиках землі»⁷³⁹.

Становище селян в регіонах Габсбурзької імперії було діаметрально протилежним: у Тіролі, Ломбардії, південних Нідерландах воно було кращим, у Галичині чи не найгіршим. У правовому відношенні селяни цілковито залежали від поміщика, який у довільній формі міг накладати на них штрафи, вимагати оплатити дозвіл займатися ремеслом. Абсолютна більшість селян сплачували поміщикам чинш і відробляли різноманітні повинності. Достатньо частими були випадки згону селян з оброблюваних ними наділів, створення перешкод у користуванні пасовиськами і лісами. Щоби врегулювати ситуацію в правовій площині, 24 березня 1780 р. Йосиф II заснував т.зв. Королівську табулю (*Landtafel*), покликану займатися обліком нерухомого майна і спеціальними земельними книгами у Галичині (місце розташування, розмір, форма власності, імена власників). Після втілення у життя судової реформи 1784 р. Королівську табулю підпорядкували

⁷³⁷ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)... С. 326.

⁷³⁸ Kowalczyk R. Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II... S. 16.

⁷³⁹ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim. *Biełańskie Studia Teologiczne*. 2015. No 1. S. 23.

Львівському шляхетському суду, після чого вона отримала назву Галицької (*Galizische Landtafel*) або Крайовою (*Tabula Krajowa we Lwowie*)⁷⁴⁰.

Зважаючи на свої переконання та практичні потреби, упродовж 1781–1782 рр. Йосиф II видав патенти, якими проголосив звільнення селян від особистої залежності від поміщиків і визначив фіксований розмір панщини. Землевласникові заборонялося вимагати від селянина більше трьох днів панщини на тиждень, або 156 днів на рік; регламентовано робочий день – улітку 12 год., взимку – 8⁷⁴¹. Обмежувалися численні додаткові повинності на користь пана, а селянин отримував право обробляти свій наділ, збувати плоди виробництва. На підданих селян розповсюджувалися такі особисті свободи, як право одружуватися без дозволу пана, переходити на інші наділи, звертатися зі скаргою на свого пана до суду⁷⁴².

Запобігаючи виходові ситуації з-під контролю, 1 вересня 1781 р. імператор видав патент про покарання селян у домініях (“штрафпатент”), який зобов’язував підданих підпорядковуватися не лише державним розпорядженням, але й вказівкам панів (поміщиків) та їхніх чиновників. Підданий, котрий проявляв непокору, підлягав покаранню, міра якої залежала від землевласника. Непослух і підбурювання проти пана каралися арештом або додатковими примусовими роботами; слухання справи відбувалось за присутності сільського старости та двох сусідів. Що характерно, селянина не могли карати грошовим штрафом або завдавати тілесного покарання⁷⁴³.

Однак, буквально за два місяця, 1 листопада 1781 р. Йосиф II видав патент (*Untertanenpatent*) про скасування кріпосного права для Чехії, Моравії, Сілезії та інших земель австрійської частини монархії. Цей патент скасовував кріпосне право, замінюючи його “розумним спадковим

⁷⁴⁰ ЦДДА України у м. Львові, ф. 166, оп. 1, спр. 5650 (Інструкції з табулярного діловодства, 1786–1849 рр.), арк. 17–18.

⁷⁴¹ ЦДДА України у м. Львові, ф. 765 (Колекція Петрушевича А. О.), оп. 1, спр. 55 (Розпорядження губернатора Брігідо про права та зменшення повинностей підданих в Галичині), арк. 1–5.

⁷⁴² Тищик Б. *Історія держави та права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.–1918 р.)*... С. 42.

⁷⁴³ Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II*... S. 24.

підданством”, що давало селянам особисту свободу і право вільного пересування. У документі, зокрема, йшлося, що “Його Величність прийшов до думки, що скасування кріпосництва позитивно вплине на розвиток землеробства і промисловості, і що розум і любов до людства однаково підштовхують до такого нововведення”. У 1785 р. положення імператорського патенту про скасування кріпосного права поширилися на інші землі – Угорщину, Хорватію, Карінтію, Штірію, Крайну, де кріпацтво замінили підданством, коли земля належала панові і селянин за користування нею був змушений платити за це або відробляти панщину. Колишню кріпосну залежність скасували: селянин міг іти, куди хотів, мав право одружуватися без дозволу пана ⁷⁴⁴.

На приєднаних після першого поділу Речі Посполитої землях скасування кріпосного права відбулося через півроку. 5 квітня 1782 р. імператор Йосиф II видав патент, яким скасовував особисту кріпосну залежність селян (*Leibeigenschaft*) у Королівстві Галичини і Володимерії, надавши колишнім кріпакам основні громадянські права ⁷⁴⁵. Тоді ж було опубліковане розпорядження губернатора Королівства Галичини і Володимерії Йозефа Брігідо про “права та зменшення повинностей підданих в Галичині” ⁷⁴⁶, які в загальних рисах регламентували взаємини селян з колишніми панами. Загалом, мусимо відзначити, що регламентування аграрних відносин на селі стало більш деталізованішим. Наприклад, населенню детально роз’яснювали, як доглядати лошат, саджати дерева, вирощувати живі загороди, позбавлятися від бур’янів і т.д., або ж відомий патент Йосиф II 1783 р., яким він наказав споруджувати будинки з коминами замість колишніх курних хат ⁷⁴⁷.

⁷⁴⁴ Пристер Е. *Краткая история Австрии...* С. 281.

⁷⁴⁵ Uniwersał. Względem zniesienia niewolniczego poddaństwa, 5 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 55.

⁷⁴⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 765 (Колекція Петрушевича А. О.), оп. 1, спр. 55 (Розпорядження губернатора Брігідо про права та зменшення повинностей підданих в Галичині), арк. 1.

⁷⁴⁷ Fras Z. *Galicja*. Wrocław: Wyd-wo Dolonśaskie, 2003. S. 51.

На основі імператорських патентів від 5 квітня і 28 червня 1782 р. у Галичині було впроваджено інститут мандаторів. На цій підставі Галицьке губернаторство з 15 березня 1784 р. дозволило власникам маєтків передавати судові функції юстиціаріям (мандаторам). Циркуляр від 12 квітня 1787 р. визначив їхні повноваження: зокрема, юстиціарії заміщали власників і виступали їхніми уповноваженими. Землевласник стежив за діяльністю юстиціарія, однак не мав права давати йому вказівки стосовно способу ведення конкретних справ⁷⁴⁸.

16 червня 1786 р. для Королівства Галичини і Володимерії було затверджено т.зв. “Роботпатент” з 84-х статей (*Robot-Patent*; де *Robot* – назва панщини німецькою мовою), що регламентував земельні відносини. Документ розмежовував підданські і двірські маєтки (домініальні і рустикальні землі)⁷⁴⁹. І хоч “Роботпатент” задумувався як тимчасове розпорядження для регулювання відносин на селі, через затягування радикальної земельної реформи його положення діяли аж до середини ХІХ ст.⁷⁵⁰. “Роботпатент” встановлював максимальний розмір панщини для селян – три дні. Тривалість робочого дня на період пізньої весни – літа (від 1 квітня до 30 вересня) не могла перевищувати 12-ти год., з відпочинком на 2 год., а з 1 жовтня до 31 березня – 8 год. з годинною перервою. Винятком був лише період жнив, коли заради вчасного збору врожаю робочий день могли збільшувати на 2 год. Для тих підданих, котрі до 1786 р. відпрацьовували менше трьох днів панщини у господарстві пана, зберігалися колишні норми⁷⁵¹.

Імператор Йосиф II виходив з фізіократичної концепції єдиного і рівного для всіх землеволодінь податку, розмір якого мала встановити спеціальна

⁷⁴⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 106, спр. 85, арк. 27.

⁷⁴⁹ Uniwersał. Wyznaczenie roboczych powinności, 16 czerwca 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 226.

⁷⁵⁰ Настасяк І. Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772–1789 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 115.

⁷⁵¹ Uniwersał. Wyznaczenie roboczych powinności, 16 czerwca 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 226–237.

придворна комісія з регулювання оподаткування і її виконавчі органи на місцях. На підставі патенту австрійського імператора від 23 лютого 1784 р. упродовж 1785–1788 рр. в складі Австрії складався перший загальний земельний перепис – поземельний кадастр, відомий як Йосифінська метрика⁷⁵². Поземельні кадастри (“метрики”) склалися з метою отримання статистичних даних про економічний стан шляхетського та селянського господарства і таким чином з’ясувати потенційні доходи з метою збагачення казни. Перепис покладався на провінційні комісії в кожному конкретному окрузі. Наприклад, перший поземельний кадастр у Галичині був складений упродовж 1785–1788 рр.

Згідно з імператорським патентом від 12 квітня 1785 р. було видано інструкції для місцевих адміністрацій (мандаторів або їхніх заступників) про правила обміру ґрунтів. Детальному обміру й подальшому оподаткуванню підлягали орні землі, перелоги і пари, стави, луки, городи, пасовиська та альпійські луки, винниці, ліси і навіть чагарники⁷⁵³. Водночас, того ж 1784 р. проведено перший перепис населення для того, щоб отримати повну інформацію про майно підданих. Цей захід зустрів опір з боку угорського дворянства, оскільки в Угорщині недоторканість дворянського житла гарантувалася на законодавчому рівні й існував податковий імунітет для дворянства. Таким чином, в Угорщині опозиція реформам освіченого абсолютизму набула форми національного руху⁷⁵⁴.

Наступним після обміру кроком було встановлення прибутковості земель. Придворна комісія прагнула уніфікувати ці показники, враховуючи природні відмінності між окремими провінціями. На основі напрацювань комісії було встановлено «єдині податкові ставки: 12,33% від валового прибутку для селян і 17,66% – для землевласників (сукупно 30%; тоді як

⁷⁵² Uniwersał. Porzadek podług którego grunta przez geometrów maja bydz wimierzone, 23 lutego 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 43.

⁷⁵³ *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів*. Відп. ред. П. Захарчишина. Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 1965. С. 8.

⁷⁵⁴ Ивонин Ю. Исторические портреты. Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург... С. 70.

раніше ця цифра сягала бл. 70%)»⁷⁵⁵. Цю податкову політику Йосиф II мав намір закріпити, встановивши чіткий розмір грошової повинності. Поземельний податок ставав єдиним і поширювався на дворянські землі, в результаті чого аристократія у фінансовому аспекті серйозно постраждала.

Саме на базі йосифінського кадастру було підготовлено урбаріальну реформу (1789–1793 рр.), базовану на сумарних кадастрових таблицях (сумаріях)⁷⁵⁶. Її суть полягала в тому, що всі селянські повинності належить встановлювати пропорційно до кількості земель, що перебуває в користуванні. Патент встановив розміри податку, який селянин мав сплачувати поміщикам. Землевласники негативно відреагували на урбаріальний патент, вважаючи, що документ порушував їхнє майнове право на землю⁷⁵⁷.

Урбаріальна реформа супроводжувалася все новими доповненнями та поправками до смерті Йосифа II так повністю і не запрацювала⁷⁵⁸. На заваді її імплементації стало дворянство, передусім угорське. З усього комплексу заходів на селі імператорові вдалося відстояти лише скасування кріпосного права. Земельні кадастри в Угорщині демонстративно спалювали, а корону Св. Штефана повернули до угорської столиці⁷⁵⁹. В Хорватії патент Йосифа II про скасування кріпосного права так і не був підтриманий місцевим парламентом – сабором, тож і не виконувався. Проте у всіх частинах імперії набули чинності принаймні два аспекти перетворень: 1) скасування особистої залежності селянина і 2) розширення права успадковувати селянами не тільки куплені землі (це не означало їх перехід у приватну власність, однак обмежувало права поміщика).

⁷⁵⁵ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 298.

⁷⁵⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (Графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 994 (Проект “урбаріального закону” про врегулювання панщини), арк. 1–7.

⁷⁵⁷ Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Universitas, 1998. S. 268.

⁷⁵⁸ Bujak F. *Rozwój gospodarczy Galicyi (1772–1914)*. Lwów: Nakł. Księgarni poskiej Połonieckiego, 1917. S. 14.

⁷⁵⁹ Баумгарт П. Иосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)...* С. 327.

Існує точка зору, що реформи в аграрній сфері не зачепили основ дворянського землеволодіння, адже за свої наділи селяни й наділ виконували панщину й інші передбачені повинності. На думку дослідника Андерсона Перрі, “аграрні реформи Йосифа II завершилися провалом, що було неминуче, оскільки монархія ізолювалася від свого аристократичного оточення”⁷⁶⁰.

Скасування кріпацтва позитивно вплинуло на розвиток промисловості у Габсбурзькій імперії, адже селяни стали вільними і могли заповнити нестачу робітників у промисловості. Наприклад, упродовж 1783–1790 рр. кількість зайнятих в ремісничому і промисловому виробництвах в Нижній Австрії та Чехії подвоїлася. Однак, варто звернути увагу на той факт, що промисловість в країні розвивалася дуже неоднорідно. Наприклад, металургія зосереджувалася в Штирії, Каринтії, Верхній Австрії і до певної міри в Словаччині (Банська Станиця); текстильна промисловість – навколо Відня, Ворарльбергу і Лінці (це місто вважалося одним із найбільших текстильних центрів Європи); паперова промисловість – в Нижній Австрії та Штирії; скляна промисловість – в альпійських районах⁷⁶¹. Окрім Відня промисловими і торгівельними центрами імперії в період правління Йосифа II можна назвати Будапешт, Трієст, Фіуме (нинішня Рієка) і Прагу. Станом на 1790 р. в імперії Габсбургів 50% мануфактур зосереджувалося в Австрії, 30% – в Чехії⁷⁶².

Промисловому зростанню також сприяли обмеження міських цехових об'єднань, ліквідація монополій, лібералізація внутрішньої торгівлі (наприклад, хлібом) і створення єдиного митного простору для богемських й австрійських земель⁷⁶³. Ще у 1775 р. в монархії Габсбургів були скасовані внутрішні митниці, однак митний кордон між Угорщиною та Австрією й надалі функціонував. До єдиного митного простору увійшли Верхня і Нижня

⁷⁶⁰ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства...* С. 220.

⁷⁶¹ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 15.

⁷⁶² Ibid.

⁷⁶³ Баумгарт П. Иосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)...* С. 326.

Австрія, Чехія, Моравія, Сілезія, Штирія, Каринтія, Словаччина і Трієст. На заході країни до нього не увійшли Тіроль, Ворарльберг, Ломбардія і Венеція; на сході – Галичина (долучена до єдиного митного простору у 1784 р.); на півдні – Далмація та Істрія. При цьому імператор впровадив високі захисні мита і мита на ввезення товарів розкоші ⁷⁶⁴ (це, щоправда, спричинило зростання контрабанди).

Свідченням урядової уваги до стану промисловості в регіонах може слугувати вивчення наявних ресурсів. Наприклад, урядова анкета 1784 р., покликана з'ясувати стан розвитку промисловості Львова, містила такі питання: 1) Чи місто забезпечене фахівцями і ремісниками? 2) Чи ремісники мають цехи і чи останні забезпечені статутами? 3) Які є цехи і скільки їх є, а також скільки майстрів входить до їх складу? У відповідях фігурують такі львівські цехи, як: «шевців (115 майстрів), кравців (46), ткачів (42), різників (25), столярів (20), ковалів (18), слюсарів (17), боднарів (12), мулярів (8), теслярів (8), гончарів (7), золотарів (6), кушнірів (3), різьбярів (2), бляхарів (2) тощо» ⁷⁶⁵.

Інший приклад уваги до розвитку промисловості – протекціоністська політика уряду. Починаючи з 1785 р. Йосиф II системно надавав субсидії особам, які відкривали нові підприємства. Щобільше, підприємці, котрі в своїх мануфактурах впроваджували нові технології отримували податкові пільги на декілька років. До певної міри заохочувалася модернізація обробітки ґрунту і в сільському господарстві ⁷⁶⁶.

Королівство Галичини і Володимерії з економічної точки зору було слабким. Експорт з Галичини заледве складав 5%, а імпорт на територію єдиного митного простору імперії – 1%. Про цілковиту інтеграцію не можна говорити і в час правління Йосифа II. Наприклад, у 1787 р. 80% галицького

⁷⁶⁴ Uniwersał nowa ustawa celna poczatek weznie od 1 novembr. 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 256.

⁷⁶⁵ № 83. 1784 р. – З опису міських цехів Львова, про їх окремі статuti і привілеї та кількість ремісників. *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*. Упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський. Київ: Наукова думка, 1986. С. 99–100.

⁷⁶⁶ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866...* P. 357.

імпорту йшло з-поза австрійського митного простору, переважно з Туреччини та Угорщини, на котру не поширювалася єдина система мит. Але Галичина не була єдиною територією настільки слабо інтегрованою до єдиного господарського комплексу. Подібними провінціями, щоправда не настільки економічно слабкими, були Тіроль і Ворарльберг, економічно пов'язані з італійськими та німецькими землями⁷⁶⁷.

Попри фізіократичне тлумачення торгівлі як “паразитування”, Йосиф II намагався всіляко її підтримувати, оскільки це було в інтересах держави. Для цього імператорський двір ініціював побудову нових доріг, заснування поштових відділень, створення палати ваг і мір, впорядкування грошової системи, скасування державних монополій, розбудову портів на Адріатичному морі, укладення торгівельних договорів із європейськими державами. Будівництво нових доріг стало ледь не пріоритетом у діяльності Йосифа II і найактивніше відбувалося упродовж 1782–1785 рр. Прокладені шляхи єднали імперський центр із Чехією, Моравією та Сілезією. Чимало доріг, в рамках інтеграції регіону до єдиного австрійського економічного простору, було збудовано й у Галичині⁷⁶⁸.

З метою пожвавлення промисловості та сільського господарства на окраїнах імперії Йосиф II у 1781 р. видав спеціальний колонізаційний патент, який складався із десяти пунктів. Цим документом було визначено мету прибуття і поселення німців – сприяння поліпшенню становища в аграрному секторі віддалених провінцій⁷⁶⁹. Марія Терезія була прихильницею німецької колонізації Угорщини і робила в цьому напрямку певні кроки, однак тільки за Йосифа II розпочалася повномасштабна колонізаційна діяльність⁷⁷⁰. Колоністи користувалися привілеями, у т.ч. для їхнього заселення виділялися камеральні маєтки. За рахунок держави прибулим у Галичину німцям

⁷⁶⁷ Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866...* P. 357.

⁷⁶⁸ Kowalczyk R. *Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II...* S. 22.

⁷⁶⁹ *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae [1781] emanatorum.* Leopoli: Typis Josephi Piller, 1782. S. 76.

⁷⁷⁰ Lepucki H. *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji, 1772–1790.* Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, 1938. S. 25.

надавали ділянку землі, будинок, або матеріал для його спорудження, інвентар і худобу. Колоністи звільнялися від повинностей і сплати податків терміном на шість років, а от ті, хто був “посаджений” на обжитих землях, через рік зобов’язувалися приступати до відпрацювання повинностей⁷⁷¹. Станом на початок ХІХ ст. у Галичині числилося бл. 180 тис. німецьких колоністів; виникали цілі німецькі поселення, на зразок Брундорфа, Бургталя, Кальтвассера (сьогодні Зимна Вода) та багатьох інших у межах нинішньої Львівщини⁷⁷².

Загалом, господарська політика Йосифа ІІ базувалася на поєднанні протекціоністсько-меркантилістських, фізіократичних і ліберальних ідей. Він уникав прямого втручання в економічні процеси, однак, заохочував розвиток промисловості фінансовою підтримкою мануфактурного виробництва у Богемії і Нижній Австрії. Зважаючи на той факт, що основними платниками податків вступали селяни, імператор здійснив низку заходів, пов’язаних із юридичним врегулюванням статусу селянства і ліквідував кріпосне право. Однак до формування вільного ринку, у нинішньому розумінні цього слова, справа не дійшла. Поряд з лібералізацією в сфері торгівлі і в промисловості, вимагалися дозволи чиновників, оскільки Йосиф ІІ був певним, що чиновницький апарат зуміє контролювати якість продукції, яку виготовляють підприємці.

4.5. Реформи в освітній та церковній сферах

Імператор Йосиф ІІ не запроваджував нової шкільної реформи, однак прагнув поглибити освітні напрацювання своєї матері. Привілейовані дворянські школи були закриті, приватні училища підпорядковані державним приписам, а домашніх вчителів зобов’язали отримати дипломи встановленого взірця. Ставлення до цих реформ не було однозначним. Наприклад, історик Станіслав Груїнський відзначав, що в “жодній сфері

⁷⁷¹ Rutkowski J. *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1953. S. 284.

⁷⁷² Lepucki H. *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji...* S. 104.

терезіансько-йосифінських реформ не сталося такої розбіжності, як... в сфері шкільних реформ”⁷⁷³.

Найбільшу увагу Йосиф II приділяв початковій школі, твердячи, що “читати, писати і рахувати потрібно вміти кожному”. Таким чином, школа мала стати надбанням кожного громадянина, а не лише держави. 20 січня 1781 р. був встановлений шкільний примус для всіх дітей віком 6–12 років (раніше йшлося лише про “обов’язок”). Поняття “примусу” означало зобов’язання навчатися тільки в державній школі; ті ж батьки, котрі якось уникали запису своїх дітей у школи могли бути оштрафовані або ж навіть арештовані⁷⁷⁴.

Розуміючи впливовість церкви, патентом від 22 вересня 1782 р. Йосиф II зобов’язав священників заохочувати батьків записувати дітей до школи. Таке розпорядження пояснювалося недостатньою кількістю шкіл різних типів, що добре видно на прикладі Галичини. Наприклад, у 1783 р. в краї існувало 17 “латинських шкіл”, 5 нормальних, тривіальних й окружних, 107 народних або елементарних шкіл⁷⁷⁵ (для порівняння – в Чехії таких шкіл було 1 933). Намагаючись виправити ситуацію, в останні роки правління Йосифа II у Галичині було відкрито низку тривіальних, окружних і нормальних шкіл, а також першу публічну школу для дівчат. Натомість, до шести зменшено кількість “латинських шкіл”⁷⁷⁶.

Імператор Йосиф II започаткував стипендії для талановитих бідних учнів і дозволив створювати школи для євреїв та інших релігійних меншин. У 1784 р. він ініціював запровадження німецької мови як єдиної мови навчання, що стало суперечливим кроком у контексті багатомовної імперії, але пояснюється бажанням національної уніфікації багатетнічної держави. Базовим законом, який визначав діяльність всіх шкіл імперії, виступала

⁷⁷³ Gruński S. *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicyi (Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861)*. Lwów: nakł. Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1916. Cz.1. S. 21.

⁷⁷⁴ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів у південно-східній Галичині. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 115.

⁷⁷⁵ Tokarz W. *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1909. S. 391–393.

⁷⁷⁶ Ibid. S. 393–398.

ухвалена 1782 р. “Політична шкільна конституція для німецьких шкіл на території коронованих земель”. Цей регулятивний документ витримав низку редакцій і діяв аж до середини ХІХ ст.⁷⁷⁷.

Противниками реформ Йосифа ІІ в освітній сфері виступали польські поміщики Галичини. Дослідник історії шкільництва Святослав Пахолків відзначає: “У шляхетській Польщі не існувало традиції давати освіту власним підданам. Запровадження загальної початкової освіти, яка мала охопити й їхніх панщизняних селян, видавалось їм прийнятним підозрілим... Через опір шляхти галицьке початкове шкільництво розвивалось дуже повільно. Згідно із звітом Галицького губерніального управління від 11 квітня 1781 р., у всьому коронному краї, за винятком Львова, не було ще жодної т.зв. нормальної школи, жодної повністю облаштованої головної, а також жодної тривіальної школи”⁷⁷⁸.

Вочевидь ситуація в Галичині підштовхнула імператорський двір активізувати роботу окружних шкільних комісарів, які стежили за виконанням йосифінських реформ. Згідно з розпорядженням Надвірної комісії у справах навчання 1781 р., за рахунок шкільного фонду по селах мали бути засновані народні школи, які мали поставити всюди, “де на відстані півгодини пішого ходу проживало від 90 до 100 дітей шкільного віку”. Відтак, почали складатися списки усіх дітей віком від 6 до 12 років. Це означало, що в Галичині мало постати до 2,5 тис. Шкіл⁷⁷⁹. Таким чином, початкова освіта в Галичині творилася практично з нуля.

7 лютого 1787 р. Йосиф ІІ створив систему шкільного патронату, згідно з яким відповідальність за будівництво, утримання та відвідування шкіл покладалося на священнослужителів. Такі патронати створювали у селах і містечках, де було достатньо дітей шкільного віку. Однак це проблеми

⁷⁷⁷ Зузяк Т. Соціально-економічні та політичні чинники розвитку педагогічної освіти Західного Поділля (сер. ХVІІІ – ХІХ ст.). *Наукові записки Кіровоградського державного педігогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2015. Вип. 7(1). С. 69.

⁷⁷⁸ Пахолків С. *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: Піраміда, 2014. С. 74.

⁷⁷⁹ Пахолків С. *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині...* С. 76.

створення розгалуженої мережі шкіл і забезпечення їх матеріальною базою не вирішило. Тому 30 травня 1788 р. новий імператорський патент накладав на домінії обов'язок надавати територію під будівництво школи й на третину її фінансувати. Громади зобов'язувалися допомагати при будівництві школи, піклуватися про забезпечення її дровами на опалювальний сезон, оплачувати роботу вчителя. Натомість в містах обов'язок створення шкільної мережі покладався на бургомістрів ⁷⁸⁰.

На відміну від шкільництва, вищій освіті в монархії Габсбургів за час правління Йосифа II приділяли значно менше уваги. Університети позбулися традиційної автономії і їх функція зводилася до підготовки державних чиновників. Взірцем такої підготовки значною мірою слугував університет в Галле (Пруссія). На чолі університетів поставили виконавчих директорів, які замінили попередні автономні ради. Навчання в університетах повинно було стати прерогативою “лише обраних талантів”, а викладати мали кваліфіковані професори, незалежно від етнічного і релігійного походження, але тільки німецькою мовою ⁷⁸¹. Варто звернути увагу, що низка посібників, написаних у 1780-х роках, активно використовувалася до середини ХІХ ст. (наприклад посібники Граціана Маркса).

Університети в Інсбруку, Брні, Фрайбургу були перетворені у ліцеї; надалі функціонували університети у Відні, Празі і Пешті. 21 жовтня 1784 р. своїм дипломом Йосиф II відновив роботу Львівського університету, закритий через те, що він був спадкоємцем академії ордену єзуїтів. У спеціальному імператорському дипломі йшлося про мотив такого кроку: “Турбота глави держави, яку Ми спрямовуємо першочергово і повсякчас на освіту молоді, спонукала Нас відкрити для Наших королівств Галичини і Лодомерії, а також герцогств Освенцімського і Заторського, високу школу або повний університет у столиці Львові” ⁷⁸². Окрім відновлення

⁷⁸⁰ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів... С. 116.

⁷⁸¹ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 325.

⁷⁸² Диплом імператора Йосифа II. *Сторінки історії Львівського університету*... С. 19.

філософського та теологічного факультетів, у Львівському університеті було створено юридичний та медичний факультети. Саме на новостворений юридичний факультет покладалося завдання забезпечити підготовку висококваліфікованих правників і чиновників для коронного краю Галичини і Володимерії.

У новій “йозефінській” програмі навчання права в університетах підготовка майбутніх юристів виглядала таким чином: на першому курсу студенти-правники слухали історію римського права і держави; на другому – пандектне і кримінальне право, а також німецьке (австрійське) приватне право; на третьому – церковне право й історію німецького та австрійського права; на четвертому – право народів, які проживали в імперії Габсбургів, ленне право; на п'ятому – політологію, котра охоплювала дуже широкий спектр проблем: науку про поліцію, торгівлю і сільське господарство, право внутрішнього посідання, промисловість, податки, статистику і торгівлю⁷⁸³.

Релігійна сфера. Церковна політика Йосифа II, крім принципу підпорядкування церкви державі, відрізнялася від дій його попередників на престолі. Імператор хотів створити своєрідну “народну” церкву, практичну у своїх функціональних обов'язках і незалежну від Риму⁷⁸⁴. Витоки йосифінізму (жозефінізму), на нашу думку, варто виводити з поширення янсенізму і феброніанства (про що частково йшлося в попередньому розділі), а також з галліканської ідеї церкви на службі держави. Залишаючись безсумнівним католиком*, Йосиф II дотримувався думки, що релігія – це індивідуальна справа кожної людини і підтримувати монопольне становище католицької церкви немає сенсу (хоч водночас визнавав доречність однієї релігії в державі)⁷⁸⁵. Ця позиція знайшла своє вираження у толеранційному патенті 1781 р. – едикті про віротерпимість, який скасував більшість

⁷⁸³ Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego. *Edukacja humanistyczna*. 2014. nr 1 (30). S. 79.

⁷⁸⁴ Fras Z. *Galicja...* S. 34.

* Його хресним батьком був Папа Римський Бенедикт XIV. Перед смертю Йосиф II посповідався і причастився.

⁷⁸⁵ Josef an Maria Theresia. Juni 1777. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/6-josef-maria-theresia-juni-1777> [2.04.2018].

попередніх обмежень для протестантських і православних церков⁷⁸⁶. З цього приводу Йосиф II заявляв: “У майбутньому моя імперія не буде сценою мерзенної нетерпимості”⁷⁸⁷ і вже 19 квітня 1782 р. видав другий патент, який регулював питання віротерпимості⁷⁸⁸.

Інше, на що треба звернути увагу, це те, що побудова “раціональної держави” в душі освіченого абсолютизму (*raison d’Etat*) вимагала обмеження папської влади⁷⁸⁹. Йосиф II обмежив самостійність католицької церкви на австрійських землях, частково секуляризувавши церковні маєтки. Усі розпорядження і папські булли мали затверджуватися імператором, юрисдикцію нунціїв скасували, священиків прирівняли до державних службовців, обмежили зв’язки релігійних інституцій із зарубіжними центрами. Монарх дотримувався думки, що Папа Римський виступає авторитетом в моральних і духовних справах, але аж ніяк не в державно-правових питаннях⁷⁹⁰. Утім, католицизм – за відсутності національної, мовної і культурної єдності країни – залишався головним, якщо не єдиним засобом для духовного забезпечення державної єдності імперії Габсбургів⁷⁹¹.

Розуміючи вагу церкви у суспільстві XVIII ст., Йосиф II вкрай негативно сприймав діяльність чернечих орденів. Спочатку він визнав “бездіяльними” споглядальні конгрегації, а 12 січня 1782 р. були скасовані контемпліятивні і жебракуючі чернечі ордени, їх майно конфісковано, володіння продано з аукціонів. Ордени картезіанців, кармелітів, камальдулів були скасовані взагалі, натомість бенедиктинці та премонстрати отримали можливість

⁷⁸⁶ Uniwersał wolnego religii exercitium pozwolenia i faworowdla przuchodniowych cudzoziemskich rekzdzielnikow i rolnych, 7 wresnia 1781. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 76.

⁷⁸⁷ Letters of Joseph II of Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2014/9/5/3...> [10.04.2018].

⁷⁸⁸ Uniwersał względem tychcoięs do religii dissidentów wyznawania, 19 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 59–60.

⁷⁸⁹ Bilgeri T. Josephinische Kirchenreform in Vorderösterreich. Die Reaktion der Vorarlberger Bevölkerung. *Historia scriber*. 2010. No 2. S. 284.

⁷⁹⁰ *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Herausgeben von A. Beer... S. 144–145.

⁷⁹¹ Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии... С. 51.

функціонувати й надалі, але за умови, що вони братимуть участь у “корисній для суспільства діяльності”⁷⁹².

Закриття монастирів, на нашу думку, не варто трактувати як антирелігійний крок імператора, а радше втілення в життя принципу, що кожен має працювати на благо держави, що навряд чи стосувалося діяльності монастирів з їхніми чималими маєтками, які використовувалися не надто раціонально. Таким чином, закриттю підлягали монастирі, які не виконували суспільно корисної роботи – догляду за хворими, навчання і виховання дітей тощо⁷⁹³. Загалом, було закрито бл. 400 монастирів, серед яких знакові в австрійській історії: Баумгартенберг, Гамінг, Зеккау, Мондзее, Нойберг та інші. Діяльність окремих монастирів, як наприклад у Лілієнфельді, вдалося відновити за наступного імператора – Леопольда II. У Галичині з 152 чоловічих монастирів залишилося 70, а з 24 жіночих – тільки 11 (зокрема, театини, шаритки, василіянки)⁷⁹⁴.

Відчужене унаслідок секуляризації монастирське майно склало “Загальну релігійну касу” (“*Kongrua*”) або іншими словами Релігійний фонд (*Religionsfond*), кошти з якого скеровували не тільки на спорудження нових церков та утримання парафіяльних священиків⁷⁹⁵ (ця система діяла аж до 1938 р.), але й на соціальні потреби. Наприклад, кошти з Релігійного фонду витрачали на фінансування шкіл, лікарень та підтримку сиротинців, будинків для людей похилого віку й убогих (*Armeninstitut*)⁷⁹⁶.

Ставлення до релігійних реформ Йосифа II в середовищі ієрархів католицької церкви імперії було неоднаковим. Заходи імператора були в інтересах австрійських єпископств, тому не дивно, що йосифінізм підтримував віденський архієпископ Траутсон. Єпископи призначалися з місцевих священиків, отримували зарплатню з державної казни і мали

⁷⁹² Бедуел Г. *Історія Церкви...* С. 147.

⁷⁹³ Bilgeri T. *Josephinische Kirchenreform in Vorderösterreich. Die Reaktion der Vorarlberger Bevölkerung. Historia scriber.* 2010. No 2. S. 280–281.

⁷⁹⁴ Wóycicka A. *Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim. Bielańskie Studia Teologiczne.* 2015. No 1. S. 31.

⁷⁹⁵ Бедуел Г. *Історія Церкви...* С. 148.

⁷⁹⁶ Przedpełski B. *Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia...* S. 167.

складати присягу не тільки Папі, але й імператоров і⁷⁹⁷. Їм частково передали права, забрані у Папи та його представників (нунціїв) в імперії Габсбургів, зокрема, нагляд за духовною дисципліною, дозвіл шлюбних диспенсів, звільнення монахів від їхніх обітниць, по суті, виходячи з принципу, що “єпископ є місцевим папою” (*episcopus est papa in loci suo*)⁷⁹⁸.

Упорядкування дієцезій, зокрема, намагання сумістити церковні і адміністративні кордони не завжди було успішним. Єпископство Пассау ліквідували взагалі, Верхню Австрію підпорядкували єпископству Лінца (створене 1785 р.), а Нижню Австрію поділену між дієцезіями Відня. Єпископство Вінер-Нойштадт перемістили до Санкт-Пельтена (1785 р.); територіальні розміри підлеглих Зальцбургів дієцезій Гурк, Зеккау і Лявант помітно розширили⁷⁹⁹.

Дії правителя Габсбурзької імперії у низці аспектів суперечили імперському й церковному праву, не кажучи вже про розходження між природним правом епохи Просвітництва і канонічним правом. Папа Римський Пій VI навесні 1782 р. здійснив візит до Відня задля полагодження спірних питань, однак цього зробити йому не вдалося через непоступливість імператора монархії Габсбургів⁸⁰⁰. Почасті конфлікт вдалося залагодити 1784 р., коли під час візиту до Риму Йосифа II він уклав з Папою конкордат, який врегулював ситуацію в Ломбардії⁸⁰¹.

Найбільш виразною опозиція до реформування релігійної сфери простежувалася у Бельгії, де заходи Йосифа II викликали спротив. У 1786 р. Йосиф II дозволив поліцейний нагляд за релігійними процесіями. Невдоволення також викликало надання австрійською владою дозволу на проведення протестантських богослужінь⁸⁰². Загроза повстання змусила імператора звернутися до Папи Римського Пія VI з проханням посприяти

⁷⁹⁷ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim... S. 27.

⁷⁹⁸ Małecki M. Ideologiczne podstawy reform tereziańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z historii Państwa i prawa*. 2010. Vol. 3. S. 112.

⁷⁹⁹ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 316.

⁸⁰⁰ *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel. Herausgeben von A. Beer...* S. 111.

⁸⁰¹ Бедуел Г. *Історія Церкви...* С. 148.

⁸⁰² Сухий О. *Історія Бельгії...* С. 86.

полагодженню конфлікту. 23 січня 1790 р. Папа видав т.зв. бреве до бельгійських єпископів, однак ті відмовилися “заспокоювати народ”, твердячи що його до виступу довели дії габсбурзької бюрократії. Більше того, спротив бельгійських станів благословив архієпископ з Маліне Ян Франц Франкенберг⁸⁰³.

Саме в Бельгії, а точніше в Лувені, було створено центральну (генеральну) духовну семінарію – одну з чотирьох подібних, що існували в імперії. До інших основних католицьких семінарій належали заклади у Відні, Пешті і Павії. Крім них повстали філії або інакше допоміжні семінарії в Оломоуці, Граці, Празі, Інсбруку, Люксембурзі і Львові (римо-католицька і греко-католицька у 1782 р.)⁸⁰⁴. Згодом Антон Віттол (1736–1797) переніс семінарію з Оломоуца до Брна, створивши взірцевий навчальний заклад для Моравії. Йому також належить підготовка у 1786 р. підручника з морального богослов'я, написаного в дусі янсенізму⁸⁰⁵.

Імператор прагнув, щоби в державі готували освічених священиків – таких собі “чиновників в чорних рясах”, які мали стати головним елементом релігійної системи. Саме тому Йосиф II звертав значну увагу на підготовку нижчого кліру (*Klerikerproletariat*) й ініціював поліпшення його соціального становища. Старі священики, просякнуті традиційністю, не годилися для служби державі, а тому виникла необхідність виховати нове покоління “тверезомислячих духівників”. Такі парохі мали віддавати перевагу внутрішній сутності релігії, а не зовнішньому церемоніалу⁸⁰⁶. Віденський двір прагнув, щоби австрійський католицизм перетворився на духовну силу, покликану консолідувати суспільство, а священики мали бути не стільки монахами, скільки духівниками, котрі поширюватимуть австрійський католицький світогляд на всі прошарки населення⁸⁰⁷.

⁸⁰³ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej... S. 299.

⁸⁰⁴ Przedpełski B. Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. *Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 168.

⁸⁰⁵ Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej... S. 297.

⁸⁰⁶ Митрофанов П. П. История Австрии. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1910 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldcancer.narod.ru/History/Mitrofanov.htm> [6.04.2018].

⁸⁰⁷ Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии... С. 52.

Священик був покликаний піклуватися про те, щоби його парафіяни були відданими громадянами держави, розтлумачувати урядові розпорядження, допомагати місцевій адміністрації. Звідси, на нашу думку, можна виводити і збільшення кількості парафіяльних храмів: священик, щоби дістатися до церкви не мав витратити більше однієї години⁸⁰⁸. Зважаючи на це, імператорський двір перекроїв кордони деканатів та парафій. Відштовхуючись від практичних потреб населення, було створено бл. 800 нових парафій, з яких 9 у Відні і 19 на його передмістях⁸⁰⁹. Варто наголосити, що парафіяльна мережа була перекроєна таким чином, щоби парафіяни витрачали на добирання до храму пішки не більше 30-ти хвилин.

Йосиф II проводив активну політику боротьби з марновірством. Він ініціював спрощення ритуалу католицького богослужіння, обмежив прочанство, розпустив братства, скоротив кількість релігійних свят (наприклад, для Чехії скасовано поминання Св. Людмили, Прокопа і Войтеха – патронів чеської землі)⁸¹⁰. Імперські чиновники втручалися навіть у дрібні питання літургійних практик, визначаючи, якою має бути музика, кількість свічок на вівтарі. Подібно, як і в Пруссії, 16 січня 1783 р. Йосиф II своїм патентом (*Ehepatent*) оголосив шлюб цивільним договором, розірвати який можна було через цивільний суд. Заради процвітання економіки і суспільної користі, тих, хто вступав у шлюб, перед весіллям зобов'язували посадити декілька фруктових дерев⁸¹¹. Попри декларативне толерування інших релігій, лише католицький священик мав право давати шлюб католику і некатолічці (так практикувалося до 31 грудня 1868 р.)⁸¹².

Як і більшість реформ, покликаних спростити систему управління, Йосиф II оголосив норми регулювання меж парафій. Наприклад, в містах

⁸⁰⁸ Цьолнер Е. *Історія Австрії...* С. 316.

⁸⁰⁹ Przedpełski В. *Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 167.

⁸¹⁰ Любавській М. К. *Історія западныхъ славянь (прибалтійських, чеховъ и поляковъ)...* С. 205.

⁸¹¹ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 55.

⁸¹² Петрів Р. *Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII – 70-ті роки XIX ст.). Право України*. 2000. № 6. С. 118.

парафія не могла охоплювати передмість⁸¹³. Не прижилося і було скасоване розпорядження проводити поховання не в дерев'яних домовинах, а в мішках⁸¹⁴ (імператор виходив із бажання економії лісу, потрібного як на будівництво, так і на опалення). Крім того, з метою покращення санітарного стану було велено перенести цвинтарі за межі міст і сіл.

Розуміючи, що будь-яке переслідування за релігійною ознакою веде до невдоволення та еміграції, Йосиф II пішов на зрівняння у правах вірних різних християнських конфесій. Толеранційним патентом (“Патент про віротерпимість”, *Toleranzpatent*) від 13 жовтня 1781 р. усім мешканцям імперії, які сповідували лютеранство, кальвінізм чи інші релігії, гарантувалася обмежена свобода віросповідання і громадянська рівність⁸¹⁵. Йосиф II так охарактеризував свої дії: “Я визначився з самого початку мого правління, щоб... діяти в управлінні справами згідно з справедливими, неупередженими та ліберальними принципами; отже, я дав толерантність [у 1781 році], і зняв ярмо, яке століттями пригнічувало протестантів. Фанатизм буде в майбутньому відомий у моїх країнах лише через те, що я його ненавидів; ніхто більше не повинен зазнавати труднощів з огляду на його віру; ніхто не буде змушений в майбутньому сповідувати релігію держави, якщо це буде суперечити його переконанням... Толерантність є наслідком того добросовісного розповсюдження знань, яке зараз просвічує Європу і чиниться завдяки філософії та зусиллями великих людей; це переконливий доказ вдосконалення людського розуму, який сміливо відкрив дорогу крізь засилля забобонів... і яка, на щастя для людства, тепер становить головний напрямок у діяльності монархів”⁸¹⁶.

⁸¹³ Wóycicka A. Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim... S. 28.

⁸¹⁴ Цьолнер Е. Історія Австрії... С. 317.

⁸¹⁵ Uniwersał. Względem tychcoięs do religii dissidentów wyznawania, 19 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 59–60.

⁸¹⁶ The Ideal of Joseph II of Austria (Letters of Joseph II) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20000623132851/http://www.humanities.cuny.cuny.edu:80/history/reader/josef2ideal.htm> [5.04.2018].

Толеранційний патент 1781 р., однак, зберігав пріоритет католицизму як домінуючої релігії, а протестантам забороняв здійснювати культову діяльність, зокрема будувати молитовні храми. Протестанти отримали право мати власні школи, вчителів, церкви; посідати адміністративні посади, набувати нерухомість⁸¹⁷. Протестантські громади могли відкрито організовуватися: в кордонах Австрії постало бл. 50 “толерантних громад”, переважно на території Бургенлянда і Каринтії. Остаточне зрівняння у правах протестантів з католиками було здійснене лише в ХІХ ст. Закони про віротерпимість, за задумом Йосифа ІІ, були покликані позитивно вплинути на розвиток господарства і сприяти систематичному заселенню окраїн монархії⁸¹⁸.

Йосиф ІІ так характеризував поняття “терпимості”: “Терпимість є результатом того благодатного росту знань, які просвічують Європу і які є заслугою філософії і зусиль великих людей; це переконливий доказ прогресу людського розуму, який заново відкрив шлях через царство забобон”⁸¹⁹. Однак патент про віротерпимість не захистив у майбутньому лютеран у Ціллерталі, області, яка відійшла в Австрії після наполеонівських воєн. Тамтешнім мешканцям єпископ Зальцбурга запропонував вбір: прийняти католицизм або емігрувати⁸²⁰. До сект, яких було, наприклад, чимало в Чехії, йосифінізм ставився з недовірою⁸²¹. Єретиків спершу засилали до Трансільванії, а коли не допомагало вони отримували 24 удари батою, після чого їх відпускали⁸²².

Лібералізація торкнулася і єврейського населення імперії Габсбургів, щоправда вона була достатньо обмеженою⁸²³. Політика відносно євреїв

⁸¹⁷ Rutkowski J. *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*... S. 284.

⁸¹⁸ Баумгарт П. Йосиф ІІ і Марія Терезія (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 325.

⁸¹⁹ Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства*... С. 219.

⁸²⁰ Джонстон У. *Австрийский Ренессанс. Интеллектуальная и социальная история Австро-Венгрии*... С. 86.

⁸²¹ Maria Theresia an Josef. Schönbrunn, 25. September 1777 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/9-maria-theresia-josef-sch%C3%B6nbrunn-25-september-1777> [2.04.2018].

⁸²² Митрофанов П. П. *История Австрии*. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1910 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldcancer.narod.ru/History/Mitrofanov.htm> [6.04.2018].

⁸²³ Reinalter H. *Joseph II. Reformen auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. S. 26.

визначалася ставленням до них імператора, котрий вважав їх морально зіпсутим народом, “паразитами, схильними лише до споживання, а не до творення”⁸²⁴. Попри це, 2 січня 1782 р. імператор видав ще один Патент про віротерпимість, в якому гарантував єврейській меншині обмежену свободу віросповідання. Дія документу поширювалася тільки на євреїв Відня і Нижньої Австрії, однак такий крок сприяв у майбутньому емансипації єврейської громади у всій державі. Усі попередні постанови, що стосувалися обмеження прав євреїв, були скасовані (носіння особливого одягу, заборона професійно займатися окремими заняттями, доступ до вищої освіти). Євреїв прирівняли до інших громадян держави, надали свободу культу, антиєврейські погроми строго каралися, однак це не змінювало ставлення до них з боку імператора. Й надалі, євреї не володіли правом купляти земельні ділянки⁸²⁵.

Йосиф II виношував ідею швидкої асиміляції і германізації євреїв, зокрема в Галичині⁸²⁶. Імператорський двір вважав, що євреї будуть лояльними мешканцями держави, хоч повноправними громадянами вони стали не відразу. Наприклад, у ХІХ ст. ще діяв декрет Надвірної канцелярії, за яким підписи євреїв на будь-яких документах не вважалися власне підписами повноправної особи⁸²⁷. Сподіватися цього дозволяв і той факт, що розмовною мовою євреїв був ідиш, що складався з багатьох германізмів. Однак не всі євреї з розумінням поставилися до запропонованих імператорським двором змін. Ортодоксальна частина євреїв імперії сприйняла зміни з підозрою. Проте, євреї, хоч і не отримали повного урівняння в громадянських правах, все ж набули значно більше прав, ніж раніше. Недарма єврейський квартал у чеській Празі назвали на честь імператора – Йозефов⁸²⁸.

⁸²⁴ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 56.

⁸²⁵ Reinalter H. *Joseph II. Reformator auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. S. 26.

⁸²⁶ Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів у південно-східній Галичині. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 116.

⁸²⁷ Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки ХVІІІ – 70-ті роки ХІХ ст.). *Право України*. 2000. № 6. С. 118.

⁸²⁸ Дейвіс Н. *Європа. Історія...* С. 695.

Не поборовши туберкульоз і малярію, якою заразився під час австрійсько-турецької війни, 20 лютого 1790 р. Йосиф II помер, не доживши до 49 років. Його поховали у Відні у каплиці Капуцинів – родинній усипальниці Габсбургів без надмірних пишнот. У 1807 р. згідно з розпорядженням імператора Франца I перед придворною бібліотекою спорудили пам'ятник Йосифу II авторства Франца Цаунера, на якому помістили напис, що сповна ілюструє реформаторську діяльність цього представника освіченого абсолютизму: “*Josepho II. Augusto, qui salutis publicae vixit, non diu, sed totus*” (“Йосифу II Августу, котрий недовго жив для блага народу, але віддав йому все”) ⁸²⁹.

Поспіх, з яким відбувалася реформаторська діяльність Йосифа II перешкоджала успіхові багатьох його задумів. З іншого боку, провести реформи і задовольнити всіх неможливо в принципі. Ідеї імператора викликали невдоволення консервативної аристократії, а абсолютистські методи правління – у лібералів. Прусський імператор Фрідріх II, відзначаючи риси характеру правителя монархії Габсбургів, пояснював окремі невдачі таким чином: “Імператор Йосиф – людина з головою; він міг би багато зробити, але на жаль, він завжди робить другий крок швидше першого” ⁸³⁰. Сам Йосиф II пояснював окремі невдачі людською слабкістю: “Я переконався, що ця система (управління державою) могла би здійснюватися, якщо б люди були створені згідно з її принципами; та вона не враховувала людських слабкостей” ⁸³¹.

Отже, реформи Йосифа II в освітній сфері зачепили передусім шкільництво, тоді як університетська освіта стала доступною для вибраних. Імператорський двір сприяв розбудові мережі початкових шкіл, до утримання яких були залучені місцеві громади. Плануючи спочатку усунути церкву з освітньої сфери, імператор відмовився через нестачу професійних

---

⁸²⁹ Баумгарт П. Йосиф II и Мария Терезия (1658–1705). Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*... С. 331.

⁸³⁰ Йосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”... С. 51.

⁸³¹ Там же. С. 52.

вчителів. У результаті релігійної реформи освіченого абсолютизму католицьку церкву було включено в державне життя, а нижчий клір, фактично, перетворився на державних чиновників. За наступного імператора на троні монархії Габсбургів, брата Йосифа II, Леопольда II (1790–1792) більшість реформ його попередника були згорнуті.

Висновки до Розділу 4. Модернізація монархії Габсбургів, що базувалася на ідеях освіченого абсолютизму і реалізовувалася Йосифом II, передусім була покликана зміцнити державу. Імператор розумів, що відсутність ґрунтовних реформ рівносильна втраті Австрією позицій на міжнародній арені і послабленню ваги імператорського двору всередині країни. Ініційовані Йосифом II реформи відбувалися головню у чотирьох сферах: адміністративній, правовій, соціально-економічній і церковно-освітній, причому повсюдно вони означали зміни в напрямку централізації, уніфікації й ліквідації різноманітних пережитків минулого.

В адміністративній сфері Йосифу II вдалося встановити в імперії Габсбургів один із найдовершеніших у Європі варіантів освіченого абсолютизму, який іноді називають “освіченим деспотизмом”. Попри кроки в напрямку побудови правової держави (*Rechtsstaat*), авторитет правителя все ж заступав авторитет права. Але і це не завадило, щоби за правління Йосифа II концепцію легітимації влади монарха з Божої ласки замінила концепція суспільної угоди. Центральна влада стала більш усвідомлено і ширше втручатися у регулювання і вдосконалення різних сторін суспільного життя – до найдрібніших включно. Напрямами такого вдосконалення стали кодифікація австрійського законодавства, сприяння розвитку освіти, зменшення суспільної ролі церкви, ліквідація станових привілеїв тощо. Військо, чиновницький апарат, нижчий священничий клір за Йосифа II стали твердою опорою Австрійської монархії і абсолютизму.

Потреба нових орієнтирів для державної влади вимагала вироблення нових нормативно-правових документів, що пояснює значну увагу до

кодифікації законодавства в Австрійській імперії та активну законотворчу роботу самого імператора Йосифа II. Як і кодифікація законодавства за правління Марії Терезії, зміни у 1780–1790 рр. відбувалися за тією ж самою моделлю (інколи і тими самим правниками), однак з певними модифікаціями. Наприклад, якщо Терезіана 1768 р. наслідувала традиції Кароліни 1532 р., то Йозефіна 1787 р. відштовхувалася від модерних підходів в дусі Просвітництва.

Завдяки адміністративним й економічним реформам Йосиф II зумів інтегрувати більшість розрізнених провінцій імперії в єдиний господарський комплекс, чого не вдалося сповна зробити Марії Терезії. Меркантилістська й камералістська політика імператорського двору сприяли поліпшенню економічного становища держави. Ключовою серед господарських реформ, без сумніву, стала ліквідація кріпосного права, що одночасно позитивно вплинуло, як на аграрний, так і на промисловий сектори економіки. Після проведення селянської реформи 1781–1782 рр. селянин перестав бути кріпаком й опинився під захистом державного права (їх стали трактувати повноправними громадянами); він посідав оброблюваний ним ґрунт і міг отримувати з нього дохід, поміщик не міг його усунути з цієї земельної ділянки, як це було з кріпаком.

Церковна політика Йосифа II була спрямована, з одного боку, на безумовне підпорядкування церкви авторитету держави, а, з другого боку, на незалежність католицької церкви від Риму. Відштовхуючись від принципів просвітницького раціоналізму, імператор не тільки ініціював очищення релігійних практик від всього “зайвого і другорядного”, але й своїми толерантними патентами сприяв зрівнянню з католицизмом інших конфесій. Із цими змінами в релігійній сфері були тісно переплетені реформи в шкільній освіті, яку стали трактувати необхідним елементом для досягнення всезагального блага в державі. Священик і вчитель (інколи ці функції була змушена виконувати одна особа) стали опорою абсолютизму на місцях.

Таким чином, започатковані Марією Терезією і продовжені Йосифом II реформи внесли значні зміни у суспільний та державний лад з його корпоративним укладом, що сформувався ще в Середньовіччі. Саме тому вони знаходили спротив з боку основної опори старої системи – дворянства, що й стало причиною скасування частини реформ освіченого абсолютизму в бунтівних провінціях (передусім, Угорщині та Бельгії) після смерті Йосифа II.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо державно-правових реформ в Австрії, реалізованих упродовж 40–80-х років XVIII ст. Проведене дослідження дає можливість сформулювати низку важливих для теорії та практики висновків:

1. Здійснений аналіз та класифікація історіографічних напрацювань дозволили виділити декілька груп наукових досліджень, дотичних до порушеної проблеми. На основі аналізу цих робіт можемо констатувати висвітлення лише окремих аспектів досліджуваного питання, переважно крізь призму історичного, а не історико-правового аналізу. Це дало можливість визначити спектр питань, які потребували детального вивчення з правової точки зору. Водночас встановлено, що реформи освіченого абсолютизму в Австрії позитивно оцінюються більшістю дослідниками, як такі, що призвели до модернізації країни та її державного механізму.

2. Вивчення джерельної бази дослідження дозволило систематизувати групи джерел на неопубліковані (архівні матеріали) та опубліковані (нормативно-правові акти, збірники історико-правових документів, листування імператорів). Зокрема, з восьми фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові опрацьовано 25 справ, що разом з використанням значної кількості законодавчих актів дозволило провести комплексне дослідження із залученням першоджерел.

3. Методологічна основа дисертації представлена блоком філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів: діалектичний, історичний системний, структурно-функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий та ін. Для розкриття змісту і теоретичного осмислення досліджуваних в дисертації історико-правових явищ і процесів, використано такі правові і загальнонаукові категорії: “абсолютизм”, “освічений абсолютизм”, “реформи”, “кодифікація”, “камералізм”, “правова держава”,

“природне право”, “імператорський патент”. Їх уточнення і смислове розкриття дозволило детальніше проаналізувати предмет дослідження.

4. Встановлено, що єдність Габсбурзької монархії, починаючи з XVI ст., підсилювали політичні аспекти Контрреформації, реалії економічного розвитку, зовнішня загроза (переважно з боку Османської імперії), а також подібні – попри різну національність – інтереси аристократії. Політико-правовим началом, навколо якого об’єднувалися землі Австрійської імперії, виступала правляча династія Габсбургів. Зважаючи на відсутність в інкорпорованих Габсбургами землях спільного історичного минулого, не надто розвинуті культурні зв’язки, на перший план виходила централізаторська політика імператорського двору та успішна дипломатія. В історичній перспективі така політика видалася ефективною, адже попри всі труднощі Австрійська імперія проіснувала до завершення Першої світової війни.

5. Трансформація політичної структури монархії Габсбургів, створення постійної армії і насадження бюрократії, здатної ефективно використовувати ресурси віддалених провінцій, підтримка католицької церкви, сприяли формуванню австрійського абсолютизму. Зважаючи на опору на церкву, його традиційно називають “конфесійним абсолютизмом”. Завдяки абсолютизму, зміцнилися позиції не лише імператора, але й держави на міжнародній арені. Географічне розширення імперії Габсбургів наприкінці XVII – на початку XVIII ст. супроводжувалося процесом її внутрішньої консолідації. З метою стабілізації й посилення влади монарха створювалися нові органи центральної і місцевої адміністрації, реформувалася судова система, фінанси і порядок збору податків. Абсолютизм і централізація стали ключовими складовими австрійської національної ідеї, однак не набули таких завершених форм, як, наприклад, у Франції.

6. Період правління Марії Терезії (1740–1780) і її сина Йосифа II (1780–1790) називають епохою реформ “освіченого абсолютизму”. Освічений абсолютизм в Австрійській монархії характеризувався: централізацією держави;

впорядкуванням фінансового становища завдяки податковій реформі (у т.ч. оподаткування шляхти і духовенства, а не тільки міщан і селян); реформою права, зокрема судочинства; збільшенням чисельності армії і видатків на неї; зростанням уваги до становища простолюду; підпорядкуванням церкви державі і толеруванням інших релігій; розбудовою бюрократичного апарату.

7. Поштовхом до реформування державного механізму імперії Габсбургів стала війна за “австрійську спадщину”, яка продемонструвала всі слабкості державної системи: починаючи від неефективного і застарілого принципу формування армії і, закінчуючи, невпорядкованим збором податків і нечіткою системою місцевого управління. З одного боку, реформи були викликані крайньою необхідністю, а, з другого боку, відповідали загальноєвропейським суспільно-політичним тенденціям. До головних реформ Марії Терезії, у період 1740–1780 рр., належать: адміністративна, податкова, фінансово-грошова, військова, освітня, релігійна, правова (кодифікація розрізненого законодавства, формування нового судоустрою, осучаснення законодавчих норм згідно з принципами Просвітництва). Реформи Марії Терезії становили поміркований варіант реформ в дусі “освіченого абсолютизму”, свідченням чого стали пошуки компромісу в релігійній реформі – зменшення ролі церкви, а не цілковите її усунення від державних справ, як, наприклад, у Франції.

8. Проведені реформи зачепили усі сфери матеріального і духовного життя суспільства: адміністрування, аграрні відносини, промисловість, торгівлю, судоустрій, церкву і школу. Метою цих реформ було перетворення імперії Габсбургів на централізовану державу з розвинутою економікою, боєздатним військом та ефективною системою управління. Власне, початковою реформою, яка спровокувала зміни в інших сферах суспільства і викликала ланцюгову реакцію, стала реформа війська, тому що зростаючі доходи на утримання й озброєння армії вимагали збільшення податків, впорядкування їх зібрання, створення ефективного і централізованого апарату управління.

9. Керуючись політичною доцільністю і відкидаючи традиції, освічений абсолютизм заклав основи державних інтересів всупереч прагненням місцевих еліт. Позбавивши стани права утвердження, розподілу і стягнення податків, вилучивши з їхньої компетенції здійснення виконавчої влади на місцях, а також створивши спеціальні установи центральної влади (придворні канцелярії, ради), Марія Терезія досягла значно більшої централізації держави, ніж це було на початку XVIII ст. Правляча династія зуміла суттєво послабити вплив регіонального дворянства на державні справи (за винятком угорського дворянства) і створити надійні інструменти монархічної влади – постійну армію і бюрократію. В монархії Габсбургів відбулася монополізація механізму просування по ієрархічній драбині – титули і звання, посади і доходи, давав (дарував) лише імператор, якому вдалося “прив’язати” до себе дворянство, а згодом і церковний клір. Ці особливості освіченого абсолютизму в Австрії сповна виявилися у перетвореннях, спрямованих на підготовку нового покоління чиновників, зокрема юристів, яким випало завдання творити нову державну політику. На перший план виходили освіта і професіоналізм, а не станове походження. Поява чиновників з-поза аристократичного середовища, вихованих на засадах Просвітництва, надала реформам імператорського двору незворотного характеру

10. Секуляризація уявлень про державу і владу імператора призвели до теоретичного обґрунтування реформаторської політики австрійських імператорів (Й. Юсті, Й. Зонненфельс, Г. ван Світен). В державі, створеній на основі суспільного договору, монарх-суверен, як носій колективної волі, наділявся колективною волею й отримував абсолютну владу приймати будь-яке рішення і видавати закони на благо народу. У свідомості правителів, особливо Йосифа II, закріпилося переконання про те, що перетворення є важливою і необхідною частиною практики правління. На зміну образу “монарха-батька” прийшов образ “монарха-адміністратора” (у нинішньому розумінні – менеджера), покликаного перетворювати, дисциплінувати і скеровувати суспільство на шлях прогресу.

11. Порівняно з освіченим абсолютизмом в інших європейських країнах, австрійський освічений абсолютизм володів низкою властивих тільки йому рис. *По-перше*, камералістські економічні принципи проявилися в монархії Габсбургів набагато чіткіше, ніж де-інде; *по-друге*, ідеологи австрійського освіченого абсолютизму ставили благородну мету, яка полягала у звільненні громадян від станових пережитків і впливу церкви; *по-третє*, реформи освіченого абсолютизму мали ланцюговий характер, викликаючи потребу змін у сферах, які потребували реформування; *по-четверте*, політика освіченого абсолютизму спонукала до творення нових соціальних і професійних груп громадян, але вже не за становим принципом; сприяла, як ніде більше, підвищенню освітнього рівня і дисциплінованості чиновництва (Австрію в підсумку стали називати найбільш бюрократичною державою у Європі); *по-п'яте*, австрійський освічений абсолютизм характеризувався імперським наднаціональним характером, адже монархія Габсбургів була конгломератом різних народів; *по-шосте*, прагнучи надати суспільству досконалішої форми, імператорський двір долучився до формування нової системи суспільних цінностей.

12. Державно-правові реформи Йосифа II були радикальнішими за перетворення його матері, що найкраще простежується на прикладі відносин держави з церквою та у змінах в правовій сфері. Реформи релігійної сфери були породжені декількома факторами: 1) духом Просвітництва, представники якого виступали проти “барокового” католицизму (тобто, спрямовані радше проти форми, а не змісту релігії); 2) прагненням створити державну церкву задля більшої централізації держави; 3) розрахунками економічного характеру, а саме залученням до повноправного життя не-католиків (передусім протестантів і юдеїв). Зміни в правовій сфері, ініційовані Йосифом II, зокрема в сфері регулювання кримінального законодавства, були, як на той час, революційними: відбулося розмежування кримінального та цивільного судочинства, впроваджено єдину судову систему у всій монархії, прискорено кодифікацію законодавства, накреслено

поступовий відхід від класичного інквізиційного процесу і таким чином закладено змішану/комплексну кримінальну процедуру, як з елементами традиційними, так і з досягненнями юридичної науки нового часу.

13. Імператору Йосифу II вдалося встановити в імперії Габсбургів один із найдовершеніших у Європі варіантів освіченого абсолютизму, відомий як “освічений деспотизм”. Ця система була далекою від принципу верховенства права, адже основним законом виступала воля імператора. Попри суттєві кроки монарха в напрямку побудови правової держави, авторитет правителя заступав авторитет права. Народи Австрійської імперії на той час ще не вважалися джерелом влади і права, хоч його представники перестали бути простими підданими, а все частіше трактувалися громадянами, від добробуту яких залежить добробут всієї держави. Потреба нових орієнтирів для державної влади вимагала вироблення нових нормативно-правових документів, що пояснює значну увагу до кодифікації законодавства в Австрійській імперії (Терезіана, Йосифіна).

14. Попри видимі досягнення, реформи Йосифа II відзначалися певною суперечністю: з одного боку, вони були спрямовані на демократизацію суспільства, але, з іншого боку, зберігався монархічний режим, наближений до авторитарного. Реформи освіченого абсолютизму в Австрійській імперії відзначалися також бюрократичними крайнощами. Бажання контролювати й опікуватися багатьма життєвими дрібницями засвідчувало про специфічне розуміння державної політики. На жаль, так і не відбулося повного відокремлення судочинства від адміністрації. Все це сповна віддзеркалювало суспільні відносини в імперії Габсбургів і її державний устрій, коли старе зживалося з нововведеннями в дусі освіченого абсолютизму.

15. Встановлено, що не всі реформи стали однаково успішними і справили позитивний вплив на суспільство. Очевидно, найбільш вдалим можна вважати зміни в шкільництві, війську, адмініструванні, аграрному секторі (поза сумнівом, ліквідація кріпосного права). Не зовсім вдалим стали спроби поширити реформи на окремі регіони імперії (Бельгія, Угорщина),

тоді як новоприєднані території (передусім Галичина) ставали місцем апробації реформаторських задумів імператорів. Головною перешкодою для повноцінного функціонування унітарної абсолютистської держави довгий час залишалася Угорщина, дворянство якої всіляко противилося австрійському абсолютизму.

16. Дослідження державно-правових реформ в Австрійській імперії дозволяє стверджувати про наявність певного позитивного досвіду, який може бути використаний у реформуванні чинного законодавства України. Для удосконалення і підвищення ефективності державно-правового механізму рекомендується:

1. Привести до європейських стандартів аграрне законодавство України, у тому числі закласти фундамент ринку землі і захисту прав землевласників. Відсутність права розпоряджатися землею на власний розсуд не тільки обмежує конституційно закріплені права власників, але й суттєво знижує ефективність господарювання.
2. Скороти кількість існуючих податків і передбачити “податкові канікули” для тих, хто прагне започаткувати власний бізнес (досвід успішно використаний Йосифом II).
3. Провести адміністративну реформу, не обмежуючись лише зміненням меж громад, а в першу чергу створити ефективну виконавчу вертикаль влади.
4. Реалізувати у життя судову реформу: боротьба з корупцією буде приреченою, допоки суди не виноситимуть юридично обґрунтовані вироків злочинцям.
5. Скасувати систему пільг і привілеїв, подібно як це зробив Йосиф II (попри іміджеві втрати), оскільки з такою системою модернізувати державу не можливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані документи (архівні матеріали):

1. Центральний державний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки), оп. 2, спр. 711 (Акт розподілу маєтків шляхтича Стшемінського Адальберта у с. Русин Белзького воєводства між спадкоємцями), 26 арк.
2. ЦДА України у м. Львові, ф. 146 (Галицьке Намісництво, м. Львів), оп. 1, спр. 37 (Лист канцлеру Кауніцу про впровадження у Галичині законодавства із судоустрою і судочинства), 19 арк.
3. ЦДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 39 (Лист губернатора Пергена імператриці Марії Терезії з приводу призначення його губернатором Галичини, 1772 р.), 7 арк.
4. ЦДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 42 (Проект організаційного устрою і структури губернаторства та формуляри, 1773 р.), 105 арк.
5. ЦДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 104 (Прохання галицької шляхти і духовенства до імператриці про збереження привілеїв, 1773–1775 рр.), 26 арк.
6. ЦДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 147 (Доповідь імператору і розпорядження про впровадження нового положення з діловодства, 1784 р.), 23 арк.
7. ЦДА України у м. Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 241 (Меморіал губернатора про політичне і соціально-економічне становище Галичини в час її приєднання до Австрійської імперії, 1773–1774 рр.), 60 арк.
8. ЦДА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 1 (Імператорські декрети та розпорядження Галицького губернаторства, 1773–1774 рр.), 232 арк.

9. ЦДІА України у м. Львові ф. 146, оп. 2, спр. 6 (Доповідна записка канцлеру про план адміністративної, державної і суспільно-політичної відбудови Галичини, 1773 р.), 24 арк.
10. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 4(Т.2), спр. 7655 (Повідомлення Надвірної канцелярії про зміст імператорських розпоряджень по проведенню заходів в зв'язку з проектом і зауваженнями надвірного радника Маргеліка, 1783 р.), 188 арк.
11. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 2 (Матеріали про організацію і ведення діловодства в Крайовому губернаторстві і підвідомчих установах), 169 арк.
12. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4795 (Матеріали про компетенцію окремих департаментів Галицького губернаторства і Намісництва, 1773 р.), 507 арк.
13. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 52, спр. 22 (Листування з надвірним радником Угарте, Окружним управлінням у Львові та ін. про оголошення і введення в дію інструкцій та розпоряджень), 12 арк.
14. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 106, спр. 85 (Анотований покажчик наказів губернаторів Галичини), 262 арк.
15. ЦДІА України у м. Львові, ф. 150 (Вищий крайовий суд, м. Львів), оп. 1, спр. 8 (Розпорядження, інструкції і роз'яснення вищих судових органів з питання скасування тортур в тюрмах, 1776–1782 рр.), 12 арк.
16. ЦДІА України у м. Львові, ф. 150, оп. 1, спр. 40 (Розпорядження, інструкції та пояснення вищих судових установ про порядок ведення судових засідань, 1784–1813 рр.), 270 арк.
17. ЦДІА України у м. Львові, ф. 156 (Вища державна прокуратура, м. Львів), оп. 2, спр. 29 (Справа про розгляд протесту шевців проти пошиття взуття в'язнями львівською тюрми), 49 арк.
18. ЦДІА України у м. Львові, ф. 163 (Крайовий становий сейм, м. Львів), оп. 1, спр. 22 (Протокол засідання від 26 жовтня 1784 р.), 31 арк.

19. ЦДІА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 23 (Протоколи засідань за листопад 1784 р.), 9 арк.
20. ЦДІА України у м. Львові, ф. 163, оп. 1, спр. 47 (Протокол засідання від 15 листопада 1786 р.), 4 арк.
21. ЦДІА України у м. Львові, ф. 166 (Крайова табула), оп. 1, спр. 5644 (Патент австрійської імператриці Марії Терезії про організацію Крайової табулі для Галичини), 12 арк.
22. ЦДІА України у м. Львові, ф. 166, оп. 1, спр. 5650 (Інструкції з табулярного діловодства, 1786–1849 рр.), 22 арк.
23. ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 615 (Циркуляри Марії Терезії у зв'язку з приєднанням до Австрії Галичини й Володимерії, 1773–1776), 50 арк.
24. ЦДІА України у м. Львові, ф. 181 (Графи Лянскоронські), оп. 2, спр. 994 (Проект “урбаріального закону” про врегулювання панщини), 7 арк.
25. ЦДІА України у м. Львові, ф. 765 (Колекція Петрушевича А. О.), оп. 1, спр. 55 (Розпорядження губернатора Брігідо про права та зменшення повинностей підданих в Галичині), 5 арк.

Опубліковані документи:

Імператорські патенти, розпорядження, кодекси:

26. Agrorum consitura injungitur, 18 novembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12.
27. Avertissement. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 92.
28. Consuetudines austriacae [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=QLlaAAAACAAJ&printsec=frontc>

- over&source=gbs_book_other_versions_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [15.11.2017].
29. Cirkularz. Ukaranie poddanych publiczna robota, którzy monarchicznych rozkazów wykonywać zanedbaia, 5 grudnia 1785. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 197.
  30. Diploma Leopoldina [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1691_december_4_a_diploma_leopoldinum_kiadasa/ [2.09.2017].
  31. Emigrationspatent des Erzbischofs Firmian von Salzburg 31 Oktober 1731 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://salzburg-geschichte-kultur.at/emigrationspatent-vom-31-oktober-1731/> [2.11.2017].
  32. Informacya. Nowy Codex judicialis w niektórych sprawach ante jannuarium 1784 ma być używany, 1 marca 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 56–57.
  33. Jubentur conscribi inventaria, fundorum omnium, 22 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 22–24.
  34. Judicius terrestribus et castrensibus inqoandis tempus detrminat. Statuit ad quod castrum et judicium unaquaeque, 1 decembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 11 Septembris Anno Domini 1772 in itae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 13–14.
  35. Justitiae administratio praecipitur. Requiritur informatio de forma judiciorum, non nulla observanda judicibus praescribuntur, 20 octobris 1772. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis*

- Galiciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 7–8.
36. Kassuie Hollenderskie Złoto od Roku 1766. *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 12.
37. Occupantur Regna Galliciae et Lodomeriae, die 11 septembris Anno Domini 1772. *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 1–3.
38. Patent, 1777. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 januaru Anno 1777 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1777. S. 4–7.
39. Praecipitur militaris contributio, 25 februarii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 28 mensis Juni anno 1773 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 57–60.
40. Prohibentur subditi in aliud exire territorium, 16 novembris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 11.
41. Przepisuje porządek sądów tribunalskich, 15 junii 1774. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 23 Mensis juni Anno 1773 initae possessionis promulgata.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 86.
42. Sanctio Pragmatica, Über die Erbfolge des Durchlauchtigsten Ertz-Hauses, Oesterreich (Anno 1713, 19. April) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.verfassungen.at/at-18/pragmatischesanktion13.htm> [2.10.2017].
43. Statuitur supremum iudicium Gubernatoriale. *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 11 Septembr. 1772 initae*

- possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 31–32.
44. Supplement. Do Przepisu sądowego tu w Kraju dnia 15 Czerwca 1774 względem Świadców obwieszczonego, 10 sierpnia 1781. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 januarii ad ultimam decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 38–39.
45. Supprimuntur antiqua officia. Inquiritur, quis habeatur modus administrandi bona Regia? Prohibentur caedi ligna silvis Regiis. Exiguntur consuetae contribuciones, 16 octobris 1772. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 5–6.
46. The Pragmatick Sanction, with regard to the Order of Succession of all the Kingdoms and Dominions of his Imperial and Catholick Majesty; made at Vienna, Dec. 6, 1724. *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Public Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731*. Vol. IV. London, 1732. P. 139–145.
47. Tollit privata teolonia, 22 martii 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1772 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1773. S. 51.
48. Universal względem ustanowienia Stanów Krajowych, Lwów, 20 stycznia 1782 r. Mościcki H. *Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach. I Od rozbiorów do księstwa Warszawskiego (1772–1807)*. Б.М.Б., Б.р.Б. S. 17.
49. Uniwersał. Aby clerus saecularis y regularis fassyi cały substancyi y dochodów, 5 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 174–175.

50. Uniwersał. Nowa ustawa celna poczatek wezmie od 1 novembr. 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 255–275.
51. Uniwersał. Wolnego religii exercitium pozwolenia i faworowdla przuchodniowych cudzoziemskich rekzdzienikow i rolnych, 7 wresnia 1781. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 76–78.
52. Uniwersał. Względem tychcoięs do religii dissidentów wyznawania, 19 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 59–60.
53. Uniwersał. Tyczący sie postanowienie nowych Cyrkularnych urzędów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 Januare ad ultimam Decembris Anno 1782 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1783. S. 27.
54. Uniwersał. Do iakiej Jurisdikcyi Sprawy nalezeć mają, 9 kwietnia 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 73–76.
55. Uniwersał. Ięzyka niemieckiego używanie we wszystkich Galicyjskich jurydycznych, subseliach, interesach ogólnie przepisui się, 1 grudnia 1785. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1785 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1785. S. 185–186.
56. Uniwersał. Iż żadne Suppliiki do Najwyższych Ces. Krol. Sądow bez podpisu Nadwornego Agentu podawane bydz nie powinni, 30 marca 1781. *Continuatio edictorum, mandatorum et universalium Regnis Galiciae et*

- Lodomeriae. A die 1 januarii ad ultimam decembris anno 1781 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1781. S. 15–16.
57. Uniwersał. Na zniesinie w różnych Państwach czyli dobrach w Galicyi y Lodomeryi Królestwach dziejących się poddanych uciemieżeń, 3 czerwca 1775. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1775 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 89–92.
58. Uniwersał. Porzadek podług którego grunta przez geometrów maja bydz wimierzone, 23 lutego 1784. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1784 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1784. S. 43–46.
59. Uniwersał. Powszechny przepis sądy na wszystkie sądowy instancje, i uregulowany Magistraty, 23 lutego 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 54–55.
60. Uniwersał. Wyznaczenie roboczych powinności, 16 czerwca 1786. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1786 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1786. S. 226–237.
61. Uniwersał. Względem tychcoięs do religii dissidentów wyznawania, 19 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1781 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 59–60.
62. Uniwersał. Względem zniesienia niewolniczego poddaństwa, 5 kwietnia 1782. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari ad ultimam Decembris anno 1782 emanatorum.* Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1782. S. 55.
63. Uniwersał. Z okoliczności odbiewania od kmieciów rocznych podatków, 18 kwietnia 1775 roku. *Continuatio edictorum et mandatorum*

- universalium a die 1 mensis Januar ad ultimam Decembris anno 1775 promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 37.
64. Uwiadomienie o sposobie ukłádania, y podawania fassyi. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium a die 1 Januari anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1775. S. 80–86.
65. Względem Ustanowienia i określenia krajowych Galicyi Stanów. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 1 mensis Januar Anno 1775 emanatorum*. Leopoli: Typis Josephi Piller, 1776. S. 97.
66. Zrządá, aby żaden poddany bez pozwolenia swego pana nie wázył się zbywáć, 10 marca 1773. *Continuatio edictorum et mandatorum universalium. A die 23 Mensis juni Anno 1773 in itae possessionis promulgata*. Leopoli: Typis Viduae Josephae Piller, 1774. S. 86–92.
67. Codex Austriacus Leopoldinus. Band 1. *Gemeinschaftliche Bestimmungen der Personen- und Sachenrechte: Fünfter Theil*. Wien: Ritters, 1838. S. 5.
68. Constitutio Criminalis Theresiana [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768> [12.02.2018].

Листування імператорів:

69. Denkschrift Maria Theresias vom Jänner 1771 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5391> [6.04.2018].
70. Josef an Maria Theresia. Juni 1777. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/6-josef-maria-theresia-juni-1777> [2.04.2018].
71. *Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Herausgeben von A. Beer. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873. 534 s.
72. Letters of Joseph II of Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2014/9/5/3...> [10.04.2018].

73. Maria Theresia an Josef. 2. Jänner 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/node/5399> [1.04.2018].
74. Maria Theresia an Josef. 24 Dezember 1775 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/4-maria-theresia-josef-24-dezember-1775> [6.04.2018].
75. Maria Theresia an Josef. 24. Juli 1778. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/22-maria-theresia-josef-24-juli-1778> [6.04.2018].
76. Maria Theresia an Josef. Schönbrunn, 25. September 1777 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sophie.byu.edu/sections/9-maria-theresia-josef-sch%C3%B6nbrunn-25-september-1777> [2.04.2018].
77. *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz. Bd. 1. (1761–1772)*. Wien: Wien C. Gerold's Sohn, 1867. 432 s.
78. The Ideal of Joseph II of Austria (Letters of Joseph II) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20000623132851/http://www.humanities.cuny.cuny.edu:80/history/reader/josef2ideal.htm> [5.04.2018].

Міжнародні договори:

79. *A General Collection of Treatys of Peace and Commerce, Manifestos, Declarations of War, and other Public Papers, from the End of the Reign of Queen Anne to the Year 1731*. Vol. IV. London, 1732. 458 p.
80. Daten zur Geschichte der Stadt Worms [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.worms.de/downloads/Chronik.pdf> [30.11.2017].

Збірники історико-правових документів:

81. *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*. Упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський. Київ: Наукова думка, 1986. 422 с.

82. *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навч.-методич. посібник.* Упоряд. В. М. Качмар, М. С. Смолій. Вид. 2-ге, доп. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 208 с.
83. *Almanach royal de Gallicie et de Lodomerie pour L'Année 1776.* Lepol: Chez Antonie Piller, 1776. 206 s.
84. *English Historical Documents, 1660–1714.* Edited by A. Browning and M. A. D. Litt. London; New York: Routledge, 2006. 1000 p.
85. *Monumenta augustae domus Austriacae.* Tom 3. Herrgott Marquard. – Wien, Freiburg, St. Blasien, 1760. 368 s.

ЛІТЕРАТУРА:

86. Андерсон П. *Родословная абсолютистского государства.* Пер. с англ. Москва: Издательский дом “Территория будущего”, 2010. 512 с.
87. *Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини.* В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула. Львів, 2002. 88 с.
88. Бах М. *Австрия в первую половину XIX века.* Пер. с нем. Санкт-Петербург: Издание С. Скирмунта, 1906. 670 с.
89. Бахлова О. Венгерское королевство в условиях династического кризиса в доме Габсбургов и становление Австрийской империи (XVII–XVIII вв.): политико-правовые аспекты. *Финно-угорский мир.* 2009. № 2. С. 64–75.
90. Бедуел Г. *Історія Церкви.* Пер. з франц. Львів: Свічадо, 2000. 296 с.
91. Бойко І. *Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
92. Бойко І. *Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ.*

- вищ. навч. закладів.* Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
93. Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення.* Київ: Критика, 2004. 464 с.
  94. Вараниця А. “Die schule ist ein politicum”: шкільництво як політична стратегія Габсбургів у південно-західній Галичині. *Гілея: науковий вісник.* 2017. Вип. 116. С. 114–121.
  95. Веджвуд С. *Тридцятилітня війна.* Пер. с англ. Москва: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. 571 с.
  96. Верига В. *Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.).* Львів: Видавництво “Світ”, 1996. 446 с.
  97. Воцелка К. *Історія Австрії.* Москва: Весь Мир, 2007. 512 с.
  98. Герасименко М. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства.* Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. 302 с.
  99. Дейвіс Н. *Європа. Історія.* Пер. з англ. Київ: Основи, 2008. 1464 с.
  100. Джонстон У. *Австрійський Ренесанс. Інтелектуальна і соціальна історія Австро-Венгрії 1848–1938 рр.* Пер. с англ. Москва: Московская школа политических исследований, 2004. 634 с.
  101. Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2015. Вип. 61. С. 127–135.
  102. Едер П. До питання про передумови створення Вищого крайового суду у Львові в складі Австрії та Австро-Угорщини (1855–1918 рр.). *Митна справа.* 2014. № 3. Ч. 2. С. 36–41.
  103. Ермановская А. *Загадки истории Империи Габсбургов.* Харьков: Фолио, 2017. 379 с.
  104. Жеребна М. Політика освіченого абсолютизму та її значення для становлення освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII ст.). *Наукові записки. Серія: Педагогіка.* 2006. № 6. С. 72–76.

105. Захаров В. Российский и зарубежный конституционализм конца XVIII – 1-й четверти XIX вв. Опыт сравнительно-исторического анализа. Часть 1. Москва: Издательство “Прометей”, 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.libfox.ru/653431-vitaliy-zaharov-rossiyskiy-i-zarubezhnyu-konstitutsionalizm-kontsa-xviii-1-y-chetverti-xix-vv-opyt-sravnitelno-istoricheskogo-analiza-chast-2.html> [7.11.2017].
106. Зузяк Т. Соціально-економічні та політичні чинники розвитку педагогічної освіти Західного Поділля (сер. XVIII – XIX ст.). *Наукові записки Кіровоградського державного педігогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2015. Вип. 7(1). С. 68–72.
107. Ибнеева Г. Политика просвещенного абсолютизма в империи Габсбургов и России: институциональный аспект. Государственное управление и административные структуры. *Проблемы истории России*. 2011. Вып. 9. С. 170–179.
108. Ивонин Ю. Исторические портреты. Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург. *Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI–XVIII вв.* Москва: Русич, 2004. С. 49–74.
109. Иосиф Габсбург: “Второй шаг прежде первого”. Травин Д., Маргания О. *Модернизация: от Елизаветы Тюдор до Егора Гайдара*. Санкт-Петербург: Норма, 2016. С. 50–60.
110. *Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посібник*. За ред. З. А. Баран. Київ: Знання, 2015. 533 с.
111. Кайндль Р. *Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення*. Пер. з нім. В. Іванюка. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 300 с.
112. Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 111–130.

113. Коваль О. Проблема континуума в філософії Г. В. Лейбніца. *Логико-філософские студии*. 2005. Вып. 3. С. 343–352.
114. Козицький А., Білостоцький С. *Кримінальний світ старого Львова*. Львів: Афіша, 2001. 230 с.
115. Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії. *Проблеми правознавства*. Київ. 1969. Вип. 13. С. 14–21.
116. Кульчицький В., Тищик Б. *Історія держави і права України*. Київ: ІнЮре, 2007. 622 с.
117. Кульчицький В. *Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.* Львів: Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету, 1966. 66 с.
118. Любавській М. К. *Історія западныхъ славянъ (прибалтійськихъ, чеховъ и поляковъ)*. Москва: Скоропечатня А. А. Левенсон, 1917. 458 с.
119. Мельничук Н. Передумови земельних реформ в Австрійській монархії за Марії Терезії та Йосифа II та їх поширення у Галичині. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 53–59.
120. Митрофанов П. П. *История Австрии*. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1910 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldcancer.narod.ru/History/Mitrofanov.htm> [6.04.2018].
121. Мороз О. Становлення інститутів місцевого самоврядування на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 3(22). С. 130–136.
122. Настасяк І. Історико-правовий аналіз входження Галичини до складу Австрійської імперії. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів. 2003. Вип. 38. С. 84–89.
123. Настасяк І. Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772–1789 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 113–120.

124. Никифорак М. *Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.* Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 37 с.
125. Огоновський О. *Систем австрійського права приватного. Т. 1. Науки загальні і право річеве.* Львів: З друкарні НТШ, 1897. 337 с.
126. Огуй О. Карбування талярів Марії Терези. *Україна в Центрально-Східній Європі.* 2008. № 8. С. 353–369.
127. Пахолків С. *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації.* Львів: Піраміда, 2014. 610 с.
128. Петрів Р. Адміністративно-територіальний поділ і місцеві органи управління Східної Галичини (70-ті роки XVIII – 70-ті роки XIX ст.). *Право України.* 2000. № 9. С. 114–115.
129. Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII – 70-ті роки XIX ст.). *Право України.* 2000. № 6. С. 117–118.
130. Пиртко М. С. Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740-1780 рр.). *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць.* Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 61–66.
131. Пиртко М. Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємство, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал.* 2019 (281). №7. С.156–161.
132. Пиртко М. С. Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права.* 2017. Вип. 3. С. 54–58.
133. Пиртко М. С. Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у XVIII столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2018. Вип. 67. С. 130–138.
134. Пристер Е. *Краткая история Австрии.* Сокр. пер. с нем. Москва: Издательство иностранной литературы, 1952. 509 с.

135. Сухий О. *Історія Бельгії*. Львів: ЛА “Піраміда”, 2005. 260 с.
136. Тейлор А. Дж. *Габсбурзька монархія 1809–1918*. Пер. з англ. Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. 268 с.
137. Терлюк І. *Історія держави і права України (Доновітній час): Навч. посіб.* Київ: Атіка, 2006. С. 332.
138. Тищик Б. *Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.–1918 р.): навч. посіб.* Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. 80 с.
139. Тищик Б., Бойко І. *Історія держави і права України: акад. курс: підручник*. Київ: Ін Юре, 2015. 808 с.
140. Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и доступ к образованию для “достойных юношей” из “отдаленных областей Королевства”. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів “Слов’янська культура та писемність: минуле і сучасність”, 24–25 травня 2012 р.* Ужгород, 2012. С. 354–361.
141. Хаванова О. Австрійський просвіщенний абсолютизм и подготовка венгерского дворянства к государственной службе во второй половине XVIII века [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/avstriiskii-prosveshchennyi-absolyutizm-i-podgotovka-vengerskogo-dvoryanstva-k-gosudarstvenn#ixzz4tzScgKro> [17.10.2017].
142. Цьолнер Е. *Історія Австрії*. Пер. з нім. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
143. Черепанова Е. “Запоздалое” Просвещение в Австрии: философское влияние Г. В. Лейбница, И. Канта, И. Г. Гердера. *Вестник СПбГУ*. 2013. Серия 17. Вып. 2. С. 51–60.
144. Шиндлинг А., Циглер В. *Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия)*. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 640 с.
145. Шуп’яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії

- (1740–1780 pp.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 126–134.
146. Эдер П. Реформы Марии-Терезии в Австрийской империи 1740–1780 гг. и их распространение на украинских землях (Галиции, Буковине и Закарпатье). *Legea și viața*. Iulie 2014. S. 33–37.
  147. Aelschker E. *Maria Theresia im Erbfolgekriege*. Wien: Alfred Hödler, 1879. 186 s.
  148. Axtmann R. ‘Police’ and the Formation of the Modern State. Legal and Ideological Assumptions on State Capacity in the Austrian Lands of the Habsburg Empire, 1500–1800. *German History*. 1992. Vol. 10. No. 1. P. 39–61.
  149. Balzer O. *Historya ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908. 534 s.
  150. Bartoszewicz K. *Dzieje Galicyi: jej stan przed wojną i “wyodrębnienie”*. Warszawa: W-wo Gebethner i Wolf, 1917. 216 s.
  151. Beales D. *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*. London; New York: I. B. Tauris, 2005. 326 p.
  152. Berenger J. *History of Habsburg Empire 1700–1918*. London; New York: Longman 1997. 342 p.
  153. Bilgeri T. Josephinische Kirchenreform in Vorderösterreich. Die Reaktion der Vorarlberger Bevölkerung. *Historia scriber*. 2010. No 2. S. 277–290.
  154. Botzenhart M. Fridrich der Grosse in seiner Zeit. *Westfälische Zeitschrift*. 1988. No. 138. S. 79–101.
  155. Braun B. *Eine Kaiserin und zwei Kaiser. Maria Theresia und ihre Mitregenten Franz Stephan und Joseph II*. Bielefeld, 2018. 309 s.
  156. Bujak F. *Rozwój gospodarczy Galicyi (1772–1914)*. Lwów: Nakł. Księgarni poskiej Połonieckiego, 1917. 61 s.
  157. Dhondt F. From Contract to Treaty: The Legal Transformation of the Spanish Succession (1659–1713) [Електронний ресурс]. Режим

- доступу: <https://biblio.ugent.be/publication/1027201/file/6742623.pdf>
[15.11.2017].
158. *Ein Wort zu rechter Zeit eines Österreichers an die verzagten Mitbürger.* S. I., 1813. 19 s.
  159. Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation.* Oxford: Clarendon Press, 1979. 568 p.
  160. Faragó T. *Historical Demography in Hungary: A History of Research.* Budapest: Demographic Research Institute, 2012. No 16. 30 p.
  161. Fras Z. *Galicja.* Wrocław: Wyd-wo Dolonśaskie, 2003. 300 s.
  162. *Germany and the European East in the Twentieth Century.* Ed. by Eduard Mühle. Oxford: Berg, 2003. 224 p.
  163. Gindely A. *Über die Erbrechte des Hauses Habsburg auf die Krone von Ungarn 1526–1687.* Wien: Gerold, 1873. 44 p.
  164. Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne. Podręcznik systematyczny dla nauki i praktyki.* Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1900. 516 s.
  165. Górak A., Latawiec K. *Kancelaria organów w Galicji. Wybór źródeł.* Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. 238 s.
  166. Górski G. *Historia ustrojów państw.* Toruń: Machina Druku, 2009. 399 s.
  167. Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone.* Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. 343 s.
  168. Grodziski S. *Porównawcza historia ustrojów państwowych.* Kraków: Universitas, 1998. 364 s.
  169. Gruiński S. *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicyi (Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861).* Lwów: nakł. Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1916. Cz.1. 64 s.
  170. Hamza G. Die Entwicklung des Privatrechts und die romischrechtliche Tradition in der osterreichischen erblanden (erblanden) und in Osterreich. *AFDUDC (Anuario de Facultade de Dereito da Universidad de Coruna).* 2009. nr 13. S. 321–334.

171. Hassmann E. *Von Katterburg zu Schönbrunn*. Wien: Böhlau, 2004. 662 s.
172. Gehlen N. *Belgien unter der Herrschaft von Maria Theresia und Joseph II. Wandel der Reformpolitik*. Diplomarbeit. Angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie. Wien, 2014. 65 s.
173. Huber A. *Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*. Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. 280 s.
174. Hubert S. *Poglądy na prawo narodów w Polsce czasów Oświecenia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960. 295 s.
175. Isajew I. "Nowa biurokracja": legalność kontra legitymizacja. *Dzieje biurokracji*. Tom IV. Część 1. Pod. Redakcja A. Górnika, K. Latawca i D. Magiera. Lublin–Siedlce: Libra, 2011. S. 81–89.
176. Jaworski I. *Historja ustroju państw zachodnio-europejskich (Francja, Anglja. Niemcy)*. Wilno: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników studentów U.S.B., 1931. 140 s.
177. Jaworski I. *Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa*. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. 223 s.
178. Kęder W. Wojna sukcesyjna Polska 1733–1735 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IH/1733-35.html> [14.11.2017].
179. Kowalczyk R. Polityka fiskalna i gospodarcza Józefa II. *Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2011. Tom IX. S. 7–27.
180. Krauss K.-P. *Deutsche Auswanderer in Ungarn. Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*. Wien: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2003. 469 s.
181. Krętosz J. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. No 34. S. 292–303.

182. Krones F. *Zur Geschichte Ungarns (1671–1683). Mit besonderer Rücksicht auf die Tätigkeit und die Geschicke des Jesuitenordens*. Wien: Tempsky, 1893. 443 s.
183. Laur E. *Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego*. Lwów: Ossolineum, 1929. 316 s.
184. Leibel-Weckowicz H., Shabo F. Modernization Forces in Maria Theresa's Peasant Policies, 1740–1780. *Social History*. 1982. Vol 15. P. 301–331.
185. Lepucki H. *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji, 1772–1790*. Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, 1938. 208 s.
186. Lesaffer R. C. Peace treaties and the formation of international law. *The Oxford handbook of the history of international law*. Eds. B. Fassbender & A. Peeters. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 71–94.
187. Łoziński B. *Z historii Stanów Galicyjskich. Szkice z historii Galicji w XIX wieku*. Lwów, 1913. 436 s.
188. Maciejewski T. *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. 392 s.
189. Małecki M. Ideologiczne podstawy reform terecjańsko-józefińskich. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. Kraków, 2010. Vol. 3. S. 111–119.
190. Mat'a P., Winkelbauer T. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. 474 s.
191. McGill W. J. The Roots of Policy: Kaunitz in Vienna and Versailles, 1749–1753. *The Journal of Modern History*. 1971. Vol. 43. No. 2. P. 228–244.
192. Moras M. Ordynacja karnoprocesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku. *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. 2011. No 14. S. 97–113.

193. Mutschelechner M. Maria Theresa and her reforms [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresa-and-her-reforms> [27.02.2018].
194. Naworski Z. Służba publiczna od monarchii absolutnej po czasy współczesne. Zarys problematyki. *Dzieje biurokracji*. Pod. red. A. Góraka, K. Latawca i D. Mahiera. Tom IV. Część 1. Lublin–Sidlice: Libra, 2011. S. 13–40.
195. Pálffy G. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. Boulder: Center of Hungarian Studies and Publications, 2009. 410 p.
196. Paszyn M. *Reformy józefińskie w świetle relacji prasy polskiej okresu stanisławowskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. 170 s.
197. Pawłowski B. *Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r.* Lwów: Nakł. T-wa Miłośników przeszłości Lwowa, 1911. 82 s.
198. Pełesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf Gegenwart*. Wien, 1880. T. 2. 1094 s.
199. Płaza S. *Historia prawa w Polsce. Część II. Polska pod zaborami*. Kraków: W-wo “Księgarnia Akademicka”, 1993. 208 s.
200. Przedpełski B. Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu w epoce Oświecenia. *Rocznik Teologiczny*. 2013. No 1–2. S. 161–184.
201. *Rechtsphilosophie Geschichte der Staatstheorien*. S.S., s.n., 19? 124 s.
202. Reicher D. Bureaucracy, “domesticated” elites, and the abolition of capital punishment: processes of stateformation and the number of executions in England and Habsburg Austria between 1700 and 1914. *Crime, Law and Social Change*. 2010. Vol. 54. No. 3–4. P. 279–297.
203. Reinalter H. *Joseph II. Reformer auf dem Kaiserthron*. München: Verlag C. H. Beck, 2011. 128 s.
204. Reinermann von H. Automatische Sprachübersetzung anno 1661 mit Johann Joachim Becher [Електронний ресурс]. Режим доступу:

- <https://www.uni-speyer.de/fileadmin/Ehemalige/Reinermann/jjbheft22.pdf> [10.09.2017].
205. Riley D. Foundations of Failed Class Formation in Eighteenth-Century Austrian Lombardy. *Society for Comparative Study of Society and History*. 2003. No. 20. P. 190–213.
  206. Roman E. *Austria-Hungary and the Successor States: A References Guide from the Renaissance to the Present*. New York: InfoBase Publishing, 2003. 587 p.
  207. Rothbard M. N. *Economic Thought before Adam Smith. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Volume I. VT: Edward Publishing Ltd., 2006. 576 p.
  208. Rutkowski J. *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1953. 568 s.
  209. Scheichl F. *Leopold I. und die österreichische Politik während des Devolutionskrieges 1667/68*. Lpzg: O. Wigand, 1888. 110 s.
  210. Schnür-Pepłowski S. *Z przeszłości Galicyi (1772–1862)*. Lwów: Jakubowski&Zadurowicz, 1895. 627 s.
  211. Small A. *The Cameralists. The Pioneers of German Social Polity*. Kitchener: Batoche Books, 2001. 544 p.
  212. “Sozialdisziplinierung” als Konzeption der Frühneuzeitforschung Genese, Weiterentwicklung und Kritik [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docplayer.org/21027776-Sozialdisziplinierung-als-konzeption-der-fruehneuzeitforschung-genese-weiterentwicklung-und-kritik.html> [1.11.2017].
  213. Srbik H. *Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia*. Wien: Braumüller, 1907. 468 s.
  214. Stachel von P. Das österreichische bildungssystem zwischen 1749 und 1918 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/PStachel2.pdf> [28.02.2018].

215. Ströhmer M. Carolina (Constitutio Criminalis Carolina, CCC). Die Peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V. im Kontext der frühneuzeitlichen Hexenprozesse [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Carolina_Const/html/artikel/1586/ca/9334b35039/ [2.11.2017].
216. Szabo F. Haugwitz, Kaunitz, and the Structure of Government in Austria under Maria Theresia, 1745 to 1761. *Historical Papers*. 1979. No 141. P. 111–130.
217. Szabo F. *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*. New York: Cambridge University Press, 1994. 380 p.
218. Till E. *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego*. Lwów: Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892. 504 s.
219. Timofejew D. Rozporządzenia językowe Józefa II dla Galicji (1780–1790). *Postscriptum polonistyczne*. 2015. No 1(15). P. 59–72.
220. Tokarz W. *Galicja w początkach ery Jozefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1909. 400 s.
221. Tomczyk R. Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii Habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackie. *Edukacja humanistyczna*. 2014. nr 1 (30). S. 73–88.
222. Tomczyk R. Pierwszy project reformy systemu szkolnego w nowożytnej Austrii w okresie panowania Marii Teresy. *Edukacja Humanistyczna*. 2011. Nr. 2(25). S. 13–22.
223. Valentinitzsch H. Dr. Nikolaus von Beckmann (geboren 1634, gestorben 1687) – Ein Jurist als Befürworter des Hexenwahnes [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://wwwg.uni-klu.ac.at/kultdoku/kataloge/23/html/2013.htm> [1.12.2017].
224. Verneuerte Landesordnung (Beilage Nr. 9) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.psp.cz/eknih/snemy/1847/t1847_11.htm [11.09.2017].

225. Vushko I. Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: Austrian Project to Transform Galicia, 1772–1815. *Aspects of European Political Culture. Junior Visiting Fellows' Conferences*. Vol. XX. Vienna: IWM, 2005. P. 46–57.
226. Wagner D. *Mädchenbildung als Objekt staatlicher Reformpolitik. Preußen und Österreich 1780–1806*. Dissertation. FB III. Fach Geschichte. Universität Trier, 2008. 219 s.
227. Wagner R. E. The Cameralists: Fertile Sources for a New Science of Public Finance [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mason.gmu.edu/~rwagner/camera-list.pdf> [28.04.2018].
228. Walter F. *Die Zeit Josephs II und Leopolds II (1780–1792)*. Aktenstücke. Wien, 1950. 198 s.
229. Wandruszka A. *The House of Habsburg: Six Hundred Years of European Dynasty*. New York: Doubleday, 1964. 212 p.
230. Wawel-Louis J. *Początkowie sądownictwo austriackie w Galici (1772–1784)*. Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1897. 416 s.
231. Wereszycki H. *Historia Austrii*. Wrocław: Ossolineum, 1986. 350 s.
232. Wess M. A. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study in Interstitial Time-Management*. A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Dr. Phil. to the Department of Political and Social Sciences Freie Universität Berlin. Berlin, 2017. 410 p.
233. Wóycicka A. Uwarunkowania działalności kościoła katolickiego w zaborze austriackim. *Bielańskie Studia Teologiczne*. 2015. No 1. S. 20–33.

Довідкові матеріали:

234. *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів*. Відп. ред. П. Захарчишина. Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 1965. 356 с.

235. *У ратуші міста Львова. Від бурмистрів до міських голів: довідник.* Упоряд. І. Мацевко та М. Мудрий. Львів: Галицька видавнича спілка, 2016. 84 с.
236. Уська У. Йосиф П. *Енциклопедія Львова*. Т. 2. За ред. А. Козицького. Львів: Літопис, 2008. С. 597.
237. Banat [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/137522> [24.10.2017].
238. Celestino Sfondrati [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.newadvent.org/cathen/13748b.htm> [12.11.2017].
239. Hofkanzlei [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://austria-forum.org/af/AEIOU/Hofkanzlei> [22.11.2017].
240. Merkantilismus [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://austria-forum.org/af/AEIOU/Merkantilismus> [18.11.2017].
241. Merkantilismus [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.aeiou.at/aeiou.encyclor.m/m550318_en.htm [10.09.2017].
242. From Ostarrichi to Austria [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.austria.info/us/basic-facts/about-austria/history> [3.12.2017].
243. Sonnenfels, Joseph Freiherr von [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Sonnenfels,_Joseph_Freiherr_von [13.02.2018].
244. The Babenbergs [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.austria.info/us/basic-facts/about-austria/history> [3.12.2017].
245. The Hofkriegskanzleiarchiv [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oesta.gv.at/site/6155/default.aspx> [30.01.2017].
246. Transylvania in the Habsburg Empire [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/03400/03407/html/278.html> [12.10.2017].
247. Tu felix Austria nube [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.habsburger.net/de/themen/tu-felix-austria-nube> [3.12.2017].

248. Universalbankalität [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Universalbankalit%C3%A4t/Universalbankalit%C3%A4t_english [15.10.2017].
249. Medieval Sourcebook: The Law of the Salian Franks [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/salicy-law.html> [8.10.2017].

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Pyrtko M.** State reforms in the church sphere in the Austrian Empire under Joseph II: essence and evaluation (Державні реформи в церковній сфері у Австрійській Імперії за Йосифа II: сутність та оцінка). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2 2021. P. 158-163.

2. **Pyrtko M.** Causes and consequences of reforming the legal system of the Austrian Empire during the reign of Joseph II (1780–1790). *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. №3. 2021. P. 57-65.

3. **Пыртко М.** Экономические реформы императрицы Марии-Терезии (1740–1780 гг.). *Legea și viața*. 2018. № 6/2). С. 88–93.

4. **Пиртко М.С.** Соціально-політичні передумови формування централізованої держави в Австрії (IX–XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 54–58.

5. **Пиртко М.С.** Характерні риси розвитку австрійської держави ХУІІ–XVIII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 4. С. 41-48.

6. **Пиртко М.С.** Вплив політики абсолютизму на становлення законодавства в Австрійській монархії у XVIII ст. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 1. С. 51–57.

7. **Пиртко М.С.** Формування раннього абсолютизму та його вплив на державний розвиток Австрії у XVIII столітті. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 130–138.

8. **Пиртко М.** Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємство, господарство і право. Науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2019 (281). №7. С.156–161.

9. **Пиртко М. С.** Правові реформи в Австрійській монархії в період правління Марії Терезії (1740-1780 рр.). *Науковий вісник публічного та*

приватного права: збірник наукових праць. Випуск 1. Т.1. К.: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 61–66.

10. **Пиртко М. С.** Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740-1780 рр.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. №58. С.43–52.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. **Пиртко М. С.** Історичний досвід реформування державно-правових інститутів в Австрії та Австро-Угорщини (1849–1918 рр.) та його значення для сучасності. *Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі вищої юридичної освіти України і зарубіжних країн: матеріали Всеукраїнської наук. конф.* (м. Львів, 19 жовтня 2017 р.). І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2017. Вип. 1. С. 141–148.

2. **Пиртко М.** Особливості освіченого абсолютизму в Австрії у першій половині ХУІІІ ст. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ХХІІІ звітної науково-практичної конференції. Ч. 1. 7–8 лютого 2018 р. Львів, 2018. С. 81–84.

3. **Пиртко М. С.** Реформа в сфері освіти як важлива ознака державотворення в Австрії у другій половині ХУІІІ ст. *Матеріали круглого столу «Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект» (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого)*. Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Х.: ФОП Бровін О.В., 2019. С.116–118.

4. **Пиртко М. С.** Основні передумови і наслідки реформ Марії Терезії в Австрійській імперії (1740–1780 рр.). *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали ХІХ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (24 квітня 2020 р.)*. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 35–37.

5. **Пиртко М.С.** Особливості реформування армії та поліції в Австрійській імперії за Йосифа II. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи. Матеріали XX Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції ЛНУ імені І. Франка юридичного факультету, 22-23 квітня 2021 року.* Львів. ЛНУ імені І. Франка. С. 19–20.

6. **Пиртко М. С.** Основні принципи формування австрійської державної політики за імператора Йосифа II (1780–1790). Ювілейний збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100 річчя від Дня народження. Редколегія: І. Й. Бойко (голова), Б. Й. Тищик, М. М. Кобилецький, А. В. Кольбенко, Г. М. Федущак-Паславська, Л. Е. Шевчук; за редакцією доктора юридичних наук, професора І. Й. Бойка. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 326–333.